

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση • Δεκέμβριος 2004 • τεύχος 128 • € 4

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Δεκέμβριος 2004
τεύχος 128 • 4 €

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Έτήσια (12 τεύχη): 40 €

Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 20 €

Φοιτητική (12 τεύχη): 30 €

Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 60 €

Ευρώπη, Κύπρος

Έτήσια (12 τεύχη): 60 €

Άλλες χώρες

Έτήσια (12 τεύχη): 70 €

Τραπεζικός Λογαριασμός:

Άγγελος Έλεφάντης

Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος

ύποκ. 132 αριθ. λογαριασμού

401740-48 (παρακαλούμε να

αναγράφεται τό όνομα του

καταθέτη)

ή

μέ ταχυδρομική έπιταγή

στή διεύθυνση του περιοδικού

Γιά τούς συνδρομητές του

έξωτερικού:

IBAN: GR06 0110 1320 0000 1324

0174 048

SWIFT CODE (BIC): ETHNGRAA

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης

Ζωναρά 10, Αθήνα 11472

Κωδικός: 1572

τηλ. 210-6470079 &

fax: 210-6470696

e-mail: poliths@otenet.gr

Έκτύπωση: Δεκάλογος Ε.Π.Ε.

Άγαθίου 3,

Αθήνα

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Άγγελος Έλεφάντης, Κοσμάς Ψυχοπαίδης	5
Κατερίνα Λαμπρινού, Μιά κοινότητα διατύπωση	7

Λός Λαμπριανίδης, ...Καί όμως τά έρευνητικά προγράμματα είναι ιδιαίτερα χρήσιμα!	9
Νίκος Θεοτοκάς, Τριτοβάθμια εκπαίδευση καί καπιταλιστική αναδιάρθρωση	12
Γιώργος Μαργαρίτης, Η εποχή τών «Συμβολαίων»	19
Κωνσταντίνος Ράντης, Οί διαλεκτικές κατηγορίες καί ή διάσωση τής υλικότητας Hompage στον Κοσμά Ψυχοπαίδη	22
Ζώρς Κοέν, Γενετική καί κοινωνία	30
Πόπη Πολέμη, Τά Μπειρικέικα	39
Άγγελος Έλεφάντης, Έρρέτωση τά Άρχαία Έλληνικά;	42

Δημήτρης Κόκορης, Η λογοτεχνική πορεία του Πρόδρομου Χ. Μάρκογλου	47
Βασιλική Γρηγοροπούλου, 2004... Έτος Λόγ... ..	50
Μαρίνα Κόντη, Τσέταν Τοντόροφ Ηκατάκτηση τής Άμερικής: τό ζήτημα του άλλου	52
Άγγελος Έλεφάντης, Δ. Παλαιολογόπουλος Τό Παγκράτι στην Άντίσταση 1941-44	55
Γιώργος Σταθάκης, Gore Vidal Όνειρα Πολέμου	58
Γιώργος Μαργαρίτης, Antony Beevor Κρήτη. Η μάχη καί ή αντίσταση	61
Άπό τίς τελευταίες εκδόσεις	64

Έξώφυλλο: André Marchand, Νέο Κορίτσι, 1945

Στή μνήμη του Κοσμά Ψυχοπαίδη ό Στέφανος
προσφέρει στον «Πολίτη» 200 ευρώ.

Κοσμάς Ψυχοπαίδης

Πολλοί τό ξέρουμε· λιγότεροι αποτιμοῦμε τή σημασία του· ἴσως, ὅμως, τά χρόνια πού ἔρχονται τό ἐκτιμήσουν καλύτερα οἱ ἐπερχόμενοι: ὁ Κοσμάς Ψυχοπαίδης, πού πέθανε μόλις, ἦταν ὁ σημαντικότερος Ἑλληνας φιλόσοφος τῆς ἐποχῆς μας. Δέν τοῦ βάζω ἐγώ τόσο μεγάλο βαθμό, καθ' ὅσον, ὅπως λέγεται, ὁ θανών δεδικαίωται, ἀλλά γιατί, πράγματι, ἦταν φιλόσοφος μέ τήν πιό σκληρή καί καθαρή ἔννοια τοῦ ὄρου. Ἐραστής ἀλλά καί γνώστης τῆς κριτικῆς σοφίας, αὐτῆς τῆς μέγιστης ἀνθρώπινης ἀρετῆς τήν ὁποία ἀνέγνωσε σέ ἔργα τῶν μεγάλων καί μελέτησε εἰς βάθος στά ἔργα τοῦ κριτικοῦ ὀρθολογισμοῦ καί τῆς κοινωνικῆς χειραφέτησης, προσθέτοντας τό δικό του λιθαράκι, φέρνοντάς τα κοντά μας. Μεγάλα ὀνόματα, ὁ Πλάτων, ὁ Μονταίγιος, ὁ Ἄνταμ Σμίθ, ὁ Χέγκελ, ὁ Βέμπερ, ὁ Μάρξ, ὁ Κάντ, ὁ Ρουσώ, ὁ Χόμπς, ὁ Νίτσε χάριε στό ἔργο τοῦ Ψυχοπαίδη, ἔγιναν ἀναγνώσιμα μέ σύγ-

χρονους ὅρους. Καί πρωταγωνίστησε ὅσο λίγοι γιά νά ἐδραιωθεῖ στά πανεπιστήμιά μας ὁ φιλοσοφικός θεσμός, νά ἀναδειχθοῦν νέοι θεράποντες τῆς φιλοσοφίας πού θά ἀναιροῦσαν τό πομπῶδες μουρμουρητό τῆς ἀκαδημαϊκῆς καί μή ἀμπελοφιλοσοφίας.

Κόπηκε τό ἔργο τῆς ζωῆς του ἀπότομα. Μά κι ὅσο πρόφτασε νά μᾶς χαρίσει εἶναι τό σπουδαῖο δῶρο τοῦ διαφωτισμένου καί διαφωτιστῆ στοχαστῆ. Δέν θά μιλήσω ἐγώ τώρα γιά τόν φιλόσοφο Κοσμᾶ Ψυχοπαίδη. Γιά τήν ὥρα ζοῦμε τίς ὀδυνηρές στιγμές τῆς ἀπουσίας του. Πῶς μπορούμε ὅμως νά μετριάσουμε τήν ἀναντίστρεπτη φυσική του ἀπουσία πού ὁ θάνατός του καθιστᾶ ἀπόλυτη; Δέν θά τόν ἔχουμε πιά στά ἀμφιθέατρα, στίς ἐφημερίδες καί τά περιοδικά, στά συνέδρια, στά πάνελ, στίς συναναστροφές, στίς παρέες, στίς παιγνιώδεις ἀλλά καί στίς de profundis συζητήσεις, τόν «χάσαμε» αὐτόν τόν ἄνθρωπο τῆς γραφίδας, τοῦ μικροφώνου, τῆς ταβέρνας, τῆς συνομιλητικότητας. Τόν χάσαμε; Ὁχι, βέβαια. Γιατί ὁ Κοσμᾶς ἦταν μιά ὡραία λαλιά πού ἐπέμενε ἀκαταπόνητα στήν «ἐπιθυμία τῆς διάρκειας», πού ἔβγαζε γέλιο μέ τόν λόγο σάν σέ σπουδαιογέλιο πού ἔλεγαν οἱ ἀρχαῖοι. Δέν χάνονται αὐτά.

Σε κάθε ἐποχή, πέρα ἀπ' τά προβλήματα, τίς συγκρούσεις, τά δημιουργήματα ἢ τίς καταστροφές, ὑπάρχει ἓνα πνευματικό καί συναισθηματικό ρευστό, μιά αὔρα πού μᾶς τυλίγει καί μᾶς συνεπαίρνει σάν ἀνάλαφρο ἄρωμα πού ἔρχεται ἀπό μακριά, χωρίς νά ξέρουμε ἀκριβῶς ἀπό ποῦ. Κάποια μουσική, κάποια ποιήματα, μιά ζωγραφική, κάποιοι ἦχοι, βλέμματα, κορμωστασιές, κάποια πρόσωπα πού ἀναστατώνουν τή φαντασία, ἀδιόρατες «ἀκούσιες μνήμες πού υπερβαίνουν τίς ἐκούσιες καί τίς ἰσορροποῦν». Σάν ἀπό ἀπροσδιόριστο ἠχεῖο ἔρχονται αὐτές οἱ φωνές πού ὀμιλοῦν γιά τά σημερινά, τά χτεσινά, τά μέλλοντα, πέρα ἀπό τή φθαρτότητα τοῦ χρόνου καί τοῦ θανάτου. Δέν μετέχουμε ὅλοι στό φύσημα αὐτῆς τῆς αὔρας. Πολλούς ὅμως μᾶς δροσίζει, ἂν διαθέτουμε τίς ἀνάλογες εὐαισθησίες. Εἶναι ἓνα πάθος, πότε σφοδρό καί πότε νηφάλιο, πού ἀντιμάχεται τήν ἀδράνεια, τήν ἀκτιβιστική ἀπάθεια τῆς καθημερινότητας καί ζωντανεύει κάτι τό τόσο ἀπλό ἀλλά καί τόσο σπάνιο στίς μέρες μας, μᾶς θυμίζει ὅτι ὑπάρχουν ἀκόμα ἄνθρωποι ζωντανοί κι ὄχι πλαστικά ἀπεικασματα τῆς θεαματικότητας.

Θά πορευτοῦμε μέ τήν αὔρα πού ἀνέδυε ἡ μορφή τοῦ Κοσμᾶ, ὡς ἀνεξίτηλη μνήμη, νά μᾶς δείχνει ὅσα βλέπουν τά κλειστά μάτια τῶν ποιητῶν. Εἶναι ἡ αὔρα πού δέν χάνεται ποτέ.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

Μιά κοινότοπη διαπίστωση...

Ὁ ἀπερχόμενος πρόεδρος τοῦ Συνασπισμοῦ, στό πρόσφατο συνέδριο τοῦ κόμματος, ἐπέλεξε νά κλείσει τήν ὁμιλία του μέ λίγους στίχους τοῦ Νίκου Γκάτσου. Ἡ ἀμφισημία καί ἡ ἀμφιθυμία τῶν συγκεκριμένων στίχων εἶναι ἴσως τό θέμα ἑνός ἄλλου ἄρθρου. Ὡστόσο, ἐκεῖνο πού ἔχει μιά ἀξία νά σχολιαστεῖ, εἶναι ὅτι οἱ τέτοιου τύπου λογοτεχνικές ἀναφορές ὅλο καί περισσότερο καθίστανται σπάνιες στό δημόσιο λόγο. Οἱ γενιές τῶν προέδρων τοῦ ΣΥΝ, τῶν πρώην καί τοῦ νῦν, εἶναι, ἴσως, οἱ τελευταῖες πού μποροῦν νά διεκδικήσουν —γιά ἕνα συμπαθητικό ποσοστό τους τουλάχιστον— ὅτι ἔχουν παιδεία, ἄς τήν ποῦμε «κλασική», ὅτι ἐκτός τῶν ἄλλων ἔχουν διαβάσει βιβλία καί ὅτι ἔζησαν τήν ἐποχή τῶν μεγάλων λογοτεχνικῶν περιοδικῶν πού διαμόρφωσαν καί ἐπηρέασαν τήν ἐποχή τους, ἀπό τήν Ἐπιθεώρηση Τέχνης καί τίς Ἐποχές ὡς τήν Κριτική, τήν Καινούργια Ἐποχή καί τήν ἰδεολογικά ἀντίπαλή τους Νέα Ἐστία.

Προφανῶς δέν κομίζει κανεῖς γλαῦκα εἰς Ἀθήνας ἄν ἰσχυριστεῖ ὅτι στήν πλειοψηφία τους σήμερα οἱ νέοι δέν διαβάζουν πεζογραφία καί ποίηση, παρόλο πού στόν τομέα «μόρφωση» εἶναι πολύ πιά προνομιούχοι ἀπό τίς προηγούμενες γενιές. Ἐνῶ στίς νεανικές παρέες οἱ κουβέντες καί τά σχόλια γιά κινηματογραφικές ταινίες ἤ γιά θεατρικές παραστάσεις δέν λείπουν (ἐννοεῖται ὅτι γιά τά τηλεοπτικά δρώμενα καί ἀδόμητα περισσεύουν), σπάνια συζητᾶμε ἤ συστήνουμε ὁ ἕνας στόν ἄλλο βιβλία. Σ' ἕνα μεγάλο βαθμό εἶναι ἀλήθεια τό ὅτι δέν ξέρουμε κἀν νά ἀπαντᾶμε σέ ἀπλές ἐρωτήσεις γνώσεων σχετικές μέ λογοτεχνία, πράγμα πολύ προβληματικό γιά ὅσους ἀπό ἐμαῶς παίζουν trivial pursuit. Τίς πταίει πού τά ἀγαπημένα τέκνα τῶν ἐκδρομῶν τοῦ '60 εἶναι λογοτεχνικῶς ἀναλφάβητα καί συγκρότησαν ταυτότητα ὡς κοινό ὄχι ἀναγνωστικό ἀλλά φιλοθέαμον; Δέν ξέρω. Πάντως ἔχω τήν αἴσθησι ὅτι γιά τή δικιά μου γενιά ἡ ἀξία νά διαβάζει κανεῖς βιβλία ἦταν ἀπλῶς sos θέμα γιά τήν ἐκθεση τῆς Γ' Λυκείου ἢ μιά ἠθικολογική κοινοτοπία, ἀπ' αὐτές πού ὅλοι παπαγαλίζουν καί κανεῖς δέν πιστεύει.

Μᾶλλον, ὅμως, ἕνα ἀπό τά προβλήματα μέ τή λογοτεχνία εἶναι καί αὐτό, ὅτι, δηλαδή, δέν εἶναι ἀπτό τί προσφέρει —ὅπως π.χ. συμβαίνει μέ τή γνώση μιᾶς ξένης γλώσσας— καί ἡ «χρηστική» τῆς ἀξία δέν εἶναι ἄμεσα μετρήσιμη καί φανερή. Στά «πρωτοκλασάτα» σχολικά μαθήματα (τά κείμενα νεοελληνικῆς ἢ μή λογοτεχνίας δέν ἐμπίπτουν σ' αὐτήν τήν κατηγορία) ἢ στά ἐκτός σχολείου ἀποκτούμενα ἐφόδια ἀναγνωρίσαμε καί ἀναγνωρίζουμε ἀσυζητητί τή δυνατότητα —καλῶς ἢ κακῶς— νά μᾶς χτίσουν ἕνα πλούσιο βιογραφικό ἢ μιά καριέρα, πράγμα τό ὁποῖο ἡ Μέλπω Ἀξιῶτη ἢ ἡ Ρέα Γαλανάκη δέν δύνανται, γι' αὐτό καί χαλαλίζουμε ἐλάχιστο ἢ μηδενικό χρόνο γιά δαῦτες. Καί εἶναι φυσιολογικό. Ἀφ' ἑνός, ὅταν διαβάζεις ἕνα καλό βιβλίο σέ τραβάει νά κάτσεις ἐκεῖ μέχρι νά τό τελειώσεις. Ὅταν ταυτόχρονα ἔχεις ἄπειρες

ἄλλες ὑποχρεώσεις, ἀπλῶς δέν μπαίνει στή διαδικασία. Ἀφ' ἐτέρου, καί αὐτό εἶναι τό πιό σημαντικό, ἡ ἀνάγκη νά διαβάσεις ἢ ἡ ικανότητα νά ἐκτιμήσεις ὁποιοδήποτε πολιτισμικό προϊόν δέν εἶναι κάτι μέ τό ὅποιο γεννιέσαι, συνεπῶς ἄν κάπου, κάπως, κάποτε δέν ἔχουν ὑπάρξει καί οἱ προϋποθέσεις γιά νά καλλιεργηθεῖ αὐτή ἡ δεξιότητα, δέν θά ἐκδηλωθεῖ ποτέ.

Ὡστόσο, ὅσα καί ἄν βρεῖ κανεῖς νά προσάψει στό ἐκπαιδευτικό σύστημα τῶν τελευταίων χρόνων ἢ στό τρόπο πού γαλούχησαν τά βλαστάρια τους ἀστικές καί μικροαστικές οἰκογένειες, δέν μπορεῖ νά ἰσχυριστεῖ ὅτι τό ἄν διαβάσει κανεῖς ἢ ὄχι εἶναι θέμα γενεῶν. Ρίχνοντας μιά ματιά στά εὐρωβαρόμετρα τῶν τελευταίων χρόνων εἶναι ἡλίου φαινότορο ὅτι ἡ ἀναγνωστική ἀνορεξία εἶναι μιά γενικευμένη ἀσθένεια. Σχεδόν τό 40% τῶν Ἑλλήνων δηλώνει ὅτι μέσα σέ ἕνα χρόνο διαβάσει μόνο ἕνα βιβλίο, ἐνῶ ἕνα ἀντίστοιχο ποσοστό διαβάσει ἀπό ἕνα ἕως ἐννιά βιβλία. Ἄν πάλι κοιτάξουμε τά μπέστ σέλερ τῆς προηγούμενης χρονιᾶς θά δοῦμε, ὅπως ἐκδότες καί δημοσιογράφοι ἄλλωστε συμφωνοῦσαν στίς τελευταῖες ἐφημερίδες τοῦ 2004, ὅτι πέραση ἔχουν τά παραμύθια γιά μεγάλους, ἢ μεταφυσική καί ἡ πολλή φαντασία. Ἄς τό συνοψίσουμε στό «μικροί καί μέ μεγάλοι ξεχνιοῦνται μ' ἕνα Χάρι Πόττερ». Φυσικά ἄνθρωποι πού διαβάζουν ἀρκετά, «ἀπαιτητικό» ἢ «εἰδικό» κοινό ὑπάρχουν, ἀλλά μειοψηφοῦν πανηγυρικά.

Μολονότι, σήμερα, ἡ λογοτεχνική παραγωγή εἶναι μεγάλη —δέν εἶναι λίγοι αὐτοί πού θέλουν νά δοῦν τό ὄνομα τους τυπωμένο, ἐνῶ οἱ μεταφράσεις ἀπό τήν ξένη λογοτεχνία πολλαπλασιάζονται, οἱ ἐκδότες ἔχουν μπεῖ στόν ἀγῶνα κατοχύρωσης μεγαλύτερου κομματιοῦ ἀπ' τήν πίτα τῆς ἀγορᾶς. Ὡστόσο, λίγοι διαβάζουν καί ἀκόμα λιγότεροι διαβάζουν σοβαρή λογοτεχνία. Καλά βιβλία ὑπάρχουν μέν, σπανίζουν δέ, ὅπως σπανίζει καί ἡ ἀνάγκη πού ὑπῆρχε σέ πολλά ἀπό τά λογοτεχνικά κινήματα τῶν προηγούμενων χρόνων τῆς ρήξης μέ τό ἡγεμονικό πολιτισμικό πρότυπο, τῆς κριτικῆς καί τῆς ὑπέρβασης τοῦ πολιτισμικοῦ προϊόντος ὡς ἐμπορεύματος. Καί αὐτό τροφοδοτεῖ καί τροφοδοτεῖται ἀπό ἕνα κοινό πού διαβάζει γιά νά ξεκουραστεῖ, γιά ξεχαστεῖ καί νά νυστάξει. Ἀντιθέτως, τά μυθιστορήματα τοῦ 19ου αἰῶνα, γιά παράδειγμα, χαρτογράφησαν τίς παραγωγικές σχέσεις, κατέδειξαν τίς κοινωνικές ἀντιθέσεις καί τίς ἰδεολογικές συγκρούσεις τῆς ἐποχῆς, συνεισέφεραν στή δημιουργία ταξικῆς καί ἱστορικῆς συνείδησης. Κάποιος ἔχει πεῖ πολύ χαρακτηριστικά ὅτι τό λαϊκό κοινό μύηθηκε στό ἀντικαπιταλιστικό πνεῦμα διαβάζοντας τά μυθιστορήματα τοῦ Ντίκενς καί τοῦ Ζολᾶ. Ὅταν τά διαβάζεις, δέν μπορεῖ, κάπου θά σκαλώσεις καί αὐτό εἶναι ἡ παιδευτική τους ἀξία.

Ὡστόσο, ἀκόμα καί ἄν δεχτοῦμε ὅτι τά πράγματα σήμερα στή λογοτεχνία εἶναι μαῦρα καί ἄραχλα, ἀκόμα καί ἄν πολλοί ἔπαψαν νά διαβάζουν δέν ἀναιρεῖται τό ὅτι κάποτε διάβασαν. Ἐμεῖς, πού στό καλό πᾶμε ζυπόλητοι;

Κατερίνα Λαμπρινοῦ

...ΚΑΙ ΟΜΩΣ ΤΑ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΕΙΝΑΙ ΙΔΙΑΙΤΕΡΑ ΧΡΗΣΙΜΑ!

του Λόη Λαμπριανίδη

Ο σκοπός του πανεπιστημίου δέν είναι μόνο ή μετάδοση, αλλά πρωτίστως ή παραγωγή νέας γνώσης. Κατά συνέπεια ό ρόλος του είναι έξ όρισμού έρευνητικός και εκπαιδευτικός. Τά ένεργά πανεπιστήμια συμβάλλουν άποφασιστικά στην προώθηση τής έρευνας σέ όλους τούς τομείς (κριτική ανανέωση και παραγωγή νέας γνώσης, νέας τεχνολογίας και νέων δεξιοτήτων, έδραίωση μεθοδολογικών εργαλείων κ.λπ.), πού στη συνέχεια μπορούν νά τήν αναπτύξουν και νά τήν εφαρμόσουν οι παραγωγικές δυνάμεις τής χώρας. Η έρευνα λοιπόν άποτελεί καθοριστικό πυλώνα/συστατικό τών πανεπιστημίων και τής άπασχόλησης τών πανεπιστημιακών, άπαραίτητο στοιχείο γιά τήν ανάπτυξη ιδίως τών πιό προχωρημένων-ανάπτυγμένων κοινωνιών όπως ή δική μας. Μέ αυτή τήν έννοια τά πανεπιστήμια μπορούν νά συντελέσουν στην ανάπτυξη τής χώρας μέσω τής συνολικής πνευματικής και έπιστημονικής ανάπτυξης της και μέσω τής προώθησης τής έρευνητικής δραστηριότητας, στην όποία θά στηριχθεί ή παραγωγή καινοτόμων προϊόντων και υπηρεσιών.

Στή σημερινή συγκυρία ό ρόλος του έλληνικού πανεπιστημίου είναι έξαιρετικά σημαντικός. Η χώρα αντιμετώπιζει έδω και καιρό μιά «διπλή πίεση» μέ τήν έννοια ότι τά προϊόντα τών έλληνικών έπιχειρήσεων άφενός είναι συγκριτικά άκριβότερα από τά αντίστοιχα τών παραγωγών χαμηλού κόστους και άφετέρου είναι ποιοτικά ύποδεέστερα από τά αντίστοιχα τών ποιοτικότερων παραγωγών. Η μετατόπιση από τόν άνταγωνισμό τιμών στόν άνταγωνισμό ποιότητας, άποτελεί γιά τίς έλληνικές έπιχειρήσεις μονόδρομο. Εάν

λοιπόν στοχεύουμε στην αναβάθμιση τής έλληνικής οικονομίας στό Διεθνή Καταμερισμό Έργασίας θά πρέπει νά υπάρξουν πολιτικές γιά τή δόμηση πλεονεκτημάτων προς αυτήν τήν κατεύθυνση, όπου αναπόφευκτα τό πανεπιστήμιο θά παίξει κεντρικό ρόλο. Είναι σαφές λοιπόν ότι ή χρηματοδότηση τής πανεπιστημιακής έρευνας είναι άπαραίτητη γι' αυτόν τό λόγο. Επίσης είναι άπαραίτητη και γιά έναν έπιπλέον λόγο, ότι άποτελεί τήν κύρια διέξοδο γιά έρευνητική δραστηριότητα νέων έπιστημόνων (μεταπτυχιακών φοιτητών, ύποψηφίων διδακτόρων και νέων έρευνητών, κατόχων διδακτορικών διπλωμάτων) συντελώντας έτσι στην δημιουργία μιās έρευνητικής κοινότητας και έπιτρέποντας τήν αυτο-αναπαραγωγή του πανεπιστημίου. Παράλληλα, ή μεγάλη πλειονότητα τών έρευνητών -ιδίως τών πολυτεχνικών σχολών- μετακινείται μετά από 2-3 έτη στις έπιχειρήσεις, όπου και μεταφέρει ένα σημαντικό κομμάτι τής έρευνητικής τεχνογνωσίας, άσχετα εάν οι περισσότερες έπιχειρήσεις δέν τό άξιοποιούν πάντοτε στην πορεία.

Άσφαλώς και ύπάρχει μή χρηματοδοτούμενη βασική έρευνα πολύ ύψηλών προδιαγραφών ή όποία βασίζεται στην έπισκόπηση τής διεθνούς βιβλιογραφίας και σέ δευτερογενείς πηγές κάτι πού σέ όρισμένες έπιστήμες (π.χ. θεωρητική φυσική, θεωρία τών μαθηματικών, φιλοσοφία κ.λπ.) είναι πιό εύκολο από ό,τι σέ άλλες (π.χ. βιοτεχνολογία). Όμως ή πραγματοποίηση βασικής και εφαρμοσμένης έρευνας άπαιτεί όλοένα και περισσότερους πόρους. Ο μεμονωμένος έρευνητής πού άφιερώνοντας τή ζωή του στην έπιστήμη μορρούσε μέ έλάχιστους πόρους νά έχει μιά μεγάλη συμβολή στην

έπιστήμη που διακονούσε, αποτελεί πλέον εξαίρεση. Σήμερα χρειάζονται σημαντικοί χρηματικοί πόροι για την πραγματοποίηση βασικής έρευνας τόσο στις φυσικές επιστήμες (άγορά εξοπλισμού, αναλώσιμων κ.λπ.) όσο και στις κοινωνικές (άγορά βάσεων δεδομένων, έρευνα πεδίου με ερωτηματολόγια και συνεντεύξεις κ.λπ.).

Ύδυσσος χωρίζει το επίπεδο των δαπανών για έρευνα μεταξύ χωρών. Αναμφίβολα, το χάσμα μεταξύ αναπτυγμένων και υπανάπτυκτων χωρών ως προς τις δαπάνες για έρευνα είναι πολύ μεγαλύτερο από αυτό που τις χωρίζει ως προς την κατανομή του ΑΕΠ κατά κεφαλή. Στην Ελλάδα η χρηματοδότηση της έρευνας τόσο από φορείς του δημοσίου όσο, και κυρίως, από ιδιωτικούς είναι πολύ περιορισμένη σε σχέση με τις άλλες αναπτυγμένες χώρες (π.χ. ενώ στην Ε.Ε. των 15 διατίθεται 1,93% του ΑΕΠ για έρευνα και τεχνολογική ανάπτυξη, στην Ελλάδα διατίθεται μόλις 0,67%). Επιπλέον, στην Ελλάδα δεν υπάρχει έρευνητική παράδοση. Ουσιαστικά η έννοια της χρηματοδοτούμενης έρευνας στη χώρα μας είναι σχετικά πρόσφατη και συνδέεται άμεσα με τους πόρους που δόθηκαν από την Ε.Ε. Τά ελάχιστα έρευνητικά κέντρα που υπάρχουν υποχρηματοδοτούνται από το δημόσιο και καλούνται ολοένα και συχνότερα να αναζητήσουν μόνα τους πόρους (ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ, ΕΚΚΕ, ΚΕΠΕ κ.λπ.).

Η χρηματοδοτούμενη έρευνα αποτελεί ένα πολύ μικρό ποσοστό του προϋπολογισμού του πανεπιστημίου, αν και αναμφίβολα αυτό ποικίλλει πολύ, ανάλογα με το πανεπιστήμιο. Σχηματικά μπορεί να ειπωθεί ότι έχουμε πανεπιστήμια δύο ταχυτήτων ως προς τη χρηματοδοτούμενη έρευνα. Από τη μία δηλαδή έχουμε τις πολυτεχνικές σχολές και τις συναφείς θετικές σχολές που μπορούν να άντλουν πόρους από την Ε.Ε. λόγω εφαρμοσμένης έρευνας και από την άλλη τις πιο θεωρητικές σχολές (ιστορίας, φιλοσοφίας κ.λπ.) που δεν έχουν τέτοιες διεξόδους. Έτσι, στην περίπτωση του Πανεπιστημίου Μακεδονίας, σε ένα συνολικό έτησιο προϋπολογισμό περίπου 16 εκατομμυρίων ευρώ η διάρθρωσή του έχει ως εξής: Μισθοί 46,9%, Τακτικός Προϋπολογισμός (λειτουργικές δαπάνες, διαρρυθμίσεις χώρων κ.λπ.) 18,8%, Πρόγραμμα Δημοσίων Έπενδύσεων 6,3%, Ειδικός Λογαριασμός Κονδυλίων Έρευνας 18,8% και Έρευνητικό Πανεπιστημιακό Ίνστιτούτο/Εταιρεία Διαχείρισης Περιουσίας Πανεπιστημίου 9,4%.

Από τα παραπάνω φαίνεται ότι 28,2% των δαπανών (οι δυο τελευταίες κατηγορίες) θα μπορούσε να αφορά δαπάνες για έρευνα. Το ποσοστό αυτό είναι σχετικά υψηλό γιατί το Πρόγραμμα Δημοσίων Έπενδύσεων είναι συγκυριακά πολύ χαμηλό, λόγω αδυναμίας απορρόφησης των διαθέσιμων κονδυλίων. Επιπλέον, στο Έρευνητικό Πανεπιστημιακό Ίνστιτούτο/Εταιρεία Διαχείρισης της Περιουσίας του Πανεπιστημίου ασχολούνται αποκλειστικά με καταρτίσεις ανθρώπινου δυναμικού, δηλαδή διάδοση της γνώσης που δεν απο-

τελεί έρευνα. Έτσι, απομένει τό 18,8% του Ειδικού Λογαριασμού Κονδυλίων «Έρευνας», που όμως και αυτό δεν αφορά κυρίως έρευνητικές δαπάνες. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι κατά την πρόσφατη περίοδο τό συντριπτικά μεγαλύτερο κομμάτι του είναι έργα ΕΠΕΑΕΚ, δηλαδή έργα που ανατίθενται στο πανεπιστήμιο για την ίδια την ανάπτυξη του. Αυτή η δραστηριότητα περιλαμβάνει έργα όπως: δημιουργία νέων προγραμμάτων σπουδών (π.χ. προσλήψεις προσωπικού), δημιουργία μεταπτυχιακών Τμημάτων (π.χ. ένισχυση βιβλιοθήκης), δημιουργία υποδομής (π.χ. ανάπτυξη της βιβλιοθήκης, δίκτυα Η.Υ.), και νέων υπηρεσιών έργα υποδομής των φοιτητών (π.χ. πρακτική άσκηση φοιτητών, σταδιοδρομία, συμβουλευτική φοιτητών), αναμόρφωση του προγράμματος σπουδών και των μαθημάτων (π.χ. ηλεκτρονικό μάθημα). Τά έργα αυτά είναι πολύ σημαντικά για τό πανεπιστήμιο—έστω και αν υπάρχουν προβλήματα ως προς την διαδικασία αξιολόγησης και παρακολούθησής τους— αλλά βέβαια δεν αποτελούν έρευνα.

Τελικά, απομένει μόνο ένα μικρό ποσοστό (32,7% του Ειδικού Λογαριασμού Κονδυλίων «Έρευνας» ή 6,1% του συνολικού προϋπολογισμού του πανεπιστημίου) που χαρακτηρίζονται ως έρευνητικά. Σε αυτό τό ποσοστό περιλαμβάνονται έρευνες-υποτροφίες προς φοιτητές και διδακτορικούς έρευνητές (προγράμματα: Ηράκλειτος και Πυθαγόρας) αλλά και αρκετά έργα παροχής υπηρεσιών που αποτελούν μελέτες που θα έπρεπε να γίνονται κυρίως από τόν ιδιωτικό τομέα (γραφεΐα συμβούλων, τεχνικά γραφεία κ.λπ.).

Τό πανεπιστήμιο θά πρέπει βέβαια να ασχολείται με τέτοιες μελέτες μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις και με αυστηρούς κανόνες δεοντολογίας γιατί αναμφίβολα υπάρχει μία «γκρίζα» περιοχή μεταξύ βασικής και εφαρμοσμένης έρευνας που μάλιστα σε όρισμένες επιστήμες (π.χ. Πληροφορική), τά όρια είναι απολύτως άσαφη. Έξάλλου, στο πανεπιστήμιο υπάρχει συσσωρευμένη γνώση και εξοπλισμός που δέ θά έπρεπε να μένει άδρανής μία που ή μή ένασχόληση των πανεπιστημιακών με τό αντικείμενο τρέχουσας πρακτικής μπορεί να όδηγήσει στην έπιστημονική τους άπαξίωση.

Η ύπαρξη του Ειδικού Λογαριασμού αναμφίβολα είναι θετική, με την έννοια ότι έπιτρέπει στο πανεπιστήμιο να αποφύγει τις άγκυλώσεις του δημόσιου λογιστικού που άπαιτεί όλες οι δαπάνες να όριστούν εκ των προτέρων. Φυσικά έλεγχος της νομιμότητας των πράξεών του υπάρχει αλλά γίνεται εκ των ύστερων. Όμως ό Ειδικός Λογαριασμός δεν αφορά κυρίως δαπάνες για έρευνα, περιλαμβάνει ουσιαστικά όλα τά κονδύλια εκτός Τακτικού Προϋπολογισμού και Δημοσίων Έπενδύσεων, δηλαδή έργα που είτε καλύπτουν άναγκες ύποδομής (άλήθεια τί θά συμβεί όταν τελειώσουν τά ΕΠΕΑΕΚ;) είτε αποτελούν μέρος των καθηκόντων μας ως πανεπιστημιακών και για τά όποια προβλέπονται άμοιβές για τούς πανεπιστημιακούς που τά ύλοποιούν.

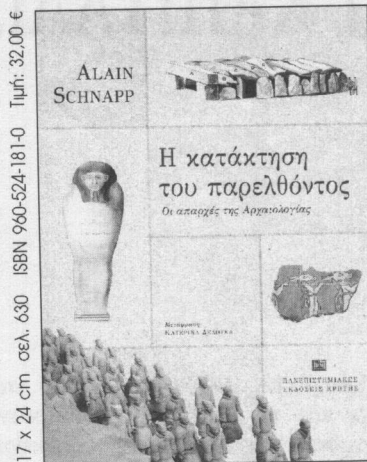
Είναι σαφές ότι χρειάζεται ένα νέο θεσμικό πλαίσιο οργάνωσης της έρευνας, μιά πού ο Ειδικός Λογαριασμός Κονδυλίων «Έρευνας» έχει όρισμένα προβληματικά στοιχεία όπως ότι πρώτον, συντηρεί μία επιδοματική λογική πού υποσκάπτει τή λειτουργία του πανεπιστημίου αφού θεωρεί ότι θά πρέπει νά επιδοτούμαστε ακόμη και όταν εκτελούμε βασικές υποχρεώσεις μας (άναμφίβολα χρειάζεται αύξηση των μισθών μας όχι όμως με αυτόν τον τρόπο). Δεύτερον, συντηρεί μιά λογική έκλογικής πελατείας όπου, σέ αρκετές περιπτώσεις, «μοιράζονται» τά «προγράμματα» στους εύνοους της εκάστοτε έξουσίας του πανεπιστημίου. Τρίτον, ή ίδια ή έννοια των έρευνητικών προγραμμάτων δέν γίνεται κατανοητή γιατί πολλά έργα πού υλοποιούνται μέσω της Έπιτροπής Έρευνών των πανεπιστημίων είναι έργα παροχής συμβουλευτικών υπηρεσιών, τά όποια δέν αποτελούν έρευνα και δέν θά πρέπει νά περιλαμβάνονται στην ίδια κατηγορία. Έτσι, προκαλείται σύγχυση στό εύρύτερο κοινό αλλά και στην ίδια τήν πανεπιστημιακή κοινότητα δίνοντας μιά παραπλανητική εικόνα γιά τήν έρευνητική δραστηριότητα των πανεπιστημίων γενικά και ειδικότερα γιά τους έπιστήμονες πού καταβάλλουν τεράστιες προσπάθειες τόσο γιά νά αναλάβουν ένα έρευνητικό πρόγραμμα (σύνταξη άρτιας έπιστημονικά πρότασης, συγκρότηση διεθνούς έπιστημονικής ομάδας κ.λπ.) όσο και γιά νά τό πραγματοποιήσουν (ή έπιστημονική άριότητα του θά έλεγχθει στή συνέχεια από ανεξάρτητους αξιολογητές). Μάλιστα, στά περισσότερα έρευνητικά προγράμματα –όχι στην παροχή έπιστημονικών υπηρεσιών– δέν προβλέπεται άποζημίωση γιά τούς πανεπιστημιακούς πού συμμετέχουν (π.χ. προγράμματα της ΓΔ Έρευνας της Ε.Ε.).

Κλείνοντας, θά ήθελα νά τονίσω ότι τό πρόβλημα του έλληνικού πανεπιστημίου δέν είναι ή ύπαρξη έρευνητικών προγραμμάτων αλλά άκριβώς τό αντίθετο: ή έλλειψη τους μέ κύρια ευθύνη της Πολιτείας (π.χ. στό Πανεπιστήμιο Μακεδονίας τά άμειγώς έρευνητικά προγράμματα είναι λιγότερο από 4% του συνολικού προϋπολογισμού του). Η συζήτηση μέσα και έξω από τό πανεπιστήμιο δέν θά πρέπει νά οδηγείται σέ έπιχειρήματα έναντιον της έρευνητικής δραστηριότητας αλλά υπέρ της διεύρυνσής της σέ συνθήκες διαφάνειας πού θά εύνοούσε τήν αύξηση της συμμετοχής της γνήσιας βασικής και εφαρμοσμένης έρευνας. Πρέπει νά διασφαλίσουμε, λοιπόν, ότι θά υπάρχει πολύ μεγαλύτερη χρηματοδότηση από τό κράτος γιά ανταγωνιστικά έρευνητικά προγράμματα βασικής και εφαρμοσμένης έρευνας γιά τίς φυσικές, τίς κοινωνικές και ανθρωπιστικές έπιστήμες πού θά δίνονται μέ άκαδημαϊκά κριτήρια και όχι άλλότρια (έπιδοματική λογική κ.λπ.). Και βέβαια ότι οι πανεπιστημιακοί καλό είναι νά προσπαθήσουν νά άντλήσουν έρευνητικούς πόρους από διεθνείς οργανισμούς, όπως ή Ε.Ε., πού προωθούν τήν έρευνητική δραστηριότητα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ & ΕΡΕΥΝΑΣ

Μόλις κυκλοφόρησε

ALAIN SCHNAPP

Η κατάκτηση του παρελθόντος Οι απαρχές της Αρχαιολογίας

Ότι είχαν υπάρξει άνθρωποι πριν από τον Αδάμ ήταν μια αποκάλυψη που συγκλόνησε τα θεμέλια της δυτικής κοινωνίας κατά τον 19ο αιώνα. Δεν αποτέλεσε όμως έκπληξη για τους Πέρσες, π.χ., οι οποίοι είχαν επίγνωση της βαθύρριξης ιστορίας των προγόνων τους. Το βιβλίο ερευνά τους τρόπους με τους οποίους ο άνθρωπος, από την αρχαιότητα έως τον 19ο αιώνα, άρχισε να αποκτά συνείδηση του παρελθόντος του. Αντίθετα με την πιο διαδεδομένη άποψη, η αρχαιολογία δεν υπήρξε μια επινόηση της αναγέννησης: ήταν μια πρακτική γνωστή στους γραφείς της Ασσυρίας, της Αιγύπτου και της Κίνας, και αντικείμενο συζήτησης από τους σοφιστές της Ιωνίας, προτού αρχίσει να ασκείται από τους Ρωμαίους ιστορικούς. Η μελέτη εκπλήσσει με το βάθος και το εύρος της θεματολογίας της. Το κείμενο συνδυάζεται εξαιρετικά με την εικονογράφηση και τις περιγραφές των αρχαίων αντικειμένων, ενώ εκτενή αποσπάσματα από τις πρωτογενείς πηγές προσφέρουν μια συναρπαστική άμεση ματιά στις ιστορικές αφηγήσεις. Σύγχρονες απεικονίσεις της αρχαίας ζωής καθώς και περιστατικά της ανακάλυψής της αντικατοπτρίζουν τη γοητεία της αρχαιολογικής έρευνας.

ΜΑΝΗΣ 5, 106 81, ΑΘΗΝΑ. ΤΗΛ. 210 3818372, FAX. 210 3301583
e-mail: pek@physics.uoc.gr • www.cup.gr

ΤΡΙΤΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΔΙΑΡΘΡΩΣΗ*

του Νίκου Θεοδοκᾶ

Από την εποχή της «Λευκής Βίβλου για τη Διδασκαλία και τη Μάθηση» (Κομισιόν, 1995), την ύπογραφή της περίφημης «διακήρυξης της Μπολόνια» (1999), τό 'Ανακοινωθέν της Συνόδου Υπουργών Παιδείας της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο Βερολίνο (Σεπτέμβριος 2003), ή πανεπιστημιακή παράδοση της γηραιάς Ευρώπης πλήττεται από ραγδαίες πολιτικές παρεμβάσεις. Πρώτ' απ' όλα, θεωρείται άχρηστη και «πεπαλαιωμένη» ή άρχη ότι ή ανώτατη παιδεία είναι δημόσιο αγαθό. Στόν νέο «φιλελεύθερο» κόσμο, αγαθά λογίζονται μόνο εκείνα που πωλούνται και αγοράζονται. Τά πανεπιστήμια προορίζονται, λοιπόν, νά παράγουν και νά προσφέρουν υπηρεσίες, τίς όποιες θά αγοράζουν οι πελάτες (τό δημόσιο ή οι ιδιώτες) ανάλογα μέ τήν «ποιότητά» τους, τήν αποτελεσματική τους προώθηση και, φυσικά, τήν τιμή τους. Βασική άρχη: άν τό προϊόν δέν πουλιέται, τότε ή επιχείρηση πρέπει νά κλείσει. Ένδιαφέρει τήν αγορά ή κριτική σκέψη, ή φιλοσοφία τών επιστημών, οι κοινωνικές επιστήμες; Πουλᾶνε οι βασικές σπουδές και ή βασική έρευνα; Αν όχι, δέν έχουν αυτόνοτητα θέση στόν νεοφιλελεύθερο κόσμο πού οικοδομείται.

Τό ευρωπαϊκό πεδίο λειτουργίας της αγοράς «υπηρεσιών εκπαίδευσης» ονομάστηκε επίσημως «Ευρω-

* Προλογικό σημείωμα στό βιβλίο του Χρήστου Κάτακα, *Τριτοβάθμια εκπαίδευση και καπιταλιστική αναδιάρθρωση: Η μετάλλαξη του πανεπιστημίου, πού θά κυκλοφορήσει προσεχώς από τίς εκδόσεις Έλληνικά Γράμματα*. Τό βιβλίο αυτό, όπως και οι προηγούμενες παρεμβάσεις του συγγραφέα στά φλέγοντα έρωτήματα για τό μέλλον της δημόσιας ανώτατης εκπαίδευσης, αποτελεί σημαντικό έργο για τήν κατανόηση τών αλλαγών πού συντελούνται και μεταβάλλουν τόν χαρακτήρα, τίς λειτουργίες και τή δομή τών ευρωπαϊκών πανεπιστημίων.

Καρέγκια Νικόλας, *Παιδί μέ πίπα*, 1947

παϊκός Χώρος 'Ανώτατης Έκπαίδευσης (*European Higher Education Area*)). Υπό τό πρόσχημα διενκόλυσης της συνεργασίας τών ευρωπαϊκών ιδρυμάτων ανώτατης εκπαίδευσης και της άμοιβαίας «αναγνωρισιμότητας» τών τίτλων σπουδών πού παρέχουν, άπο-

φασίστηκε ή θέσπιση ενιαίων προδιαγραφών, τέτοιων που να επιτρέπουν την εμπορευματοποίηση των υπηρεσιών μεταλυκειακής μάθησης με τη δημιουργία ενός ενιαίου ρυθμιστικού πλαισίου της αντίστοιχης αγοράς. Τό δημόσιο πανεπιστήμιο τείνει, λοιπόν, να αντιμετωπίζεται σαν μία επιχείρηση ανάμεσα στις άλλες, που όφείλει να δοκιμάσει και να βρει τρόπους ώστε να επιπλεύσει σε συνθήκες οξύτατου εμπορικού ανταγωνισμού. Τοῦτο σημαίνει ὅτι τὰ ΑΕΙ ὑποχρεούνται νὰ μειώσουν τὸ κόστος καὶ τὸν χρόνο παραγωγῆς τῶν ἀγαθῶν πού προσφέρουν, νὰ αὐξήσουν τὴ θελκτικότητά τους πρὸς τοὺς πελάτες καί, τέλος, νὰ βρῶν μεθόδους ἀποτελεσματικῆς προώθησης τῶν προϊόντων τους στὴν ἀγορά. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ παιδεία δέν λογίζεται πλέον ὡς δημόσιο ἀγαθὸ ἀλλὰ ὡς ἐμπόρευμα.

Γιὰ νὰ ἀποτιμήσουμε τὶς ἐξελίξεις, χρειάζεται νὰ γνωρίζουμε τὶς ἀλλαγές πού συντελοῦνται σήμερα στὰ εὐρωπαϊκὰ πανεπιστήμια. Ἄς ἐπισημανθοῦν συνοπτικά καὶ σχηματικά οἱ βασικότερες:

1. Ὡς «Εὐρωπαϊκὸς Χῶρος Ἀνώτατης Ἐκπαίδευσης (European Higher Education Area)» ὀρίζεται πλέον ἀδιακρίτως ὁλόκληρο τὸ πλέγμα τῶν «ἐκπαιδευτικῶν ὑπηρεσιῶν» πού προσφέρονται τόσο ἀπὸ πανεπιστημιακὰ ἢ μὴ πανεπιστημιακὰ δημόσια ἰδρύματα ὅσο καὶ ἀπὸ ἰδιωτικὲς ἐπιχειρήσεις γιὰ τὴν ἐπαγγελματικὴ «κατάρτιση» ἀποφοίτων λυκείου. Ἡ διευκόλυνση τῆς συνεργασίας τῶν εὐρωπαϊκῶν ἰδρυμάτων μεταλυκειακῆς ἐκπαίδευσης καὶ τῆς ἀμοιβαίας «ἀναγνωσιμότητας» τῶν τίτλων σπουδῶν πού παρέχουν, ὀδήγησε στὴ θέσπιση ἐνιαίων προδιαγραφῶν, τέτοιων πού νὰ ἐπιτρέπουν τὴν ἄμεση ἢ ἔμμεση (μὲ τὴν μέθοδο τοῦ φραντσαίς) εμπορευματοποίηση τῶν υπηρεσιῶν μάθησης μετὰ τὴ δημιουργία ἐνὸς ἐνιαίου ρυθμιστικοῦ πλαισίου τῆς ἀντίστοιχης ἀγορᾶς.

2. Στὸν ἐνιαῖο αὐτὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρο μεταλυκειακῆς ἐκπαίδευσης ἐπιβάλλεται ἓνα κοινὸ σύστημα τυποποίησης τῶν προσφερόμενων μαθησεων, πού καταλήγει σ' ἓνα ἐνιαῖο κεντρικὸ διευρωπαϊκὸ δίκτυο ἀναγνώρισης «πιστωτικῶν διδακτικῶν μονάδων (credits)». Προϋπόθεση αὐτῆς τῆς ἀναγνώρισης εἶναι ἡ τυπικὴ πιστοποίηση τῶν ἐκπαιδευτικῶν φορέων (δημοσίων ἢ ἰδιωτικῶν) πού παρέχουν υπηρεσίες μάθησης. Ὡς ὅρος γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς μεταλυκειακῆς «ἐκπαιδευτικῆς ἀγορᾶς» ἐπιβάλλεται, λοιπόν, ἓνα ἐνιαῖο σύστημα «ἀξιολόγησης καὶ διασφάλισης τῆς ποιότητας» τῶν ἰδρυμάτων καὶ τῶν ἐπιχειρήσεων πού προσφέρουν υπηρεσίες μεταλυκειακῆς ἐκπαίδευσης.

3. Ἡ ἀπελευθέρωση τῆς ἀγορᾶς ἐκπαιδευτικῶν υπηρεσιῶν προϋποθέτει τὴν ἄρση τῶν «μονοπωλιακῶν προνομίων» τὰ ὅποια, μὲ βάση τὶς ἐθνικὲς νομοθεσίες, ἀπολαμβάνουν τὰ δημόσια εὐρωπαϊκὰ πανεπιστήμια καὶ τὰ δημόσια τεχνολογικὰ ἰδρύματα ἐναντι τῶν ἰδιωτικῶν ἐπιχειρήσεων. Ἔτσι, ἡ ἀπελευθέρωση τῆς ἀγορᾶς τῶν ἐκπαιδευτικῶν υπηρεσιῶν ἐπιτάσσει ἀλλαγές πού θὰ μπορούν νὰ ἀφομοιωθοῦν σταδιακὰ καὶ μὲ τὶς μικρότερες δυνατές ἀντιστάσεις στὴν εὐρωπαϊκὴ θεσμική

τάξη. Οἱ ἀλλαγές αὐτές ἀποσκοποῦν σὲ ἐννέα διακρηγμένους καὶ ἀλληλοσυμπληρούμενους στόχους:

- Στὴν ἀποσύνδεση τῶν τίτλων σπουδῶν πού ἀπονέμουν τὰ πανεπιστήμια ἀπὸ τὰ «παραδοσιακὰ» προγράμματα σπουδῶν, τὰ ὅποια ἐγγυῶνται τὴν ἀπόκτηση τῶν βασικῶν μαθησεων μίας ἐπιστήμης, μὲ ἐπιστημονικὴ καὶ παιδαγωγικὴ εὐθύνη τῆς πανεπιστημιακῆς κοινότητας. Τώρα, κάθε ἐκπαιδευόμενος, μὲ δική του εὐθύνη, θὰ μπορεῖ νὰ κατασκευάζει τὸ αὐριανὸ ἐπαγγελματικὸ του προφίλ ἐπιλέγοντας ἢ ἀγοράζοντας «πιστωτικὲς διδακτικὲς μονάδες» πού θὰ συμπληρῶνουν τὸ δίπλωμά του.

- Στὴν καθιέρωση ἐνὸς συστήματος τριῶν κύκλων ἀνώτατων σπουδῶν. Ὁ πρῶτος κύκλος, τριετοῦς τουλάχιστον φοίτησης, ἀποσκοπεῖ σὲ μαζικὴ γενικὴ μεταλυκειακὴ ἐπαγγελματικὴ κατάρτιση. Ὁ δεύτερος κύκλος, ἐτήσιας ἢ διετοῦς διάρκειας, ὀδηγεῖ σὲ περαιτέρω ἐξειδικεύσεις αἰχμῆς καὶ προσφέρεται μὲ ἀνταποδοτικὸς ὄρους (δίδακτρα ἢ ὑψηλὰ τέλη ἐγγραφῆς). Ὁ τρίτος κύκλος (τριετοῦς τουλάχιστον διάρκειας) ἀφορᾶ προωθημένες διδασκαλίες, οἱ ὁποῖες καταλήγουν στὴν ἐκπόνηση διδακτορικῆς διατριβῆς ἢ ὀδηγοῦν σὲ διπλώματα ὑψηλῆς ἐπαγγελματικῆς ἐξειδίκευσης. Ἐν τέλει, ὁ πρῶτος καὶ ὁ δεύτερος ὑποκαθιστοῦν τὸ σημερινὸ πτυχίο μὲ πιστοποιητικὰ ἐπαγγελματικῆς κατάρτισης σὲ γνωστικὰ πεδία «ἐγνωσμένης ζήτησης». Ὁ τρίτος κύκλος ἀντιστοιχεῖ στὸν σημερινὸ ὀρισμὸ τῶν μεταπτυχιακῶν σπουδῶν ἐιδίκευσης.

- Στὴν καθιέρωση «συμπληρώματος διπλώματος» πού θὰ συνοδεύει τοὺς τίτλους σπουδῶν καὶ στὸ ὅποιο θὰ ἀναγράφονται καὶ θὰ πιστοποιοῦνται οἱ δεξιότητες πού ἀπέκτησαν οἱ φοιτητές καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς φοίτησής τους. «Οἱ τίτλοι πού περιλαμβάνει τὸ «συμπλήρωμα διπλώματος» εἶναι δυνατόν νὰ ἀπονέμονται «ὑπεργολαβικά» ἀπὸ κάποιο ἴδρυμα [ἰδιωτικὸ-ἀνεξάρτητο, ἰδιωτικὸ καὶ ἀναγνωρισμένο ἀπὸ τὸ κράτος κ.λπ.] στὸ ὅποιο ἔχει δοθεῖ ἡ σχετικὴ ἄδεια ἢ ἄλλη μορφή «διαπίστευσης» ἀπὸ ἀνώτερη ἀρμόδια ἀρχή, ἢ ὅποια θὰ μπορούσε νὰ εἶναι τὸ κράτος, ἓνα πανεπιστήμιο ἢ ἓνας ἐπαγγελματικὸς ὀργανισμὸς».

- Στὴν ὀργάνωση κεντρικὰ πιστοποιημένων «δίκτυων» ἀριστείας, πού θὰ προσφέρουν προπτυχιακὲς ἢ μεταπτυχιακὲς σπουδὲς ὑψηλοῦ ἐπιπέδου. Στὰ δίκτυα ἀριστείας θὰ συρρικνωθοῦν οἱ ἀκαδημαϊκὲς σπουδὲς πού προσφέρουν σήμερα τὰ εὐρωπαϊκὰ δημόσια πανεπιστημιακὰ ἰδρύματα.

- Στὴν ἀλλαγὴ τῆς «χρηματοδοτικῆς κουλτούρας» καὶ τῆς «ὑπευθυνότητας» τῶν ἰδρυμάτων. Πρόκειται γιὰ τὴ συνάρτηση τοῦ ὕψους τῶν δημοσίων πόρων πού «ἐπενδύονται» στὰ δημόσια ἀνώτατα ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα μὲ τὸν βαθμὸ ὑλοποίησης συγκεκριμένων «στόχων» πού θὰ ὀρίζει ἡ χρηματοδοτοῦσα ἀρχὴ ἔπειτα ἀπὸ διαβούλευση μὲ τὰ ἰδρύματα. Στὸ ἐξῆς, κάθε δημόσια χρηματοδότηση τῶν ἀνώτατων ἰδρυμάτων ἐκπαίδευσης πρέπει νὰ εἶναι «στοχοθετημένη» καὶ νὰ ὑπηρετεῖ τὴν ὁλοκληρωσὴ τῆς «διαδικασίας τῆς Μπολόνια».

• Στή σταδιακή «άπελευθέρωση» τῶν μὴ ἀνελαστικῶν δαπανῶν τῶν ἰδρυμάτων ἀπὸ τῆς δημόσιας χρηματοδότησης μέσω τῆς «ἐπιτάχυνσης καὶ διεύρυνσης τῆς συνεργασίας τους μὲ τὴν ἀγορὰ καὶ τοὺς ἐργοδότες».

• Στὴν ἀλλαγὴ τοῦ τρόπου διοίκησης τῶν ἰδρυμάτων καὶ στὴν καθιέρωση «ἀποτελεσματικότερων» συστημάτων μάλιστα, πού ἐπιτρέπουν εὐελξία, ἀποτελεσματικὴ διαχείριση πόρων, ἀνοίγμα στὶς ἀγορές ὑπηρεσιῶν ἐκπαίδευσης, «προώθηση» προϊόντων ἐρευνας καὶ ἐλεγχὸ τῆς «ἀποδοτικότητας» τοῦ διδακτικοῦ καὶ ἐρευνητικοῦ προσωπικοῦ.

• Στὴν «ἐνθάρρυνση» τῶν ἰδρυμάτων νά ἐνσωματώσουν στοὺς τίτλους σπουδῶν πού ἀπονέμουν, τυποποιημένες «διδασκτικές μονάδες» οἱ ὁποῖες προσφέρονται ἀπὸ ἄλλα ἰδρύματα ἢ «πιστοποιημένες» ἰδιωτικές ἐπιχειρήσεις, μὲ οικονομικότερους ὄρους ἀπὸ ἐκείνους πού θά ἀπαιτοῦσε ἡ πρόσληψη νέου προσωπικοῦ ἢ ἡ ἀνάπτυξη τῶν ὑποδομῶν τους.

4. Σημαντικὴ προτεραιότητα τοῦ ἐνιαίου εὐρωπαϊκοῦ χώρου ἀνώτατης ἐκπαίδευσης εἶναι ἡ διαμόρφωση φορέων «διὰ βίου κατάρτισης» μὲ ἀνταποδοτικούς ὄρους, πού θά συνδέονται εὐθέως μὲ τὴ βιομηχανία, τίς ἐπιχειρήσεις καὶ τοὺς μηχανισμούς διαχείρισης τοῦ πλεονάζοντος ἐργατικοῦ δυναμικοῦ. Οἱ φορεῖς αὐτοί, ἰδιωτικοί ἢ δημόσιοι, ἀναπτύσσονται σέ ὅλα τὰ ἐπίπεδα τῆς δευτεροβάθμιας καὶ τῆς τριτοβάθμιας ἐκπαίδευσης καὶ οἱ μαθήσεις πού προσφέρουν πιστοποιοῦνται κεντρικά ὡς «πιστωτικές διδασκτικές μονάδες».

Ἐν κατακλείδι, στὸν ἐνιαῖο εὐρωπαϊκὸν ἄνθρωπον μεταλυκειακῆς ἐκπαίδευσης σχεδιάζεται ἓνα κοινὸ σύστημα τυποποίησης τῶν προσφερόμενων προϊόντων-μαθησιῶν, πού καταλήγει σ' ἓνα ἐνιαῖο κεντρικὸ διευρωπαϊκὸ δίκτυο ἀναγνώρισης «πιστωτικῶν διδασκτικῶν μονάδων (credits)». Προϋπόθεση αὐτῆς τῆς ἀναγνώρισης εἶναι ἡ τυπικὴ πιστοποίηση τῶν ἐκπαιδευτικῶν φορέων (δημοσίων ἢ ἰδιωτικῶν) πού παρέχουν ὑπηρεσίες μάθησης. Ὡς ὄρος γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς μεταλυκειακῆς «ἐκπαιδευτικῆς ἀγορᾶς» ἐπιβάλλεται, λοιπόν, ἓνα ἐνιαῖο σύστημα «ἀξιολόγησης καὶ διασφάλισης τῆς ποιότητας» τῶν «κρατικῶν πανεπιστημίων» καὶ τῶν ἰδιωτικῶν ἐπιχειρήσεων πού προσφέρουν ὑπηρεσίες μεταλυκειακῆς ἐκπαίδευσης. Ἡ ἀπελευθέρωση τῆς ἀγορᾶς ἐκπαιδευτικῶν ὑπηρεσιῶν προϋποθέτει τὴν ἄρση τῶν «μονοπωλιακῶν προνομίων». Καί, ὅπως δήλωσε ὁ Ἑλληνας Πρωθυπουργὸς στὴ Βουλὴ, παρ' ὅλο πού «ἡ ἐκπαιδευτικὴ πολιτικὴ εἶναι συμπληρωματικὴ ἀρμοδιότητα τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνώσεως καὶ οἱ Ὑπουργοὶ Παιδείας τῶν εἴκοσι πέντε χωρῶν μποροῦν νά διαμορφώσουν κοινές πολιτικές μόνο μὲ ὁμοφωνία [...], ἡ Ἑλλάδα, ὑπογράφοντας τὸ 1999 καὶ ἐπαναβεβαιώνοντας τὸ 2001 καὶ τὸ 2003 τὴ διακήρυξη τῆς Μπολόνια, ἔχει ἀναλάβει ἀπέναντι στὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἐπιτροπὴ σημαντικὲς δεσμεύσεις». Γιατί ἡ ἐλληνικὴ κυ-

Ἄνρι Ματίς, Παισιφάνη

βέρνηση θεωρεῖται «δεσμευμένη»; Ἡ Ὑπουργὸς Παιδείας Μ. Γιαννάκου ξεκαθάρισε τὸ θέμα μὲ μεγαλύτερη σαφήνεια: «Παρά τὸ γεγονός ὅτι ἡ παιδεία παραμένει στὶς ἐθνικὲς πολιτικές, ὑπάρχουν ζητήματα παιδείας, [...], τὰ ὁποῖα συζητιοῦνται σέ ἐπίπεδο ἀνταγωνισμοῦ». Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ φυσιογνωμία τῶν πανεπιστημίων, τὸ περιεχόμενο τῶν σπουδῶν, οἱ ἰσοδυναμίες τῶν πτυχίων καὶ τὰ ἐπαγγελματικὰ δικαιώματα τῶν πτυχιούχων «μὲ τὴν ὁδηγία 8948, εἶναι θέματα ἐλεύθερης κυκλοφορίας καὶ ἀνταγωνισμοῦ».

Οἱ «νέες ιδέες» γιὰ τὸ μέλλον τῶν πανεπιστημίων συμπυκνώνονται στὴ φράση ὅτι «τὰ πανεπιστήμια πρέπει νά αὐτονομηθοῦν πλήρως ἀπὸ τὴν κρατικὴ εὐθύνη» ἢ, ὅπως τὸ ἐξέφρασε ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ΠΑΣΟΚ, «νά ὑπάρξει πλήρης αὐτονομία [τῶν ΑΕΙ]. Δέν θά παράγει τὸ κράτος γνῶση, παιδεία. Θά εἶναι τὰ πανεπιστήμια πού παράγουν γνῶση καὶ παιδεία καὶ θά ἀγοράζει τὸ κράτος ἐν ὀνόματι τῶν παιδιῶν τὴν παιδεία καὶ τὴ γνῶση. [...] Αὐτὸ θά μᾶς λύσει τὸ πρόβλημα καὶ τῆς λεγόμενης ἰδιωτικῆς ἢ μὴ κρατικῆς παιδείας [...] Καὶ ἐμεῖς πιά δύο ἐργαλεῖα νά κρατήσουμε στὰ χέρια μας ὡς κράτος, ὡς ἐπιτελικὸ πιά κράτος: Τὸν τρόπο χρηματοδότησης καὶ τὴν ἀξιολόγηση καὶ πιστοποίηση».

Μέ ποιόν τρόπο θά πειστούν τὰ ΑΕΙ νά αποποιηθούν τήν πανεπιστημιακή τους φύση και νά καταπιστούν μέ τό εμπόριο υπηρεσιών κατάρτισης; Διά του μηχανισμού τής λεγόμενης «αξιολόγησης» και, βάσει αυτής, διά τής έφεξης στοχευμένης χρηματοδότησης τους. Καθώς τό διατύπωσε ο Πρωθυπουργός, «ή οικονομική αυτότελεια τών ιδρυμάτων δέν μπορεί παρά νά έχει άμεση σχέση μέ τήν ικανοποίηση τών στόχων πού θά έχουν τεθεί ως βάση σέ μία προγραμματική συμφωνία ανάμεσα στό κράτος και τὰ ιδρύματα». Ποιός, όμως, θά όρίζει τούς στόχους στους όποιους θά πρέπει νά συμφωνήσουν τὰ πανεπιστήμια; Η Εύρωπαϊκή Έπιτροπή, τό Συμβούλιο Υπουργών, ή Έλληνική Κυβέρνηση; Κι αν είναι έτσι, μήπως άκυρώνεται στην πράξη ή προβλεπόμενη από τό Σύνταγμα ακαδημαϊκή αυτότελεια τών ΑΕΙ; Ποιός θά τήν υπερασπιστεί;

Η σχεδιαζόμενη ψευδεπίγραφη «αξιολόγηση» σέ συνδυασμό μέ τούς άνελαστικούς, πλέον, όρους δημόσιας χρηματοδότησης τής τριτοβάθμιας εκπαίδευσης άποτελεί τό κατεξοχήν εργαλείο για τήν πειθάρχισή τών πανεπιστημίων στις έπιταγές τής άγοράς. Οι πανεπιστημιακοί λειτουργοί, οι φοιτητές, κάθε δημοκρατικός πολίτης, κάθε πολιτικό κόμμα και δημοκρατική παράταξη πού αναφέρονται στα δικαιώματα του πολίτη, στις ελευθερίες και στην κοινωνική πρόοδο έχουν τήν υποχρέωση νά ανασκουμπωθούν και, μέ κάθε κόστος και θυσία, νά συμβάλουν στην υπεράσπιση του δημοσίου και ακαδημαϊκού πανεπιστημίου. Αγώνας μέχρις εσχάτων για τήν υπεράσπιση του ως χθές κερτημένου αυτόνόητου. Η θρησκευτική προσήλωση τών ήγεμόνων στή νεοφιλελεύθερη προοπτική έχει, εκ τών πραγμάτων, αποκλείσει κάθε άλλη διεξοδό πού νά βασίζεται σέ όρθολογικές προϋποθέσεις του διαλόγου.

Ποιοί είναι οι άπώτεροι στόχοι αυτών τών παρεμβάσεων; Υπάρχει, ασφαλώς, ή εύκολα νοούμενη επιδίωξη, πού έχει νά κάνει μέ τή μέριμνα «άπελευθέρωσης» του δημοσίου τομέα από τήν υποχρέωση χρηματοδότησης μιάς ολοένα μαζικοποιούμενης τεχνολογικής και πανεπιστημιακής δημόσιας εκπαίδευσης. Πρόκειται για ριζική άλλαγή τών προτεραιοτήτων στην επένδυση και τή διαχείριση τών δημοσίων πόρων, εκδήλωση τής όποιας είναι ή σταδιακή άποσάθρωση του κοινωνικού κράτους. Μέ άλλα λόγια, ή «πεπαλαιωμένη» άρχή τής δημόσιας και δωρεάν εκπαίδευσης πού άποτελέσε κερτημένο κοινό τόπο στην ήπειρωτική Εύρώπη, δέν θεωρείται πλέον συμφέρουσα τοποθέτηση δημοσίων πόρων. Πουθενά στον σύγχρονο νεοφιλελεύθερο καπιταλισμό δέν νοούνται «άγαθά» έξω από τον κόσμο τής παραγωγής και τής ανταλλαγής εμπορευμάτων. Έτσι, τὰ πανεπιστημιακά Ίδρύματα «οφείλουν» κι εκείνα νά εγκαταλείψουν τὰ «κεκτημένα» και νά δοκιμαστούν στα στοιχήματα του ανταγωνισμού, νά αναζητήσουν και νά βρουν επενδυτές ή πελάτες στην λεγόμενη «ελεύ-

θερη άγορά». Μέσω τής στοχευμένης χρηματοδότησης, τὰ εύρωπαϊκά πανεπιστήμια εκδιάζονται νά δημιουργήσουν πεδία ζήτησης τών «υπηρεσιών» τους εργαλειοποιώντας πλήρως τή διδασκαλία και τήν έρευνα. Αναγκάζονται νά προωθήσουν τις «πωλήσεις» τών υπηρεσιών αυτών, ύποτασσόμενα στις εκάστοτε (πολιτικά επιβεβλημένες ή έσωτερικά διαμορφούμενες) εκτιμήσεις για τις άνάγκες τής άγοράς, νά μετατοπίσουν τή μέριμνα τών προγραμμάτων σπουδών προς τις άπαιτήσεις τής κατάρτισης και νά μειώσουν τό χρόνο τής μάθησης πού αντιστοιχεί στο βασικό πτυχίο. Κι ακόμα, τὰ πανεπιστήμια πιέζονται άσφυκτικά νά ανασυγκροτήσουν τις διοικητικές τους δομές, κατά τό πρότυπο του μανάτζμεντ πού, επιχειρησιακά, είναι δικαιωμένο στην λειτουργία τών επιχειρήσεων. Δηλαδή, τὰ εύρωπαϊκά πανεπιστήμια σφυροκοπούνται συστηματικά μέχρι νά αποποιηθούν «ίδια βουλήσει» τις κερτημένες άρχές λειτουργίας τους, νά εγκαταλείψουν τις «προκαταλήψεις τους» (όπως άποκαλεί ή Κομισιόν τήν έμμομή τών ιδρυμάτων στις ακαδημαϊκές άρχές) και νά παραιτηθούν διά παντός από τήν άπαιτηση έξασφάλισης όρων έπιστημονικής ελευθερίας και κριτικής στην διδασκαλία και τήν έρευνα. Αυτή ή στροφή επιφέρει δραματικές άλλαγές στα πανεπιστημιακά δρώμενα και καταλήγει σέ ριζική μετατόπιση του αξιολογικού πλαισίου πραγματοποίησης τής διδασκαλίας και τής έρευνας. Μέ άλλα λόγια, οι πανεπιστημιακές λειτουργίες εκδιάζονται νά γίνουν «άνταποδοτικές» μέ τήν πλέον συσταλτική και άγοραία σημασία τής έννοιας αυτής. Πρόκειται, εν τέλει, για έξαιρετικής σημασίας μετατόπιση άρχών στην σφαίρα του πολιτισμού, για παλινόρθωση προνεωτερικών και αρχαϊκών προτύπων πού επιστρατεύονται για νά υποστηρίξουν τή «νέα εποχή», τή νέα τάξη πραγμάτων.

Δέν πρόκειται, όμως, μόνο για υποχώρηση στην σφαίρα τών ιδεών ούτε, απλά, για τήν εκδήλωση τής ιδεολογικής ήγεμονίας ενός φιλελεύθερου, πουριτανικού φονταμενταλισμού. Δέν νομίζω ότι φταίνε ή πειστικότητα ή ή άνεπάρκεια τών ιδεών για τήν πορεία πού πήρε ή εύρωπαϊκή σοσιαλδημοκρατία και ή νεοφιλελεύθερη μετάλλαξη της, για τήν περιθωριοποίηση τών κομμουνιστικών κομμάτων, για τή θάτσεροποίηση του βρετανικού εργατικού κόμματος. Δέν είναι πειστική ή έξήγηση ότι οι χονδροκοιμμένες συνταγές τών νεοφιλελεύθερων υπήρξαν πειστικότερες από τις αντίληψεις τών κομμουνιστών, τών σοσιαλιστών, τών κείνσιανών, τών συντηρητικών ή και τών χριστιανοδημοκρατών τής παραδοσιακής εύρωπαϊκής δεξιάς. Η ιδεολογική ήγεμονία του νεοφιλελευθερισμού δέν μπορεί νά έρμηνευθεί αναγόμενη αποκλειστικά στον κόσμο τών ιδεών. Τό αντίθετο. Η ιδεολογική ήγεμονία του νεοφιλελευθερισμού συμπυκνώνει στο εργαλειικό της πρόταγμα τὰ συμφέροντα και τις αντιφατικές επιδιώξεις πού συγκροτούν τον σημερινό ταξικό σχηματισμό έξουσίας στην Εύρώπη. Έναν περιφερειακό σχηματισμό έξουσίας άπέναντι στην ισχύ τών ΗΠΑ και στην δύνη τών

κοινωνικῶν καί πολιτικῶν διακυβεύσεων πού συνεπάγεται ἡ ἀναγκαία ἀναδιάρθρωση τοῦ διεθνούς κοινωνικοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας. Πρόκειται γιά φαινόμενο πού χρειάζεται νά τό ἀναλύσουμε ἐνδελεχῶς καί νά τό ἐρμηνεύσουμε περισσότερο τεκμηριωμένα καί πειστικά. Κι αὐτό χρειάζεται πολλή δουλειά ἀκόμα. Ὑπάρχουν, ὡστόσο, κάποιες στοιχειώδεις ἐπισημάνσεις, οἱ ὁποῖες μποροῦν νά συμβάλουν στήν κατανόηση τῶν στοχεύσεων πού ὑπαγορεύουν τό κύμα τῶν ἐπιχειρούμενων ἀλλαγῶν στήν εὐρωπαϊκή ἀνώτατη ἐκπαίδευση.

Οἱ ραγδαῖες καί συνεχεῖς μετατοπίσεις τίς ὁποῖες, ἀκατάπαυστα πλέον, ἐπιφέρει ἡ ἀνάπτυξη τῶν νέων τεχνολογιῶν στήν ὀργανική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου, ἀπαιτοῦν καί κνοφοροῦν ριζικές ἀλλαγές καί ἀναδιάρθρωσεις στό ἐπίπεδο τῶν ἐργασιακῶν σχέσεων. Κι ὅλα αὐτά σχηματοποιοῦνται πολιτικά σέ κρίσιμες διακυβεύσεις οἱ ὁποῖες, δυνάμει, θέτουν ὑπό αἴρεση τίς ὑπάρχουσες δομικές προϋποθέσεις ἀπόσπασης ὑπεραξίας καί κερδοφορίας τοῦ κεφαλαίου, τόσο σέ εὐρωπαϊκό ὅσο καί σέ πλανητικό ἐπίπεδο. Μόνο πού σέ τέτοιες ἱστορικές διακυβεύσεις, πέρα ἀπό τούς δομικούς προσδιορισμούς, παίζουν ρόλο, καθοριστικό ρόλο, καί οἱ πολιτικοί συσχετισμοί πού διαμορφώνονται στό πεδίο τῶν ταξικῶν ἀντιθέσεων. Ἡ ξέφρενη ἀνάπτυξη τῆς παραγωγικότητας καί ἡ μείωση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους τοῦ κεφαλαίου, ἡ ἐκτεταμένη πλασματική τόνωση τῆς ζήτησης καί, ἄρα, ἡ συγκυριακή ἢ μεσοπρόθεση ἐπιτάχυνση τῆς ἐμπορευματικῆς κυκλοφορίας, ἡ ὑποχώρηση τῆς πολιτικῆς εὐρωπαϊκῆς οἰκοδόμησης μπροστά στήν ἀμερικανική ἰσχύ, ἡ συντριπτική πολιτική ἥττα τῆς Ἀριστερᾶς τοῦ τέλους τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα, οἱ κλυδωνισμοί καί ἡ πολυδιάσπαση τῶν συνδικάτων, ἡ ἔγερση τῶν ἐθνικισμῶν καί οἱ διεθνεῖς ἀντιθέσεις πού μορφοποιοῦνται στή λεγόμενη «σύγκρουση τῶν πολιτισμῶν», ὅλα αὐτά μαζί διαμορφώνουν δύσκολα ἀνασχέσιμους κοινωνικούς καί πολιτικούς συσχετισμούς εἰς βάρος τῆς ἐργατικῆς τάξης καί τοῦ κόσμου τῆς ἐργασίας. Στήν Εὐρώπη τουλάχιστον, οἱ κρίκοι αὐτῆς τῆς ἀλυσίδας δέν φαίνεται νά παρουσιάζουν ὡς τώρα αἰσθητές ρωγμές.

Στίς διεθνοποιημένες στρατηγικές τοῦ κεφαλαίου καί οἱ διακυβεύσεις πού συνεπάγονται οἱ μετατοπίσεις στό πεδίο ἑνός νέου καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας ἀφοροῦν κυρίως στίς πιέσεις γιά τή δημιουργία σταθερά ἀναπαραγωγίμων τρόπων μετατόπισης τοῦ βάρους πρὸς τήν ἀπορρύθμιση τῶν ἐργασιακῶν σχέσεων καί τήν ἐντατικότερη ἐκμετάλλευση τῆς μισθωτῆς ἐργασίας. Ἄν αὐτό δέν ἐξασφαλιστεῖ, διδάσκουν οἱ νεοφιλελεύθεροι προφήτες, τότε τά εὐρωπαϊκά καί τά ἀμερικανικά κεφάλαια θά ἀρνηθοῦν νά ἐπενδύουν στήν Εὐρώπη, τά μεσαῖα στρώματα θά ἀπολέσουν τά κεκτημένα, ὁ τομέας

τῶν ὑπηρεσιῶν θά συρρικνωθεῖ μέ σοβαρές κοινωνικές ἐπιπτώσεις, ἡ ἀνεργία θά πολλαπλασιαστεῖ ἀμετάκλητα, ἡ ζήτηση θά συρρικνωθεῖ καί ἡ ἀπόσπαση ὑπεραξίας δέν θά μορφοποιεῖται σέ κέρδη κι ἐκεῖνοι πού θά καταφέρουν νά κρατήσουν τήν ἐργασία τους θά περάσουν στό φάσμα τῆς ἐργασιακῆς ἀβεβαιότητας. Χάος στήν εὐρωπαϊκή γειτονιά τῆς «παγκοσμιοποιημένης οἰκονομίας». Χάος τό ὁποῖο θά καταστήσει περισσότερο ἀνταγωνιστική τήν οἰκονομία τῶν ΗΠΑ πού βασίζεται, πρὶν ἀπ' ὅλα, στήν ἐξωοικονομική ἰσχύ τῆς ὑπερδύναμης. Σήμερα, ἕνα φάντασμα πλανεῖται πάνω ἀπ' τήν Εὐρώπη. Τό φάντασμα τῆς κρίσης καί τῆς διάλυσης τοῦ «κοινωνικοῦ ἴστου». Τό φάντασμα τῆς ἀνασφάλειας, πού τρομοκρατεῖ τίς κοινωνίες καί ἐκδιάζει γιά τήν ἀποδοχή τῶν ὄρων ἀναπαραγωγῆς τοῦ κεφαλαίου καί, ἄρα, τήν ἐξασφάλιση, γιά «τό καλό τῶν κοινωνιῶν», τῶν νεοφιλελεύθερων ὄρων ἀναδιάρθρωσης τῆς κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς καί τοῦ κοινωνικοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας, τῶν μόνων «ἐφικτῶν» προϋποθέσεων μιᾶς νέας οἰκονομικῆς «κανονικότητας» ἢ ὁποῖα θά ἐγγυᾶται τήν ὅσο περισσότερο κερδοφόρα γιά τό κεφάλαιο ἀπόσπαση ὑπεραξίας. Καί, συνεπῶς, τήν κατ' οἰκονομία ἐξασφάλιση θέσεων ἐργασίας καί, ἐξ ἴσου, τήν κατ' οἰκονομία διαχείριση τῆς ἀνεργίας καί τῆς φτώχειας. Οἱ δημόσιοι πόροι, ἀκόμα καί αὐξημένοι στό πολλαπλάσιο, καλοῦνται νά ρυθμίσουν καί νά τροφοδοτήσουν κατά προτεραιότητα, τήν ἀνταγωνιστικότητα τῶν ἐπιχειρήσεων, ἐγκαταλείποντας τήν «ἀντιπαραγωγική» τοποθέτηση σέ μὴ ἀνταποδοτικές παροχές, ὅπως ἡ δημόσια ὑγεία, οἱ συντάξεις ἢ, μεταξύ τῶν ἄλλων, τό μαζικοποιημένο καί, συνεπῶς, πολύ δαπανηρό δημόσιο ἀκαδημαϊκό πανεπιστήμιο.

Οἱ πιέσεις τίς ὁποῖες δημιουργεῖ παγκοσμίως ἡ πτωτική τάση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους (γεγονός πού συμβαδίζει μέ τήν, ἀναγκαστικά, ὅλο καί μεγαλύτερη καί πυκνότερη ἐπένδυση στή ραγδαία τεχνολογική πρόοδο) καί ὁ πολλαπλασιασμός τῆς παραγωγικότητας (σέ συνδυασμό μέ τόν ἀνταγωνισμό στίς ἐθνικές, περιφερειακές καί διεθνεῖς ἀγορές) μεγιστοποιοῦν τίς ἀπαιτήσεις αὐτές τοῦ κεφαλαίου καί πιέζουν γιά τήν ταχύτερη δυνατή ἐξασφάλιση τῶν ὄρων τῆς νεοφιλελεύθερης ἀναδιάρθρωσης. Γιά μεγάλους κλάδους τῆς παραγωγῆς καί τῶν δικτύων κυκλοφορίας τῶν ἀγαθῶν, ἡ εὐέλκτικη καί ταχύρυθμη κατάρτιση (πού προσαρμόζει τίς δεξιότητες τῆς ἐργατικῆς δύναμης στίς ἐλαστικές σχέσεις ἐργασίας καί στίς ἀπαιτήσεις τῆς τεχνικῆς ἀναδιοργάνωσης τῆς παραγωγῆς) ἀποτελεῖ, ὅλο καί περισσότερο, καθοριστικό ὄρο τῆς ἀνταγωνιστικότητας καί τῆς σχετικῆς κερδοφορίας τῶν ἐπιχειρήσεων. Ἡ ἐνταση τοῦ ἀνταγωνισμοῦ δέν ἐπιτρέπει τήν ἀπώλεια χρόνου καί πόρων, τήν ὁποῖα συνεπάγεται ἡ ἀναγκαία συνεχῆς ἀναπροσαρμογή τῶν δεξιοτήτων πού διαθέτουν οἱ ἐργαζόμενοι στό ἀνελαστικό πλαίσιο τῆς ἐργασίας ἡμέρας καί τοῦ ἐργάσιμου βίου ἐνῶ, παρὰ

ληλα, οι πιέσεις της αγοράς υπαγορεύουν τάσεις απορρύθμισης των υφιστάμενων έγγυήσεων για τή σταθερότητα των σχέσεων εργασίας. Οι μακροοικονομικές λειτουργίες της ρύθμισης δεν μπορούν να αναγνωρίζουν στο έξής κοινωνικά κεκτημένα. Αυτό είναι, με τρεις λέξεις, τό νεοφιλελεύθερο σχέδιο. Άπελευθέρωση, άπελευθέρωση, άπελευθέρωση. Οι «κανονικοί όροι εργασίας», πού κληροδότησε ό εικοστός αιώνας στην Εύρώπη, για τήν *εργάσιμη ήμέρα* και τόν *εργάσιμο βίο* να παύσουν να άποτελούν έγγυημένα δικαιώματα των εργαζομένων και ή ρύθμισή τους να έπαφίεται πλέον στην έλευθερία της διαχείρισης και στίς έκάστοτε προτεραιότητες των έπιχειρήσεων. Ευέλκτα ώράρια, έξοδος από τήν εργασία και ένταξη των νέων άνέργων στους μηχανισμούς κατάρτισης. Ένας «στρατός άνέργων» πού θά άνανεώνει τίς δεξιότητες του, μέ έξοδά του ή μέ προϋπολογισμένους στόν χρόνο δημόσιους πόρους, μέ μόνη και μή διαπραγματεύσιμη προοπτική να αντικαταστήσει αύριο ή μεθαύριο ή ποτέ τους «άντιπαραγωγικούς εργαζομένους» πού θά άπολυθούν, μέ τή σειρά τους, από τίς έπιχειρήσεις για να άνανεώσουν κι εκείνοι τήν κατάρτισή τους και να άνανεώσουν, για όσο χρειαστεί, τίς δυνάμεις του «στρατού άνεργίας». Η εύχη προοπτική της «διά βίου μάθησης» λειτουργεί, έν τέλει, ως συμπληρωματικός μηχανισμός διαχείρισης των συνεπειών της πίεσης για τήν απορρύθμιση των εργασιακών σχέσεων και τήν άπελευθέρωση και τήν επιτάχυνση της κινητικότητας μεγάλης μάζας του οικονομικά άνεργού πληθυσμού από τήν εφήμερη εργασία στην άνεργία και από αυτήν, ξανά, στην εφήμερη εργασία. Και ούτω καθ' έξής. «Άπελευθερώστε τά πάντα κι αφήστε να λειτουργήσουν οι νόμοι της αγοράς». Αυτό κελεύουν οι Προφήτες. Έδώ και περισσότερο από μιάμιση δεκαετία, ή επικράτηση τέτοιων αντίληψεων σε όλόκληρο τό πολιτικό φάσμα και, ταυτόχρονα, οι άμηχανία και οι άντιφάσεις πού χαρακτηρίζουν τή δράση των Συνδικάτων και των κοινωνικών κινημάτων δυσχεραίνουν τήν προοπτική άλλαγής του συσχετισμού πρós όφελος του κόσμου της εργασίας.

Σύμφωνα, λοιπόν, μέ τούς προσανατολισμούς πού ήγεμονεύουν στό πλαίσιο της Ε.Ε., ή άνώτατη εκπαίδευση όφείλει έφεξής να προσαρμόζεται στίς άνάγκες της «αγοράς», του πιά άθθεντικού έκφραστή της «κοινωνίας των πολιτών». Και ή αγορά, επιτάσσοντας τόν «έκσυγχρονισμό» των εργασιακών σχέσεων πρós τήν κατεύθυνση της νεοφιλελεύθερης καπιταλιστικής αναδιάρθρωσης, υπαγορεύει τήν υπαγωγή των πανεπιστημίων στίς μέριμνες των έπιχειρήσεων. Τό μαζικό εύρωπαϊκό πανεπιστήμιο θά παράγει μαζικά «άπασχολήσιμους», έφοδιασμένους μέ στοιχειώδεις και σε μεγάλο βαθμό προσωρινού χαρακτήρα εργασιακές δεξιότητες. Οι άλλαγές και οι άναπροσαρμογές πού σχεδιάζονται στην προοπτική του «Εύρωπαϊκού Χώρου Άνώτατης Εκπαίδευσης», συνιστούν σκληρές ταξικές έπιλογές του ήγεμονικού μπλόκ κυριαρχίας στίς εύρωπαϊκές οικονομίες και κοινωνίες. Ό νεοφιλελεύθερος έκσυγ-

χρονισμός της εύρωπαϊκής εκπαιδευτικής πολιτικής δεν κατατείνει παρά στή δημιουργία μηχανισμών διασφάλισης των εκπαιδευτικών προϋποθέσεων παραγωγής και διά βίου άνανέωσης της «άπασχολησιμότητας» των πολιτών και των νέων της Εύρώπης. Μέ αυτόν τόν τρόπο, ή άνώτατη εκπαίδευση συρρικνώνεται έπιλεκτικά σε μηχανισμό ρηχής επαγγελματικής κατάρτισης, ύπονομεύοντας τή μακρά παράδοση της άκαδημαϊκής έλευθερίας και αύτοτέλειας των εύρωπαϊκών άνωτάτων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων ένώ ή πανεπιστημιακή κοινότητα άποδυναμώνεται από ούσιαστικές άρμοδιότητες στό πεδίο λήψης των άποφάσεων. Οι κλασικές λειτουργίες των πανεπιστημίων και των έρευνητικών κέντρων περνούν στα λεγόμενα «κέντρα άριστείας», τά όποια καλούνται να άναπαραγάγουν τίς μελλοντικές εύρωπαϊκές έλίτ κατά τό δοκιμασμένο άμερικανικό πρότυπο. Αυτή είναι ή προοπτική της «κοινωνίας της μάθησης», πού επαγγέλλεται ή σημερινή πολιτική της Ε.Ε.

Υπάρχει, τέλος, μιά ακόμα διάσταση του προβλήματος. Καθώς είπαμε, τά πανεπιστήμια προορίζονται να τροφοδοτούν τήν αγορά εργασίας μέ έξειδικευμένο προσωπικό πρόσκαιρης άποδοτικότητας τό όποιο, κατά τή διάρκεια της επαγγελματικής του ζωής, θά μπορεί να καταρτίζεται διαδοχικά σε δεξιότητες πού, κατά περίπτωση, θά έπιζητούν οι έπιχειρήσεις. Η διαφορά απ' όσα γνωρίσαμε ως τώρα είναι ότι αυτή ή «κατάρτιση» θά χρηματοδοτείται από τήν τσέπη των νέων άνέργων ή, έπιλεκτικά και πρόσκαιρα, από κοινοτικούς πόρους. Νά τό πω πιά άυστηρά διατυπωμένο. Η γενικώς διακηρυγμένη πρόθεση της Κομισιόν για τήν, υπό άνελαστικά άυστηρές προϋποθέσεις, πρόσκαιρη έπιδότηση των καταρτιζόμενων άνέργων, δεν φτιάχνει παρά ένα νεοφιλελεύθερο κακέκτυπο του Κεύνιανού μοντέλου για τήν τόνωση της ζήτησης.

Άποτέλεσμα αυτής της άντίληψης είναι ή όλο και μεγαλύτερη έμπλοκή των πανεπιστημίων σε «εύέλκτα» και χαμηλού έπιπέδου προγράμματα σπουδών, πού άπευθύνονται σ' ένα έμπορευματοποιημένο περιβάλλον προσφοράς και ζήτησης «ύπηρεσιών κατάρτισης». Σε ένα παρόμοιο εκπαιδευτικό περιβάλλον δημιουργείται τό προσφορότερο έδαφος και για τήν προσφορά εκπαιδευτικών ύπηρεσιών από ιδιωτικές έπιχειρήσεις. Κατά τούτο, εδώ και μερικά χρόνια άποτελεί σταθερή έπιδίωξη του Παγκόσμιου Όργανισμού Έμπορίου να «άπελευθερωθεί μέχρι τό 2010 ή αγορά της άνώτατης παιδείας» σε όλόκληρο τόν κόσμο. Κι ακόμα, σύμφωνα μέ τόν ΟΟΣΑ, ή διεθνοποίηση της εκπαίδευσης και του έμπορίου των εκπαιδευτικών ύπηρεσιών έπιβάλλει να έγγραφεί «τό πνεύμα της έπιχείρησης» στα ιδρύματα άνώτατης εκπαίδευσης. Η άντιμετώπιση του άνταγωνισμού για τήν προσέλκυση πελατών στίς ύπηρεσίες εκπαίδευσης πού προσφέρουν τά πανεπιστήμια,

«θά μπορούσε να άναγκάσει τά ιδρύματα να άναθεωρήσουν, μεταξύ άλλων, τά προγράμματα σπουδών και τίς μορφές της έπιχορήγησής τους

καί νά λαμβάνουν ὑπ' ὄψη τίς γνώσεις οἱ ὁποῖες ἀποκτήθηκαν ἐκτός τοῦ στενά νοούμενου ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος. [...] Ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἀγορᾶς τῆς ἐκπαίδευσης καί τῆς κατάρτισης εἶναι συνδεδεμένη μέ τίς διαπραγματεύσεις πού διεξάγονται γιά τό ἐμπόριο τῶν ὑπηρεσιῶν ὑπό τήν αἰγίδα τοῦ ΠΟΕ».

Ἔτσι φαίνεται, ἡ λεγόμενη «διαδικασία τῆς Μπλόνια» (καί ὅ,τι αὐτή ἔχει ἤδη θέσει σέ κίνηση) ἀποτελεῖ, πέραν τῶν ἄλλων, καί μία περιφερειακή ἐφαρμογή τῶν βλέψεων τοῦ διεθνοῦς κεφαλαίου γιά κερδοσκοπική εἰσοδο στόν χώρο τῆς ἀνώτατης ἐκπαίδευσης στόν ὁποῖον, μέχρι πρόσφατα, δέν εἶχε ἄμεση καί ἀνεξέλεγκτη πρόσβαση. Νά θυμηθοῦμε μόνο ὅτι στήν Εὐρώπη οἱ δημόσιοι καί ἰδιωτικοί πόροι γιά τήν ἐκπαίδευση ἀγγίζουν τό 10% τοῦ ΑΕΠ. Τεράστιο πεδίο ἐπένδυσης πού «πρέπει νά ἀπελευθερωθεῖ ἀπό τό κρατικό μονοπώλιο», ἀποδεσμεύοντας ταυτόχρονα δημοσίους πόρους, ὥστε νά ἐπενδυθοῦν στήν ἐνίσχυση καί τήν ἀνταγωνιστικότητα τῶν ἐπιχειρήσεων.

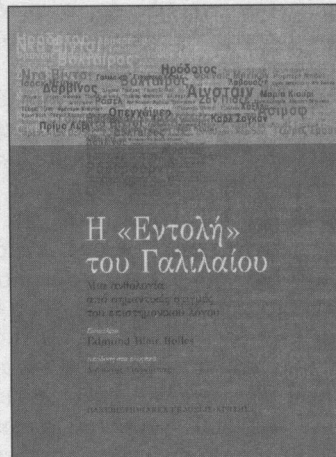
Τό τί μπορεί νά γίνει, τό πῶς εἶναι δυνατόν νά ἀποκρουστοῦν αὐτές οἱ παρεμβάσεις δέν εἶναι γραμμένο σέ κανένα συνταγολόγιο γιά τό μαγειρεῖο τοῦ μέλλοντος. Εἶναι ὑπόθεση τῶν ἰδίων τῶν πανεπιστημίων, τῶν φοιτητῶν καί τῶν πανεπιστημιακῶν, τῶν συνδικάτων, τῶν κινημάτων πού ἀναπτύσσονται σέ ὅλα τά κοινωνικά πεδία καί τά πολιτικά μέτωπα. Βρισκόμαστε, προφανῶς, μπροστά σέ σημαντικές ἀλλαγές καί ἐξελίξεις πού ἀπαιτοῦν ὑπευθυνότητα, ἐνδελεχή ἐνημέρωση, σύνεση, αὐτοκριτική καί ἀναστοχαστική ἐτοιμότητα ἀλλά καί ἐμμονή στίς ἀρχές τοῦ δημοσίου καί ἀκαδημαϊκοῦ πανεπιστημίου. Ἄν αὐτές οἱ ἀξίες συνεχίσουν νά ἐμπνέουν τά Προγράμματα Σπουδῶν, τίς προπτυχιακές καί τίς μεταπτυχιακές διδασκαλίες, τήν ἐρευνητική δραστηριότητα τῶν μελῶν ΔΕΠ, τή συνεχή μέριμνα τῶν συλλογικῶν τοῦ ὄργανου νά ἀξιολογοῦν αὐστηρά καί νά βελτιώνουν διαρκῶς τίς διδακτικές καί διοικητικές λειτουργίες του, τότε, ἡ πανεπιστημιακή κοινότητα θά εἶναι σέ θέση νά ἀντιμετωπίζει κριτικά καί τεκμηριωμένα τόσο τήν παντοδυναμία τῶν «δυνάμεων τῆς ἀγορᾶς» πού τήν πολιορκοῦν ὅσο καί τοῦς ἀρχαϊσμούς ἢ τά κακῶς κείμενα πού τῆς κληροδότησε ἕνα παρελθόν συχνά προβληματικό ἢ καί νοσηρό. Σέ κάθε περίπτωση, πέρα ἀπό τά μέτωπα τῆς ἀντιπαράθεσης καί τῶν κινητοποιήσεων, ἄν κάτι στήν πράξη μπορεί νά ἀκυρώσει τή νεοφιλελεύθερη προοπτική τῆς Μπλόνια, αὐτό θά εἶναι ἡ ἐμμονή τῶν πανεπιστημίων, τῶν συλλογικῶν ὀργάνων καί τῶν πανεπιστημιακῶν νά θεραπεύουν τίς ἐπιστήμες καί τήν ἔρευνα μέ κάθε θυσία καί κόστος. Αὐτή ἡ ἐμμονή ἀποτελεῖ τήν περιουσία τους καί συγκροτεῖ τό μόνο σταθερό ἐπιστημονικό καί ἠθικό ἀνάχωμα γιά τήν υπεράσπιση τοῦ δημοσίου καί ἀκαδημαϊκοῦ Πανεπιστημίου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ & ΕΡΕΥΝΑΣ

Μόλις κυκλοφόρησε

17 x 24 cm σελ. 820 ISBN 960-524-187-0 Τιμή: 25,00 €

E. Blair Bolles
Η «Εντολή»
του Γαλιλαίου

Μια ανθολογία
ἀπό σημαντικές
στιγμές του
επιστημονικού
λόγου

Ο Ηρόδοτος παρατηρεῖ τήν κοιλάδα τοῦ Νεῖλου καί συμπεραίνει πῶς κάποτε βρισκόταν κάτω ἀπό τήν ἐπιφάνεια τῆς θάλασσας. Ο Χέρμπερτ Μπάτερφιλτ μας δείχνει πῶς ἡ ἀγκίστρωση σέ μια εσφαλμένη ἰδέα μπορεί νά παρακωλύσει τήν πρόοδο τῆς ἐπιστήμης. Ο Ρόμπερτ Οπενχάιμερ, λίγο πριν τοῦ ἀπαγορεύσουν νά ασχολεῖται μέ τήν πυρηνική φυσική, ἐξηγεῖ πῶς γίνεται ἡ πυρηνική σχάση καί ἀναρωπιέται ἄν οἱ ἐπιστήμονες μποροῦν τελικά νά κατακτήσουν τή γνώση σέ μεγάλο βαθμό. Ο Πρίμο Λέβι γράφει ἕνα θαυμάσιο κείμενο γιά τό χημικό στοιχεῖο τοῦ ἀνθράκα ἐπειδή αισθάνεται ἕνα χρέος πρὸς αὐτό, ἀπό τήν ἐποχή τῶν στρατοπέδων τοῦ Άουσβιτς. Ο ἀστρονόμος καί συγγραφέας Καρλ Σαγκάν ἀντικρούει τοῦς ἰσχυρισμούς ὅτι ὁ πλανήτης μας δέχεται τακτικά ἐπισκέψεις ἀπό ἐξωγήινους...

Πρόκειται γιά μερικά ἀπό τά ξεχωριστά δείγματα γραφῆς πού ἔχει συγκεντρώσει σέ αὐτό τό βιβλίο ὁ Ἐντμουτ Μπλερ Μπόλς, ἀφοῦ διέτρεξε ὅλη τή βιβλιογραφία τῶν ἐπιστημῶν, σέ μια διάρκεια δυόμιση χιλιάδων χρόνων. Το ἀποτέλεσμα εἶναι μια ἀνθολογία συναρπαστικῶν κειμένων πού διαβάζονται ἀβίαστα, καί μάλιστα μέ ὅποια σειρά ἐπιθυμῆι ὁ ἀναγνώστης. Ἐνα πολύτιμο ἀπόσταγμα, προσιτό καί συναρπαστικό γιά τόν ἀναγνώστη πού δέν ἔχει ἰδιαίτερη σχέση μέ τήν ἐπιστήμη, ἀλλά συνάμα ἀρκετά δεισοδυτικό ὥστε νά ἰκανοποιήσει καί τοῦς μυημένους.

ΜΑΝΗΣ 5, 106 81, ΑΘΗΝΑ. ΤΗΛ. 210 3818372, FAX. 210 3301583
e-mail: pek@physics.uoc.gr • www.cup.gr

Η ΕΠΟΧΗ ΤΩΝ «ΣΥΜΒΟΛΑΙΩΝ»

Ἡ «ἀγορά» στὸν πόλεμο, τὸν θάνατο καὶ τὴν πολιτική

τοῦ Γιώργου Μαργαρίτη

Ἡ ἀγορά πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ὑπηρεσιῶν μὲ βάση τοὺς κανόνες τῆς ἐκχρηματισμένης οἰκονομίας δὲν εἶναι ἐφεύρεση τῆς δικῆς μας, καπιταλιστικῆς, ἐποχῆς. Ἄν καὶ τὸ χρέμα ἀποτέλεσε οὐσιαστικὸ ἐργαλεῖο στή λειτουργία τῶν ἀνθρώπινων κοινωνιῶν γιὰ λίγους μόνο αἰῶνες, ἀπὸ τὴ διάδοσή του ὡς τὶς μέρες μας, βρέθηκε νὰ ἐξυπηρετεῖ μὲ τὴν ἴδια δυναμικὴ τὴν πολιτικὴ ἐξουσία ὅσο καὶ τὴν οικονομικὴ ἀντίστοιχη – ἐκεῖ τουλάχιστον ὅπου ἡ διαφοροποίηση τῶν δύο αὐτῶν τομέων ἦταν δυνατὴ. Μὲ πῶ χαρακτηριστικὸ, ἱστορικὸ, παραδείγμα ἐκεῖνο τῆς ἀραδικῆς ἐξάπλωσης στὰ χρόνια τοῦ Μεσαίωνα, γνωρίζουμε ὅτι οἱ σχετικοὶ μηχανισμοὶ κάθε ἄλλο παρά ἀναποτελεσματικοὶ ὑπῆρξαν. Στὴν πολιτικὴ καὶ τὸν πόλεμο μπόρεσαν πολλές φορές νὰ κυριαρχήσουν οἱ κανόνες τῆς ἐκάστοτε «ἀγορᾶς» μὲ τὸν πλέον ἀποτελεσματικὸ τρόπο. Ἡ δὲ ἀγορὰ στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν ὑπηρεσιῶν ὑπῆρξε μίᾳ σταθερὴ δυνατότητα στὰ χρόνια τοῦ «ἐκχρηματισμοῦ» καὶ πολλές μορφές ἐξουσίας βάσισαν σὲ τέτοιου εἶδους συναλλαγές τὴν ἐξουσία τους.

Παρόλα αὐτὰ, ὁ εἰκοστός αἰῶνας δὲν ἦταν ὁ αἰῶνας τῶν μισθοφόρων. Στούς δύο παγκόσμιους πολέμους πού ἐγιναν στή διάρκειά του, τὸ ποσοστὸ τῶν μισθοφόρων πού πολέμησαν σὲ αὐτούς ἦταν μικρὸ, ὡς σχεδὸν ἀνύπαρκτο. Ἐπρόκειτο γιὰ πολέμους μεταξὺ πολιτῶν, κοινωνιῶν ὁλόκληρων καὶ ὄχι ὑποθέσεις μισθοφόρων. Ἀκόμα καὶ ὅταν στοὺς πολέμους λόγου χάρη, τῆς ἀπο-αποικιοποίησης χρησιμοποιήθηκαν ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν ἀποικιοκρατῶν σημαντικὰ ποσοστὰ μισθοφόρων στοὺς στρατοὺς τους, οἱ τελευταῖοι ἀποδείχθηκαν «κατώτεροι τῶν περιστάσεων» καὶ ὑπῆρξαν κατὰ γενικὴ ὁμολογία ἐξόχως ἀναποτελεσματικοὶ ἀπέναντι στὰ στρατεύματα τῶν ἀποφασισμένων ἐθελοντῶν τῶν ἀπελευθερωτικῶν κινήματων. Ἐξάλλου, παρόλες τὶς κινήματογραφικὲς «ἀναπλάσεις» γεγονότων καὶ καταστάσεων ὁ ἴδιος ὁ ὅρος «μισθοφόρος» ἀποτελοῦσε ὅρο δυ-

Μπέκμαν, *Lido*, 1924

σφήμισης ἐκεῖ ὅπου ἀνέδειξαν τὶς αἰματηρές τους ιδιότητες, στήν Ἀφρική ἢ τὴν Λατινικὴ Ἀμερική – κατὶ συνώνυμο τοῦ ληστῆ καὶ τοῦ ἀδίστακτου στὶς σύγχρονες φυσικὰ ἐκδοχές τους. Οἱ τελευταῖοι μεγάλοι πόλεμοι τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα, τὸ Βιετνάμ, οἱ πόλεμοι τῆς Μέσης Ἀνατολῆς, ἡ σύγκρουση Ἰράν-Ἰράκ, τὰ Βαλκάνια, ἡ «καταιγίδα τῆς ἐρήμου» ἐπίσης, ἦταν πόλεμοι στρατεύσιμων, ἔστω ἐθελοντῶν, ὄχι ὅμως μισθοφόρων.

Κάτι ἀνάλογο συνέβη καὶ στὸν χῶρο τῆς πολιτικῆς. Οἱ δυνάμεις πού ἀναδείχθηκαν στὸ πολιτικὸ στερέωμα δὲν ἦταν αὐτονόητα ἐκεῖνες πού διέθεταν τοὺς μεγαλύτερους οικονομικοὺς πόρους καὶ διέθεταν τὴ συνεπακόλουθη δυνατότητα ἐξαγορῶν. Ἄν ἦταν ἔτσι τότε τὰ κοινωνικά καὶ τὰ ἐπαναστατικά κινήματα πού σφράγισαν μὲ τὴν παρουσία τους τὴν ἱστορία αὐτοῦ τοῦ αἰῶνα δὲν θὰ ὑπῆρχαν καὶ δὲν θὰ κυριαρχοῦσαν σὲ πλῆθος περιπτώσεων. Μὲ λίγα λόγια ἡ πολιτικὴ δὲν ἔμοιαζε στὸν αἰῶνα αὐτὸ νὰ εἶναι σύστημα ἐξαγορῶν καὶ ἐπενδύσεων. Ἄλλοι παράγοντες ἀνέτρεπαν τὶς δυνατότητες τοῦ χρήματος καὶ ἐφερναν στὸ προσκήνιο ἄλλου τύπου καταστάσεις. Σὲ αὐτὸ τὸ σκηνικὸ, ὁ 21ος αἰῶνας –στὰ δείγματα πού ὡς τώρα μᾶς ἔχει δώσει– φαίνεται ὅτι φέρνει μὲ ἐντυπωσιακὴ ταχύτητα καιρίες μεταβολές.

Στὰ δελτία τῶν μεγάλων εἰδησεογραφικῶν πρακτορείων, στὶς ἀνταποκρίσεις ἀπὸ τὰ πεδία τῶν «θερμῶν» ἐνόπλων συγκρούσεων ἀλλὰ καὶ ἀπὸ κάθε σημεῖο ἐντασης καὶ ὄξυνσης πολιτικῶν ἢ κοινωνικῶν καταστάσεων, πολλαπλασιάζεται μὲ γρήγορους ρυθμούς ἡ λέξη πού ἀποκαλύπτει τὶς νέες καταστάσεις. Στὰ κυρίαρχα ἀγγλικά ἡ λέξη-κλειδί εἶναι «contractor» τὸ ὁποῖο, στὰ ἐξειδικευμένα ἑλληνικά, θὰ μπορούσε νὰ ἐρμηνευθεῖ «συμβασιούχος». Ἡ τελευταία λέξη παραπέμπει φυσικά, πρωτίτως, στοὺς ἀγχωμένους συμπατριῶτες μας πού παρέχουν ἐργασία καὶ ὑπηρεσίες μὲ σημαντικὸ μὲν περιεχόμενο γιὰ τὸ κοινωνικὸ σύνολο, «εὐκαιριακές»

καί μή παγίως απαραίτητες κατά τόν πολυμήχανο ἔλληνα νομοθέτη, πού ἐνδιαφέρεται κυρίως γιά τήν ἐξοικονόμηση τῶν πόρων τοῦ κράτους καί τῶν κεφαλαιούχων. Ὅχι δέν πρόκειται γιά τέτοιου εἴδους «συμβασιούχους» ἄν καί ἡ κοινή ἀναφορά τους στή λέξη «σύμβαση» ἀφήνει νά διαφανοῦν κάποια συγγενικά χαρακτηριστικά.

Ὁ συνολικός ἀριθμός τῶν «συμβασιούχων» πού πολεμοῦν δίπλα στίς τακτικές ἀμερικανικές δυνάμεις στήν πρώτη γραμμή τοῦ κατακτημένου ἀλλά ὄχι καί ὑποταγμένου Ἰράκ δέν ἔχει ποτέ προσδιοριστεῖ ἐπίσημα, ὅπως ἐξάλλου καί οἱ ἀριθμοί πού ἀφοροῦν τίς ἀπώλειές τους. Παρόλα αὐτά, κάθε φορά πού οἱ δυνάμεις κατοχῆς στό Ἰράκ ὑφίστανται πλήγματα ἀπό τοὺς ἀντάρτες καί ἀπώλειες, οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ Πενταγώνου σπεύδουν μέ τρόπο κατηγορηματικό νά προσδιορίσουν ὅτι μέρος αὐτῶν τῶν ἀπωλειῶν ἀφοροῦσε «συμβασιούχους» καί ὄχι ἀμερικανούς στρατιωτικούς. Ὑποθέτουμε ὅτι οἱ ἀνακοινώσεις αὐτοῦ τοῦ τύπου ἐλάχιστα παρηγοροῦν τίς οἰκογένειες τῶν θυμάτων πίσω στή μακρινή πατρίδα, ἴσως μάλιστα νά μεγαλώνουν τή θλίψη ἐκείνων πού ἔχασαν τοὺς ἀνθρώπους τους κάτω ἀπό τόν ταπεινωτικό τίτλο τοῦ «συμβασιούχου», πού ὑποβαθμίζει τόν θάνατό τους καθιστώντας τόν ἀπλά «ἐργατικό ἀτύχημα». Οἱ σχετικές πάντως διακρίσεις ἀποκαλύπτουν τό μέγεθος τῆς συμβολῆς τῶν «συμβασιούχων» στήν πολεμική προσπάθεια τῶν ΗΠΑ, ποσοστό πού ξεπερνᾷ ἴσως τό ἕνα πέμπτο τοῦ ἀμερικανικοῦ προσωπικοῦ στήν περιοχή.

Τά συμβόλαια μέ τοὺς ἐκπρόσωπους αὐτῆς τῆς κατηγορίας ἀνθρώπων –εἴτε πρόκειται γιά ἀπλούς «ἐργολάβους» εἴτε γιά πολυσύνθετες ἐταιρεῖες «παροχῆς ὑπηρεσιῶν» κάθε εἴδους– ἀφοροῦν τόσο τή λογιστική ὑποστήριξη, τήν κατασκευή καί τή συντήρηση τῶν στρατιωτικῶν ἐγκαταστάσεων καί στρατοπέδων, ὅσο καί καθαρά μάχιμες ὑπηρεσίες. Ἡ πλειοψηφία μάλιστα τῶν ἀμερικανῶν «συμβασιούχων» στό Ἰράκ φαίνεται πῶς ἀνήκει σέ ἐταιρεῖες παροχῆς ὑπηρεσιῶν ἀσφαλείας, ἕνα εἶδος ἰδιωτικῶν «σεκιουριτάδων» ἐπὶ τό ἐλληνικότερο, πού ἀναλαμβάνουν καθαρά πολεμικές ἀποστολές εἴτε γιά λογαριασμό τοῦ ἀμερικανικοῦ στρατοῦ καί τῆς κυβέρνησης, εἴτε γιά λογαριασμό ἰδιωτικῶν ἐταιρειῶν πού δραστηριοποιοῦνται στήν κατεχόμενη χώρα. Στήν οὐσία πρόκειται γιά τή μαζική ἐπάνοδο τῶν μισθοφορικῶν ὑπηρεσιῶν στόν πόλεμο, ἐπάνοδος πού τονίζεται ἀκόμα περισσότερο ἀπό τό γεγονός ὅτι μεγάλο μέρος τοῦ προσωπικοῦ τῶν τακτικῶν ἀμερικανικῶν δυνάμεων ἀποτελεῖται ἀπό ἐπαγγελματίες στρατιωτικούς οἱ ὅποιοι ἄν καί βρῖσκονται «κάτω ἀπό ὄρκο», ἐπιτελοῦν στήν οὐσία ἔργο πού ἀναλήφθηκε μέσω συμβολαίου.

Τά πλεονεκτήματα πού προκύπτουν ἀπό τήν εἰσβολή τῶν «κανόνων τῆς ἀγορᾶς» στή σφαῖρα τοῦ πολέμου εἶναι συζητήσιμα. Στό πεδίο τῶν ἐντυπώσεων καί τῆς προπαγάνδας γιά παράδειγμα, ἀμβλύνεται ἡ ἐντύ-

πωση πού προκαλεῖ τό κόστος τοῦ πολέμου σέ αἶμα καθώς τά ἐπιτελεῖα ἔχουν τήν εὐχέρεια νά ἀνακοινώσουν μόνο τίς ἀπώλειες τῶν στρατιωτικῶν καί ὄχι ἐκεῖνες τῶν «συμβασιούχων». Αὐτή ἡ εὐχέρεια ὅμως δέν φαίνεται νά ἐξορκίζει τή δυσμενῆ γιά τοὺς κατακτητές πορεία τῶν γεγονότων: χρειάστηκαν –ἀπό τόν Μάρτιο τοῦ 2003 ὡς τόν Σεπτέμβριο τοῦ 2004– δεκαοκτώ μῆνες πολέμου καί κατοχῆς γιά νά φθάσουν οἱ ἀμερικανικές στρατιωτικές ἀπώλειες στό Ἰράκ τό ὄροσημο τῶν χιλίων νεκρῶν – μέ ρυθμό 55 νεκρῶν τό μήνα. Στούς τελευταίους τρεῖς μῆνες οἱ κατά μήνα νεκροὶ ξεπέρασαν τοὺς ἑκατό – τό σύνολο πλησιάζει ἤδη τοὺς 1400! Μπροστά σέ αὐτή τήν ἐξέλιξη δέν εἶναι ἡ ἀπόκρυψη τῶν ἀπωλειῶν τῶν συμβασιούχων πού θά μπορούσε νά ἀνατρέψει τίς ἐντυπώσεις.

Ταυτόχρονα, ἡ ἐπένδυση στήν «ἀγορά» ἀποτελεῖ ἕναν εὐκόλο τρόπο στράτευσης ἀλλοεθνῶν στήν ἀμερικανική πολεμική ὑπόθεση. Ἡ πρακτική αὐτή γενικεύθηκε στόν τομέα τῶν χειρσαίων μεταφορῶν, ὅπου στήν ἐπικίνδυνη θέση τῶν ὀδηγῶν τῶν ὀχημάτων ἐφοδιασμοῦ κάθισαν «συμβασιούχοι» προερχόμενοι ἀπό ὅλες τίς φτωχές χῶρες τῆς εὐρύτερης περιοχῆς. Φαίνεται ὅτι ἡ ἀπάντηση σέ αὐτήν τήν πρακτική ἀπό τήν πλευρά τῶν ἀνταρτῶν ἦρθε μέ τή τακτική τῶν ἀπαγωγῶν καί τῶν συνακόλουθων θεαματικῶν ἐκτελέσεων. Ἡ ἐπιτυχῆς ἀπάντηση δείχνει νά ὀδήγησε μάλιστα σέ ἐνδεικτική κρίση τίς ἰσορροπίες τοῦ στρατοῦ κατοχῆς. Τό κόστος τῶν μεταφορῶν σέ αἶμα καί σέ χρῆμα ἀυξήθηκε δυσανάλογα καθώς ὁ διαρκῆς κίνδυνος μεγάλωσε τά ἐξοδα γιά τοὺς ἐμπλεκόμενους ἰδιῶτες, ἐνῶ ἡ ὀλοένα καί ἰσχυρότερη στρατιωτική συνοδεία κατέστησε πρακτικά ἀδιάφορο τό ποιός ὀδηγεῖ τά καμιόνια. Ὡς παραδοχή τοῦ ἀδιεξόδου, τόν περασμένο μήνα, ἡ ἀμερικανική διοίκηση ἀνέθεσε μεγάλο μέρος τοῦ ἀνεφοδιασμοῦ τῶν ἀμερικανικῶν στρατευμάτων στό Ἰράκ στήν ἀεροπορία, στά ἐναέρια μέσα – αὐξάνοντας τό κόστος τῆς κατοχῆς, ἀλλά καί ἐνισχύοντας τήν ἀνασφάλεια στίς τάξεις τῶν στρατιωτῶν πού αἰσθάνονται πλέον περισσότερο ἀπό ποτέ ἀποκομμένοι μέσα σέ μία ἐχθρική ἐνδοχώρα.

Ἄν καί εἶναι πολύ νωρίς γιά νά διαπιστώσουμε τήν ἀποτυχία τῶν στρατιωτικῶν «συμβασιούχων» ἀπέναντι στίς στρατιές τῶν ἀποφασισμένων ἀντιπάλων τους –παρουσιάζει ἐξαιρετικό ἐνδιαφέρον ἡ ἀγκύλωση τῆς ἀμερικανικῆς στρατηγικῆς ἀντίληψης πού ἐξακολουθεῖ νά θεωρεῖ τήν ἀποτελεσματικότητα τῆς ἰρακινῆς ἀντίστασης ὡς ἀπευθείας συνάρτηση τῶν οικονομικῶν της πόρων καί νά ἐπικεντρώνει τήν προσοχή της στήν ἀνακάλυψη τῶν ὑποτιθέμενων «θησαυρῶν» πού τάχα προκαλοῦν τή μαχητικότητα τῶν ἀνταρτῶν– μπορούμε βάσιμα νά ὑποθέσουμε ὅτι ἡ ἐπάνοδος τῶν μισθοφόρων στό στρατιωτικό καί ἱστορικό προσκήνιο συναντᾷ μύριες ὅσες δυσκολίες. Τό μέλλον θά δείξει πού ἀκριβῶς βρισκόμαστε καί ποιά τάση θά ἐπικρατήσῃ. Τήν ἴδια ὅμως στιγμή ἡ μέθοδος τῶν ἐπιχειρηματικῶν συμβάσεων δοκιμάζεται καί στά πεδία τῆς πολιτικῆς.

Οι πολιτικοί «συμβασιοῦχοι»

Πραγματικά, η συμμετοχή των ΗΠΑ στην πολυτάραχη –και γεωπολιτικά κρίσιμη– πολιτική ανατροπή που συνέβη πρόσφατα στην Ουκρανία φαίνεται ότι άποτιμάται σε δολάρια και σε αριθμό συμβάσεων με συγκεκριμένους πολιτικούς στόχους. Μετά την ευνοϊκή για τις ΗΠΑ έκβαση της αναμέτρησης στην Ουκρανία ήρθε η ώρα των απολογισμών και των συμπερασμάτων ως προς την απόδοση των επενδύσεων. Στο πλαίσιο αυτού του απολογισμού ο υπόλοιπος κόσμος έμαθε ότι η κυβέρνηση των ΗΠΑ επένδυσε άμεσα μέσα στα δύο τελευταία προεκλογικά για την Ουκρανία χρόνια τό ποσό των 53 εκατομμυρίων δολαρίων για την «προώθηση των δημοκρατικών αλλαγών». Στο πλαίσιο αυτού του ποσού και των άλλων που προήλθαν από πιο εξειδικευμένους οργανισμούς δημοσίου ή ιδιωτικού δικαίου των ΗΠΑ, ανατέθηκαν «συμβόλαια» σε ιδιωτικούς φορείς –άκόμα και σε «μη κυβερνητικές οργανώσεις»– για μία σειρά δραστηριοτήτων που έμμεσα ή άμεσα στρέφονταν ενάντια στην προηγούμενη κυβέρνηση της χώρας: τον συντονισμό δηλαδή των «μη κυβερνητικών» –σύμφωνα με την επίσημη ορολογία των ΗΠΑ – και τυχαία αντικυβερνητικών εγχώριων οργανώσεων, την εκπαίδευση ακτιβιστών από τον φοιτητικό κυρίως χώρο, τη δημιουργία «άσφαλών» δικτύων επικοινωνιών και την οργάνωση των μέσων μαζικής ενημέρωσης –όπως ούποτε όχι των «επίσημων» κυβερνητικών– και την «ενεργοποίηση» ψηφοφόρων – όπως ούποτε όχι αντίθετων στις αμερικανικές επιθυμίες.

Όταν η έκταση της αμερικανικής ανάμειξης στις ουκρανικές υποθέσεις απασχόλησε την κοινή γνώμη και τά νομοθετικά σώματα των ΗΠΑ, η απολογητική τακτική των κυβερνητικών παραγόντων υπήρξε πρόσθετα ενδιαφέρουσα. Με πολλές δηλώσεις τόνισαν ότι τέτοιου είδους παρεμβάσεις γίνονται ή γίνονται σε δώδεκα άλλες χώρες του πρώην ανατολικού συνασπισμού. Η όλη συζήτηση μάλλον επιβεβαιώνει τά τεκταινόμενα και δείχνει τις διαστάσεις της αμερικανικής παρέμβασης στην περιοχή. Έτσι, Σέρβοι «ακτιβιστές» που είχαν στο παρελθόν εκπαιδευτεί από αμερικανούς «contractors» –ιδιωτικούς οργανισμούς που δουλεύουν βάση συμβάσεων με την αμερικανική κυβέρνηση– και επέδειξαν επιτυχή δραστηριότητα στη διαδικασία ανατροπής του καθεστώτος Μιλόσεβιτς στη Σερβία, διαδραμάτισαν πρωτεύοντα ρόλο στις πρόσφατες εξελίξεις στην Ουκρανία.

Σύμφωνα με τον άρθρογράφο των *New York Times* (21 Δεκεμβρίου 2004), σε αυτό τον χώρο διακρίνονται ειδικοί οργανισμοί όπως το Institute for Sustainable Communities: Ινστιτούτο για «διατηρήσιμες» κοινότητες (!) – ίδρυμα που αναλαμβάνει έργο στην Ουκρανία και τη Ρωσία κατόπιν συμβάσεων με την αμερικανική κυβέρνηση. Έξαιρετικά ενεργό είναι επίσης τό ίδρυμα Freedom House, τό οποίο έδρασε σε πλήθος χωρών του πρώην ανατολικού συνασπισμού ή της πρώην Σο-

βιετικής Ένωσης, μεταφέροντας μάλιστα την «τεχνογνωσία» που απέκτησε –ειδικά στη Σερβία και τη Γεωργία– μαζί με τους εξειδικευμένους πράκτορες, σε νέες εστίες δραστηριότητας.

Τά όρια μεταξύ των ανεξάρτητων οργανισμών και της κυβέρνησης των ΗΠΑ είναι δυσδιάκριτα στις περισσότερες περιπτώσεις. Η επίσημη βοήθεια των ΗΠΑ προς την ίδια χώρα, την Ουκρανία, είναι επίσης πολιτικά προσανατολισμένη σύμφωνα με τό πλαίσιο που συνδιαμόρφωσαν οργανώσεις και κυβερνητικές υπηρεσίες των ΗΠΑ. Από τά 97 εκατομμύρια δολάρια της επίσημης χρηματοδότησης των ΗΠΑ προς την Ουκρανία τό τελευταίο οικονομικό έτος, τά 28 εκατομμύρια κατευθύνθηκαν προς «προγράμματα εκδημοκρατισμού». Οι διαμαρτυρίες για τό απόκρυπτο των επεμβάσεων δέν προήλθαν μόνο από την προηγούμενη κυβέρνηση της χώρας ή τη ρωσική κυβέρνηση αλλά εκδηλώθηκαν και στο έσωτερικό των ΗΠΑ, από μέλη της Γερουσίας. Ο τρόπος με τον οποίο οι ΗΠΑ επηρεάζουν τά εκλογικά αποτελέσματα και τις πολιτικές εξελίξεις στην Ουκρανία φάνηκε σε όρισμένους γερουσιαστές υπερβολικός και, μακροπρόθεσμα, επικίνδυνος. Η ανάθεση κρίσιμων γαιοπολιτικών ζητημάτων σε ποικιλόμορφους «συμβασιοῦχους» αποδομεί την επίσημη πολιτική παρέμβαση και, μη γνωρίζοντας όρια, μπορεί να οδηγήσει σε επικίνδυνες και ανεπιθύμητες καταστάσεις. Η Ρωσία, για παράδειγμα, δέν μπορεί να περιοριστεί και να ταπεινωθεί πέρα από κάποιο σημείο. Σε κάθε περίπτωση οι σχέσεις των ΗΠΑ με μία ισχυρή και πυρηνική δύναμη δέν μπορούν –κατά τους επικριτές της κυβέρνησης των ΗΠΑ – να αφεθούν στα χέρια ανεύθυνων «συμβασιοῦχων».

Στό ερώτημα εάν θά είναι ό 21ος αιώνας εποχή θριάμβου των στρατιωτικών και πολιτικών μισθοφόρων, εποχή «συμβασιοῦχων», «έργολάβων» και συμβολαίων, ή απάντηση δέν μπορεί άκόμα να δοθεί. Οι σχετικές προθέσεις και τά συνεπακόλουθα σχέδια δείχνουν να προσκρούουν σε σημαντικές αντιδράσεις και να συναντούν πλήθος προβλημάτων. Στόν πόλεμο οι μέθοδοι της «άγοράς», οι διά των «συμβασιοῦχων» πόλεμοι φαίνεται πως εξάντλησαν γρήγορα τή δυναμική τους. Η μαζική ενίσχυση των αμερικανικών στρατευμάτων κατοχής στο Ιράκ τις τελευταίες εβδομάδες στην απελπισμένη προσπάθεια πραγματοποίησης των εκεί έκλογων με κάποια δόση αξιοπιστίας, αποτελεί ίσως την παραδοχή αυτής της άποτυχίας. Στην πολιτική, ή άνοδος του έκλεκτου των ΗΠΑ στην έξουσία στην Ουκρανία, μετά από άναλογες επιτυχίες και σε άλλες χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και του ανατολικού συνασπισμού, δημιουργούν την εντύπωση ότι τά πράγματα βαδίζουν καλύτερα σε αυτό τό πεδίο. «Νά δοῦμε πόσο θά κρατήσει» όπως θά έλεγε –με μικρή παραλλαγή– και ή γηραιά μητέρα του Ναπολέοντα στο άκουσμα των επιτυχιών του γιού της.

ΟΙ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΚΑΙ Η ΔΙΑΣΩΣΗ ΤΗΣ ΥΛΙΚΟΤΗΤΑΣ

Hommage στον Κοσμά Ψυχοπαΐδη

του Κωνσταντίνου Ράντη

Στή Γερμανία διεξάγεται τά τελευταία χρόνια έν νέου μιά διεξοδική συζήτηση σχετικά μέ τή μαρξική θεωρία. Τή συζήτηση άνοιξε ή Marx-Gesellschaft (Έταιρεία Μάρξ) πού ιδρύθηκε τό 1994 μέ έδρα τό Άμβούργο. Τά μέλη της έθεσαν ως στόχο τους από τή μιά τήν κριτική ανακατασκευή τής μαρξικής θεωρίας και από τήν άλλη τή συνέχιση και έμβάθυνση τής συζήτησης σχετικά μέ τό τί είναι ή ύλιστική διαλεκτική. Η συζήτηση αυτή είχε άρχισει, λέει, μερικές δεκαετίες νωρίτερα από τούς θεωρητικούς τής Κριτικής Θεωρίας (Χορκχάμερ, Άντόρνο, Μαρκούζε κ.ά.), αλλά έμεινε άνολοκλήρωτη, διότι τήν παρέπεμψαν στις *calendas graecas*.¹ Στή διεξαγόμενη συζήτηση διαγράφηκαν ξεκάθαρα δύο άντιτιθέμενες τάσεις. Η μιά τάση αναγινώσκει στό έργο του Μάρξ μιά άκαμπτη αίτιοκρατία (ντετερμινισμός), ένω ή άλλη συγκεντρώνει τήν άπόλυτη προσοχή της στό ούτοπικό στοιχείο της. Μέ τή «μέθοδο του Προκρούστη» κατορθώνουν μερικοί από τούς συμμετέχοντες στή συζήτηση νά εξαλείψουν είτε τό ένα στοιχείο τής θεωρίας του Μάρξ είτε τό άλλο. Τό ζητούμενο όμως είναι, κατά τή γνώμη μου, νά αναγνώσει κανείς και τά δύο μοτίβα τής θεωρίας του Μάρξ και νά έπιχειρήσει τή διαλεκτική διαμεσολάβησή τους. Έπιπλέον, βασίζόμενος στην έπιθυμία για τή δημιουργία μιάς κοινωνίας μέ ανθρώπινο πρόσωπο νά αναδείξει εκείνα τά στοιχεία της πού έμπεριέχουν τίς πραγματικές δυνατότητες μιάς «άλλης» κοινωνίας (ή στιγμή του μήπω-είναι, *das Moment des Nochnichtseins*).

Στήν προαναφερόμενη συζήτηση παρενέβη και ο Κοσμάς Ψυχοπαΐδης προσπαθώντας νά άρει τό χάσμα μεταξύ των δύο άντιτιθέμενων τάσεων στό πλαίσιο τής έρμηνείας τής μαρξικής θεωρίας του παρόντος. Στο άφιέρωμα πού έξεδόθη για τά έβδομηκοστά πέμπτα γενέθλια του Γιολάνες Άνιόλι (Johannes Agnoli) ο Ψυχοπαΐδης συμμετείχε μέ ένα κείμενο πού φέρει τόν τίτλο «Das politische Element in der Darstellung dialektischer Kategorien» («Τό πολιτικό στοιχείο στην έκθεση διαλεκτικών κατηγοριών»)². Σ' αυτό συμπυκνώνεται κατ' ουσίαν τό βαθυστόχαστο και πολύπλευρο έργο του στή σφαίρα τής κοινωνικής και πολιτικής θεωρίας πού υπερβαίνει τά στενά πλαίσια του ελληνικού χώρου. Άλλωστε ο Ψυχοπαΐδης συμμετείχε ενεργά στα δρώμενα τής ευρωπαϊκής διάνοησης και όχι μόνο στό γε-

1. Πβ. D. Behrens (Hg.), *Geschichtsphilosophie oder das Begreifen der Historizität*, Freiburg im Br. 1999, σ. 13. Μιά έκτενης βιβλιοκριτική του άνωτέρω συλλογικού τόμου, πού συνοψίζει τή σχετική συζήτηση, θά δημοσιευθεί σέ έπόμενο τεύχος του περιοδικού *Άξιολογικά*.

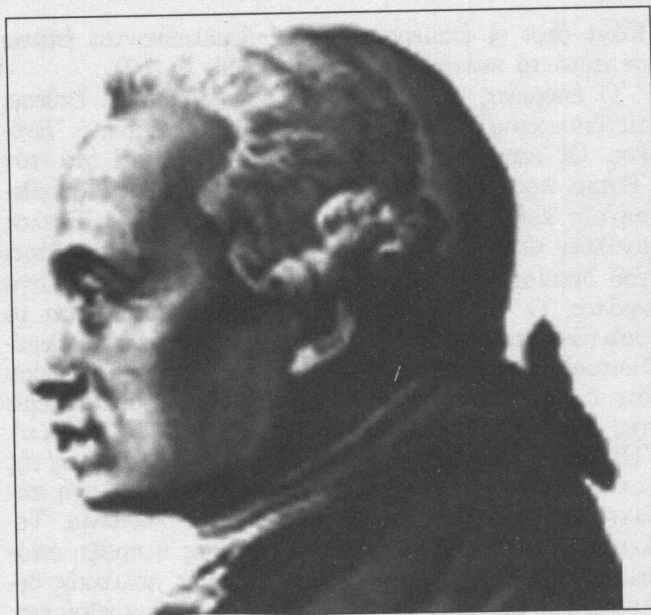
2. Πβ. K. Psychopedis, «Das politische Element in der Darstellung dialéktischer Kategorien», στό J. Bruhn, M. Dahlmann und C. Nachtmann (Hg.), *Kritik der Politik. Johannes Agnoli zum 75. Geburtstag*, Freiburg im Br. 2000, σσ. 259-278. Άπό έδω και στό έξής αναφέρεται στό κείμενο ως E και ο αριθμός πού τό συνοδεύει δηλώνει τήν άντίστοιχη σελίδα του βιβλίου.

μανικό χώρο. Έπειδή τό ανωτέρω κείμενο τοῦ Ψυχοπαίδη είναι ἀπό τά σημαντικότερά του, ἀξίζει πραγματικά νά τό παρακολουθήσουμε λεπτομερῶς καί νά τό διερευνήσουμε κριτικά.

Σ' αὐτό τό κείμενο ὁ Ψυχοπαίδης συνεχίζοντας τήν ἀνωτέρω συζήτηση διαπιστώνει καταρχήν ὅτι πολλοί ἀπό τούς συμμετέχοντες περιστέλλουν τή σημερινή, κυρίως μεθοδολογική, συζήτηση σχετικά μέ τή μαρξική θεωρία σ' ἓνα πρόβλημα πού ἀφορᾷ μόνον τή μορφή. Ἔτσι μαζί μέ τά βρομόνερα πετοῦνε καί τό μαρό, τήν υλικότητα, τήν ὁποία ἀνάγουν καί ταυτίζουν ἀποκλειστικά μέ τό μηχανισμό τῶν τεχνικο-κοινωνικῶν παραγωγικῶν δυνάμεων. Αὐτό ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τήν παραμέληση μᾶς στιγμῆς πού εἶναι ζήτημα κεφαλαίου σημασίας γιά τή διαλεκτική θεωρία. Αὐτή ἡ στιγμή δέν εἶναι ἄλλη ἀπό τήν «ἀξιολογική φύση τῆς υλικότητας τῆς ἀξίας» (E 267).

Ὡς ἄριστος γνώστης τῆς μαρξικῆς θεωρίας ὁ Ψυχοπαίδης ἀναζητᾷ στή νεότερη φιλοσοφία καί εἰδικά στήν § 83 τῆς *Κριτικῆς τῆς κριτικῆς δύναμης* τοῦ Ἰμ. Κάντ τήν ἀπαρχή τοῦ μίτου τῆς μοντέρνας διαλεκτικῆς καί τῆς κατεξοχῆν φιλοσοφίας. Πολύ εὐστοχα ἐντοπίζει τόν πυρήνα τῆς διαλεκτικῆς στήν ἀντιπαράθεση μηχανισμοῦ καί τελεολογίας ἢ στή μετάβαση ἀπό τήν ἀναγκαιότητα στήν ἐλευθερία.³ Γιά τόν Κάντ ἡ διαλεκτική μέθοδος ἐγκτεται στή διερεύνηση τῆς «δυνατότητας πραγματοποίησης τῶν ἀνθρωπίνων ἐλεύθερων σκοπῶν» (E 259). Οἱ σκοποὶ τοῦ ἀνθρώπου μέ τούς ὁποίους ἀντιπαράθεται στή φύση βρῖσκονται στόν Κάντ σέ ἀγαστή συμφωνία μέ τή μορφή σκέψης καί πράξης τοῦ ἀνθρωπίνου εἶδους. Ὁ Ψυχοπαίδης ἀνακατασκευάζει σχηματικά τή διαδικασία ἀφαίρεσης πού χρησιμοποιεῖ ὁ Κάντ σ' αὐτή τήν προσπάθεια. Τό πρῶτο του δῆμα εἶναι ἡ ἀναγωγή τῶν ὄρων τῆς ἐμπειρίας τοῦ ἀντικειμένου σέ ὄρους δυνατότητας τῆς γνώσης του μέσω τοῦ ὑπερβατολογικοῦ ὑποκειμένου. Τό ἐπόμενο δῆμα του εἶναι ἡ διαπίστωση τῶν περιοριστικῶν ὄρων τῆς ἐμπειρικῆς χρήσης τοῦ Λόγου. Σέ ἓνα τρίτο δῆμα ὁ Λόγος καθίσταται ἀνεξάρτητος ἀπ' αὐτούς τούς περιοριστικούς ὄρους, καί στό τελευταῖο δῆμα του ἡ δυνατότητα αὐτή γίνεται σκοπός, ὁ Λόγος τίθεται ὡς σκοπός. Ὅλα αὐτά τά δῆματα τῆς ἀφαιρετικῆς διαδικασίας τοῦ Κάντ σχηματίζουν κατά τόν Ψυχοπαίδη ἓνα συλλογισμό ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζεται ὡς «κριτική-διαλεκτική κρίση» καί ἀπαντᾷ σέ ὀλίγη ἢ τή μετά τόν Κάντ διαλεκτική θεωρία, ἀκόμη καί στή *Διαλεκτική τοῦ Διαφωτισμοῦ τῶν Χορκχάμερ καί Ἀντόρνο* (πβ. E 260).

Ἡ ἰσχὺς τῆς ἀνάλυσης τοῦ Ψυχοπαίδη ἐγκτεται στή μεταφορά αὐτοῦ τοῦ συνοπτικοῦ σχήματος στήν πολιτική φιλοσοφία, ὅπου τά πράγματα δέν εἶναι ἀφηρημένα σχήματα, ἀλλά γίνονται ἀπτά καί συγκεκριμένα. Τότε τό προηγούμενο σχῆμα λαμβάνει τήν ἀκόλουθη μορφή. Σέ ἓνα πρῶτο δῆμα τό ἀντικείμενο τῆς κοινωνικῆς ἐμπειρίας ἀνάγεται στήν ὑπερβατολογική ἰκανό-

Κάντ

τητα τοῦ ἀνθρωπίνου εἶδους. Σέ ἓνα δεύτερο δῆμα ἡ ἀνθρωπότητα συνειδητοποιεῖ τούς περιοριστικούς ὄρους τοῦ τρόπου ζωῆς της. Ὡστόσο εἶναι δυνατή μιά ἀφαίρεση ἀπ' αὐτές τίς συνθήκες. Αὐτό εἶναι τό τρίτο δῆμα καί τό ἀποτέλεμά του ἐγγράφεται στό Λόγο ὡς διαφορά ἢ καλύτερα ὡς ἡ δυνατότητα τῆς μῆ μηχανικῆς, δηλ. τῆς ἐλεύθερης διαμόρφωσης τῆς ζωῆς. Σέ ἓνα τέταρτο καί τελευταῖο δῆμα μπορεῖ (καί πρέπει) αὐτή ἡ δυνατότητα νά εἶναι τό κίνητρο τοῦ πράττειν. Αὐτή ἡ διευρυνμένη «κριτική-διαλεκτική κρίση» ἀποτελεῖ τή βάση τῆς καντιανῆς ἐκθεσης τῶν πολιτικῶν θεσμῶν (πβ. E 261).

Ἀνακεφαλαιώνοντας τήν καντιανή διαδικασία ἀναστοχασμοῦ, ὁ Ψυχοπαίδης τονίζει ὅτι ὁ Κάντ ἔχει ὡς ἀφετηρία του τόν ὑποκειμενικό Λόγο, ἐν συνεχείᾳ στρέφεται στό ἱστορικο-κοινωνικό στοιχεῖο καί ἀναζητᾷ σέ αὐτό τίς κανονιστικές δομές πού ἀντιστοιχοῦν στόν ὑποκειμενικό Λόγο. Μιά τέτοια νόρμα βρῖσκει ὁ Κάντ στή Γαλλική Ἐπανάσταση, ὅπου θριαμβεύουν ἡ πραγματοποίηση τῆς ἐλευθερίας, ἡ ἰσότητα, ἡ δημοσιότητα, ἡ κριτική, ἡ καθολικότητα, ἡ θεμελίωση τῆς πολιτικῆς στό δίκαιο κ.ο.κ. Σύμφωνα μέ αὐτή τήν ἐρμηνεία, στόν

3. Αὐτή ἡ ἐπίγνωση διαδραματίζει ἓναν κεντρικό ρόλο καί στήν ἀνάλυση τοῦ G. Lukács γιά τή μετάβαση ἀπό τήν ἀναγκαιότητα στήν ἐλευθερία στους Kant, Hegel καί Marx, τήν ὁποία ἐκθέτει στό κεφάλαιο «Ἡ ἐργασία καί τό πρόβλημα τῆς τελεολογίας», τοῦ ἔργου του *Der junge Hegel: «ἡ ἀντινομία αἰτιότητας καί τελεολογίας εἶναι στήν πραγματικότητα μιά διαλεκτική ἀντίθεση»*. G. Lukács, *Der junge Hegel. Über die Beziehungen von Dialektik und Ökonomie*, Bd. 2, Frankfurt am Main 1973, σ. 536.

Κάντ όλοι οι έπιμέρους θεσμοί θεμελιώνονται έπάνω σέ αυτό τό κανονιστικό πλαίσιο (πβ. E 262).

Ό έπόμενος φιλόσοφος πού επιχείρησε νά εκθέσει τίς διαλεκτικές κατηγορίες είναι, ώς γνωστόν, ό Έγκελος. Οί καντιανές προκειμένες ισχύουν και για τόν Έγκελο, προκειμένου νά θεμελιώσει τή διαλεκτική έκθεση τών κοινωνικο-θεωρητικών κατηγοριών. Ό Έγκελος αναλύει τίς δικαιο-φιλοσοφικές κατηγορίες του βάσει του δικαίου, για τό όποιο έγγυητής είναι τό έλλογο κράτος. Ό Έγκελος άφορμάται από τήν άποψη ότι τό πολιτικό στοιχείο είναι άφενός τό ουσιαώδες και θεμελιωτικό στοιχείο τών κοινωνικών σχέσεων, άφετέρου ότι αυτό μπορεί νά εκτεθεί θεωρητικά ώς άποτέλεσμα τής δυναμικής αυτών τών σχέσεων (πβ. E 262 κ.έ.). Έτσι ό Έγκελος δέχεται από τή μιά τήν έξάρτηση τής πολιτικής από τήν κοινωνία, και από τήν άλλη ή πολιτική είναι εκείνη πού θεμελιώνει τήν κοινωνία. Τελευταία βαθμίδα θεμελίωσης είναι όμως ή πράξη άπόφασης του μονάρχη, μιά πράξη καθαρής πολιτικής θέλησης για έξουσία.⁴ Αυτή βέβαια δέν είναι αυθαίρετη, έφόσον αναφέρεται αναγκαία στις προς ρύθμιση κοινωνικές στιγμές, στην έπίτευξη τής ευημερίας και στην έγγύηση τής έπικράτησης του κράτους δικαίου (πβ. E 263).

Ό Ψυχοπαίδης αναλύει έν συνεχεία τή μεθοδολογική σύλληψη τής έκθεσης τών διαλεκτικών κατηγοριών στον Έγκελο, τήν όποία ό ίδιος όνόμαζε «παραγωγή (άπαγωγή) τών κατηγοριών». Σύμφωνα με αυτήν, μιά κατηγορία θεμελιώνεται, όταν δειχθεί ότι αυτή άποτελεί τόν όρο για τήν ανάπτυξη τής κατηγορίας πού έπεται αυτής. Η έπόμενη κατηγορία είναι, λοιπόν, θεμελιωτική υπό τήν έννοια ότι είναι πιο πλούσια και πιο συγκεκριμένη άπ' ό,τι ή προηγούμενή της, τήν όποία και έμπεριέχει ώς στιγμή της. Στην έγγελιανή διαλεκτική οι πιο πλούσιες και ουσιαστικές κατηγορίες προκύπτουν στο τέλος τής διαδικασίας έκθεσης και είναι τό άποτέλεσμα τής ανάπτυξης τών άφηρημένων στιγμών της. Όλη ή διαδικασία άντιστοιχεί στην ανάπτυξη τής έγγελιανής Λογικής, όπου «ή αρχή ώς αρχή είναι ένα παράγωγο». Η θεμελίωση τής αρχής δέν προκύπτει από τήν ίδια, διότι, σύμφωνα με τόν Έγκελο, κάθε δήμα τής πορείας για τόν περαιτέρω προσδιορισμό τής άπροσδιόριστης αρχής είναι τόσο μιά άπομάκρυνση άπ' αυτήν όσο και μιά έκ νέου προσέγγιση της, έτσι ώστε αυτά πού αρχικά φαίνονται ώς διαφορετικά, δηλ. ό προς τά εμπρός περαιτέρω προσδιορισμός της και ή προς τά πίσω κινούμενη θεμελίωση τής αρχής, νά συμπύκνουν και νά είναι ένα και τό αυτό (πβ. E 263). Έτσι στη *Φιλοσοφία του Δικαίου* ό Έγκελος περνά βαθμαία από τίς άφηρημένες κατηγορίες σέ όλο και πιο συγκεκριμένες και ουσιαστικές κατηγορίες τής πολιτικής σφαίρας. Αυτό προϋποθέτει ότι, όταν αρχίζει ή έκθεση τών διαλεκτικών κατηγοριών, έχει ήδη συντελεσθεί ή μετάβαση από τήν άδικη προαστική κοινωνία στη μοντέρνα κοινωνία του δικαίου και τής έλευθερίας. Τότε ή έκθεση δέν έχει τί-

Χέγκελ

ποτε άλλο νά έπιτελέσει από τό νά έρμηνεύσει θεωρητικά τήν ιστορικά άντικειμενοποιημένη μορφή του πνεύματος. Έτσι οι κατηγορίες τής αρχής είναι αναγκαστικά ή άφηρημένη άφετηρία τής ανάλυσης, συγχρόνως είναι όμως οι έμφανιζόμενες κατηγορίες μέσω τών όποιων θά έπρεπε νά διαμεσολαβηθεί ή διαδικασία συγκρότησης του συγκεκριμένου (πβ. E 264).

Σ' αυτό τό σημείο ακριβώς παρεμβαίνει, σύμφωνα με τήν έρμηνεία του Ψυχοπαίδη, ή μαρξική θεωρία και θέτει τό ζήτημα τής έκθεσης μιάς άφηρημένης θεωρίας τών ουσιαστικών στιγμών τής ολότητας πριν τήν έκθεση τών μερών της. Αυτό είναι ένα κεντρικό μοτίβο της έν γενεί φιλοσοφικής κριτικής του Ψυχοπαίδη.⁵ Αυτό σημαίνει ότι ό Μάρξ θέτει τό ζήτημα τής δυνατότητας μιάς θεωρίας τών κοινωνικών δυνάμεων πού μπορεί νά προηγηθεί τής έκθεσης τής έξωτερικευσης αυτών τών δυνάμεων στην καπιταλιστική άγορά και, έντέλει, τό ζήτημα μιάς ένδεχόμενης έκθεσης τών έσωτε-

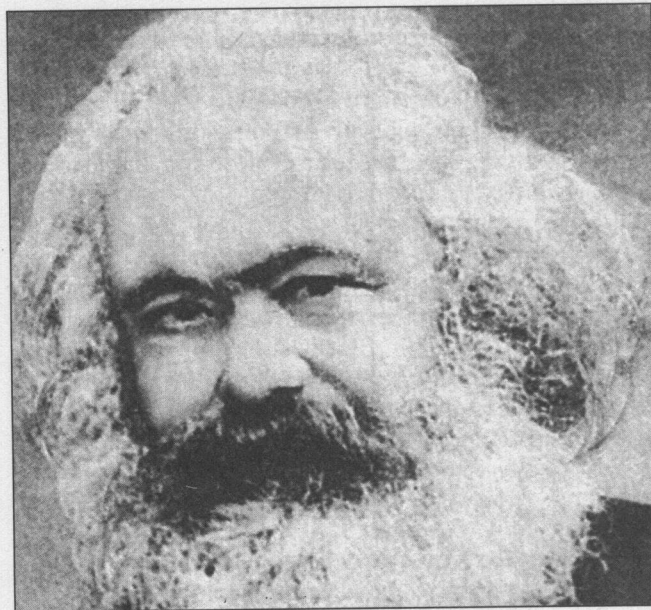
4. Στο έγγελιανό σύστημα είναι ή νεφελώδης άπόφαση τής ιδέας νά αυτοαπελευθερωθεί σέ φύση (πβ. § 244, στο G. W. F. Hegel, *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften* (1830), 8. Aufl., Hamburg 1991, σ. 197). Αυτή ή νεφελώδης άπόφαση βρίσκεται στο στόχαστρο τής κριτικής τών Schelling, Feuerbach και Marx. Πβ. K. Rantis, *Geist und Natur. Von den Vorsokratikern zur Kritischen Theorie*, Darmstadt 2004, σ. 83.

5. Πβ. K. Psychopedis, *Geschichte und Methode. Begründungstypen und Interpretationskriterien der Gesellschaftstheorie: Kant, Hegel, Marx und Weber*, Frankfurt/New York 1984, σ. 173. (Έλληνική μετάφραση Λ. Σακαλή, *Ιστορία και μέθοδος*, εκδόσεις Σμίλη, Αθήνα 1984).

ρικών νόμων της καπιταλιστικής παραγωγής πριν την έκθεση των εξωτερικών φαινομένων στα όποια εκφράζονται αυτοί οι έσωτερικοί νόμοι. Ο στόχος της μαρξικής θεωρίας είναι να δείξει ότι τα αποτελέσματα, στα όποια καταλήγει η θεωρία στο τέλος της έρευνάς της, μπορούν να παρασταθούν ουσιαστικά άφηρημένα, αν θέλει κανείς να έρμηνεύσει τη φύση της έκμετάλλευσης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής που συγκαλύπτεται διαρκώς μέσω των διαμεσολαβουσών και άνεστραμμένων μορφών εμφάνισής της. Η άπλη ανακύκλωση λ.χ. που αναπτύσσεται πριν από την άφηρημένη-ουσιαστική σχέση έκμετάλλευσης δεν είναι διαμεσολαβούσα στιγμή της εμφάνισης αυτής της σχέσης, αλλά παριστᾶ ἄπλως και μόνον τους προσδιορισμούς της, τους όποιους όμως προϋποθέτει λογικά η ανάπτυξη του καπιταλιστικού πλαισίου έκμετάλλευσης. Έτσι, σέ αντίθεση με τον Έγκελο, η μαρξική έκθεση διαχωρίζει τη λογική προϋπόθεση (ἄπλη ανακύκλωση) από τις μορφές εμφάνισης (πβ. E 264 κ.ε.).⁶ Η άφηρημένη έκθεση της ουσιαστικής καπιταλιστικής έκθεσης καθιστᾶ δυνατή την έκθεση των διαμεσολαβουσών στιγμών και έτσι μπορεί να συλληφθεῖ ἡ καπιταλιστική κοινωνία ὡς συγκεκριμένη ολότητα. Μέ ἄλλα λόγια ἡ ιστορική ανάπτυξη του καπιταλισμοῦ δεν συμπίπτει με τη λογική ανάπτυξη της θεωρητικής ανακατασκευής του.⁷

Στό σημείο αυτό ὁ Ψυχοπαίδης ἀποσαφηνίζει τή μεθοδολογική διαφορά της έγγελιανῆς έκθεσης ἀπό τή μαρξική. Για τόν Έγκελο ἡ οὐσία εἶναι, λοιπόν, τό συγκεκριμένο, τό ἀποτέλεσμα πού προκύπτει στό τέλος της έκθεσης. Στήν «έννοια» τοῦ Έγέλου δέν μένει τίποτε ἄλλο ἀπό τό νά στραφεῖ στίς ἴδιες τίς διαμεσολαβούσες στιγμές πού ἦταν ἤδη ἀνεπτυγμένες στήν ἀρχή της έκθεσης (πβ. E 265). Τούναντίον ἡ μαρξική έκθεση ἀφορμᾶται ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ έκθεση της συγκεκριμένης πραγματικότητας μπορεί νά λάβει χώρα μόνον σέ σχέση με μιά θεωρία τῶν οὐσιωδῶν διαδικασιῶν τῆς καπιταλιστικῆς κοινωνίας ἡ ὅποια παραβλέπει προσωρινά τά φαινόμενα πού συγκαλύπτουν τό έσωτερικό παιγνίδι τῶν οὐσιωδῶν κοινωνικῶν μηχανισμῶν.⁸ Οἱ μορφές διαμεσολάβησης πού παραβλέπονται προσωρινά ἐπανεισάγονται μετά τήν έκθεση της ἀδιαμεσολάβητης διαδικασίας παραγωγῆς καί, βάσει αὐτῆς της ἀναφορᾶς, θά γίνουν κατανοητές, ὅπως λ.χ. τά σχήματα ἀναπαραγωγῆς τοῦ κεφαλαίου, οἱ τιμές παραγωγῆς, τά ιδεολογήματα κ.ο.κ. (πβ. E 266).

Μετά αὐτή τήν εἰσαγωγή, ὁ Ψυχοπαίδης εἰσέρχεται στό καταξοχῆν ἀντικείμενο της παρέμβασης του στή σχετική συζήτηση πού εἶναι καί ἡ προσωπική του συμβολή στήν προσπάθεια διαμεσολάβησης τῶν δυό ἀντιτιθέμενων τάσεων, οἱ ὅποιες σχηματίστηκαν κατά τή διάρκεια της ἐπίκαιρης συζήτησης για τή μαρξική θεωρία σήμερα, καί δῆ καί για μεθοδολογικά ζητήματα. Η ἀναγωγή καί ταύτιση της υλικότητας ἀπό ἀρκετοῦς συμμετέχοντες στή συζήτηση με τό μηχανισμό τῶν τεχνικο-κοινωνικῶν παραγωγικῶν δυνάμεων εἶναι ἡ ἀ-

Μάρξ

φετηρία για τόν Ψυχοπαίδη για νά φέρει στό φῶς τῶν σημερινῶν διερευνήσεων σέ σχέση με τή μαρξική θεω-

6. Πβ.: «ἰδωμένη συνολικά ἡ ἄπλη ανακύκλωση χαρακτηρίζεται, λοιπόν, μέσω τοῦ ὅτι ἡ ἀνταλλακτική ἀξία –ὅπως ἀναφέρθηκε στό προηγούμενο ἀπόσπασμα– εἶναι “ἄπλως ἐξαφανιζόμενη μορφή”. Μετά τήν ἀνταλλαγή αὐτή βυθίζεται στήν “υλικότητά της, ἡ ὅποια μένει πίσω ὡς ἀνόργανη στάχτη”. Η υλικότητα τοῦ χρήματος ἐξακολουθεῖ βέβαια νά υπάρχει, ὅμως ὁ οικονομικός προσδιορισμός της μορφῆς ἔχει διαλυθεῖ. Αὐτή ἡ θεώρηση γίνεται φυσικά ἀπό τή σκοπιά τοῦ ἀνεπτυγμένου κεφαλαίου, ἔχοντας ὡς ἀφετηρία τό ἐρώτημα πῶς εἶναι δυνατόν, λοιπόν, ἡ ἀξία νά μπορεί νά ἀνεξαρτητοποιεῖται, νά διατηρεῖται ὡς ἀνεξάρτητη καί νά μεγεθύνεται. Μπροστά σ’ αὐτό τό φόντο πρέπει νά γίνει ἡ συζήτηση της ἀνάπτυξης τῶν διαφορετικῶν λειτουργιῶν τοῦ χρήματος στό Σχεδιάσματα [τοῦ Κεφαλαίου]». H. Reichelt, «Zum Verhältnis von Psychologie und dialektischer Methode in der Marxschen Ökonomiekritik», στό D. Behrens (Hg.), *Geschichtsphilosophie oder das Begreifen der Historizität*, Freiburg im Br. 1999, σ. 104.

7. Πβ. Th. Gehrig und K. Hafner, «Historisches über das Kaufmannskapital. Über das notwendige Hereintreten des Historischen in die Darstellung der Kritik der politischen Ökonomie», στό D. Behrens (Hg.), *Geschichtsphilosophie oder das Begreifen der Historizität*, Freiburg im Br. 1999, σ. 192.

8. Πβ.: «Γι’ αὐτό τό λόγο ἡ καθαρή ἀνάλυση της [δικασίας συσσώρευσης] ἀξιώνει μιά προσωρινή παραβλέψη ὅλων ἐκείνων τῶν φαινομένων πού κρύβουν τό έσωτερικό παιγνίδι τοῦ μηχανισμοῦ της». K. Marx, *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie*, Erster Band. Buch I: *Der Produktionsprozeß des Kapitals*, 19. Aufl., Berlin 1998, σ. 590.

ρία και να υπογραμμίσει με έμφαση τό εξής παράδοξο:

«Τά αντικείμενα πού έχουν αξία είναι μέν προϊόντα της καταμερισμένης ανθρώπινης εργασίας, της βιομηχανίας, της επιστήμης και της τεχνολογίας του ανθρώπου, αλλά σημαίνουν συνάμα για τούς ανθρώπους την αυτόνομη οργάνωση αυτής της δραστηριότητας και τίς προϋποθέσεις της, είναι ως προς τό περιεχόμενο μιά “αξία” πού δυνητικά υπερβαίνει τόν καπιταλιστικό φρενακισμό της αξίας» (E 267).

Η παραπάνω ανάπτυξη του μαρξικού παράδοξου πού επιχειρεί ο Ψυχοπαίδης μπορεί να αναγνωσθεί κάλλιστα ως μιά δοκιμή συγκεκριμενοποίησης της πρότασης του Άντόρνο, «αυτό πού είναι, είναι περισσότερο από αυτό πού είναι»,⁹ ή όποια είναι ή κινητήρια δύναμη της «άρνητικής διαλεκτικής».

Μέ δύο παραδείγματα ο Ψυχοπαίδης κάνει τή θεωρητική του πρόταση συγκεκριμένη: ή κοινωνική αξία ότι οι εργαζόμενοι πρέπει να σιτισθούν, λαμβάνει στον καπιταλισμό τήν ανεστραμμένη μορφή του μεταβλητού κεφαλαίου. Η έτέρα κοινωνική αξία, ότι στους μη εργαζομένους πρέπει να διατεθούν τά μέσα της ύπαρξής τους από τά αλληλέγγυα κοινωνικά μέλη, λαμβάνει στον καπιταλισμό τήν ανεστραμμένη μορφή της υπεραξίας ως εκμετάλλευσης (πβ. ό.π.). Από τό γεγονός αυτό ότι οι αξίες έχουν διττό χαρακτήρα συμπεραίνεται άβίαστα ότι άφενός για τήν έκθεση των διαλεκτικών κατηγοριών έχει σπουδαιότητα ή κίνηση της μορφής πού άπειλει εϋθέως ό,τι έχει αξία για τά κοινωνικά μέλη. Άφετέρου έχει σπουδαιότητα ή αντίκλιση της κοινωνικής ύλης, δηλ. ή κοινωνικά πολύτιμη δραστηριότητα πού δημιουργεί τήν αξία και ή όποια προσπαθεί να ανασυστήσει και να διασφαλίσει τούς όρους της ανθρώπινης ζωής. Αυτή, βέβαια, θά μπορούσε να επιτευχθεί πραγματικά μόνο μέ τήν υπέρβαση (Aufhebung) των καπιταλιστικών σχέσεων.

Αυτή τή διπλή κίνηση και σύγκρουση ύλης και μορφής ο Ψυχοπαίδης τήν έντοπίζει αυτούσια στο Κεφάλαιο του Μάρξ. Στην πραγμάτευση περί ήμερήσιας εργασίας, στο όγδοο κεφάλαιο του Κεφαλαίου, ο Μάρξ αντιπαραθέτει, σύμφωνα μέ τήν έρμηνεία του, δύο αντίτιθέμενα δίκαια: από τή μιά βρίσκεται τό δίκαιο του καπιταλιστή για εκμετάλλευση και από τήν άλλη τό δίκαιο του εργάτη για τή διατήρηση της κοινωνικής ουσίας πού διακινδυνεύεται. Ός αντίδραση στον κίνδυνο εμφανίζεται ή ρύθμιση (Normierung) της ήμερήσιας εργασίας μέσω της πολιτικής για να διασφαλισθεί ή αναπαραγωγή της. Αυτό φαίνεται εκ πρώτης όψεως να έχει έναν εργαλειακό χαρακτήρα, ως μιά απλή αντίδραση. Όστόσο, στη μαρξική θεωρία έννοείται πρακτικά, διότι ο Μάρξ θέτει ως όρο για τήν επίτευξή της ότι ή νέα ισορροπία θά δημιουργηθεί μέσω του πράττειν των ελεύθερων παραγωγών πού δημιουργούν τούς νόμους τους (πβ. E 268).

Η πραγμάτευση από τόν Μάρξ της εργοστασιακής νομοθεσίας στο δέκατο τρίτο κεφάλαιο του Κεφαλαίου προσφέρει στον Ψυχοπαίδη τήν ευκαιρία να δείξει τόν διττό χαρακτήρα των κοινωνικών αξιών. Έτσι από τή μιά ή εργοστασιακή νομοθεσία είναι τό αναγκαίο προϊόν της μεγάλης καπιταλιστικής βιομηχανίας, ενώ από τήν άλλη είναι ή πρώτη συνειδητή και σχεδιασμένη επέμβαση της κοινωνίας στή φυσική μορφή της παραγωγικής διαδικασίας της. Δηλ. είναι μιά νόρμα άποδεκτή από τήν Κριτική, διότι δέν εξασφαλίζει μονόπλευρα τίς επιδιώξεις των καπιταλιστών, εφόσον εξασφαλίζει συγχρόνως και τίς επιδιώξεις των εργατών, υπό τήν έννοια ότι εξασφαλίζει τούς στοιχειώδεις όρους της υγείας τους, της προστασίας τους από τά άτυχήματα κ.ο.κ.

Η στοιχειώδης εκπαίδευση των εργατών προσφέρει ένα ακόμη παράδειγμα για τήν έρμηνεία του διττού χαρακτήρα των αξιών από πλευράς Ψυχοπαίδη. Αυτή είναι άφενός αναγκαία για τήν κοινωνική αναπαραγωγή και τή διατήρηση του καπιταλισμού. Άφετέρου παριστά έναν όρο πού μπορεί να όδηγήσει στην υπέρβαση των άστικών σχέσεων:

«Σύμφωνα μέ τόν Μάρξ ή επιτυχία της εκπαίδευσης σηματοδοτεί τήν άρση του χωρισμού μυαλού και χειριών, εργασίας και μάθησης, ώστόσο αυτό είναι τό σπέρμα της εκπαίδευσης του μέλλοντος. Η “μέθοδος για τήν αύξηση της κοινωνικής

9. Πβ.: «Was ist, ist mehr, als es ist». Th. W. Adorno, *Negative Dialektik*, στο Th. W. Adorno, *Gesammelte Schriften*, Bd. 8, 4. Aufl., Frankfurt am Main 1990, σ. 164.

παραγωγής" (όρος) συμπύπτει με τη "μοναδική μέθοδο παραγωγής ολόπλευρα ανεπτυγμένων ανθρώπων" ("άξια" για την Κριτική)» (E 269).

Μ' αυτήν την υπογράμμιση εισήλθαμε στον σκληρό πυρήνα της ερμηνευτικής προσέγγισης του Ψυχοπαίδη. Η Κριτική, λοιπόν, δεν δημιουργεί απόλυτα νέες αξίες. Τέτοιες δεν υπάρχουν και όταν τίς θέτει η θεωρία ως αίτημα δεν είναι τίποτε άλλο από ρομαντικές φαντασιώσεις του απόλυτου, κατάλοιπα ναρκισσισμού του Έγώ που νοσταλγεί την απόλυτη πρωταρχή, τό δήθεν χαμένο παράδεισο. Αυτό τό στοιχείο που αναδεικνύει η έρμηνεία του Ψυχοπαίδη είναι κεφαλαιώδους σημασίας για την υλιστική διαλεκτική. Είναι συγγενική της κριτικής που άσκει ο Άντόρνο στον αντίποδά του Χάιντεγκερ και στην prima philosophia, ότι «διαλεκτική είναι ή απόπειρα νά δείξ τό νέο του παλαιού αντί νά βλέπει τό παλαιό του νέου».¹⁰ Τό νέο δεν πέφτει ως «μάννα έξ ουρανού» αλλά ένυπάρχει ως δυνατότητα στη «θετική» πραγματικότητα. Η έμμενη κριτική, ως «προοδικορισμένη άρνηση» (bestimmte Negation), δεν κάνει τίποτε άλλο από τό νά αναδεικνύει τίς ρεαλιστικές άπραγματοποίητες δυνατότητες της «θετικής»,¹¹ κατ' ουσίαν έν έαντώ άνταγωνιστικής πραγματικότητας. Αυτή είναι «ή στιγμή του μήπω-είναι» (das Moment des Nochnichtseins) που κινεί τη διαλεκτική σκέψη και παράγει την έκθεση των διαλεκτικών κατηγοριών.

Απώτερος σκοπός της μαρξικής έκθεσης είναι νά δείξει την έμμενη αντίφαση μεταξύ του περιεχομένου της μεγάλης βιομηχανίας, ή οποία αίρει άφενός τόν ξεπερασμένο καταμερισμό εργασίας της μανουφακτούρας και άφετέρου την εφόρου ζωής προσάρτηση του ανθρώπου, καθώς και της καπιταλιστικής μορφής της ή οποία τόν αναπαράγει σέ άκόμη πιό τερατώδη μορφή, εφόσον μετατρέπει τόν άνθρωπο σέ έξάρτημα της μηχανής. Απόρροια αυτής της έσωτερικής αντίφασης του καπιταλισμού είναι, έντέλει, ή ματαίωση της έπαγγελματικής εκπαίδευσης των παιδιών της εργατικής τάξης (πβ. E 269 κ.έ.).

Ανακεφαλαιώνοντας την ανάλυσή του σχετικά με τό Κεφάλαιο του Μάρξ, ο Ψυχοπαίδης υπογραμμίζει ότι στην έκθεση των επιδράσεων της μεγάλης καπιταλιστικής βιομηχανίας επάνω στον κοινωνικό καταμερισμό εργασίας αποκαλύπτεται ή λογική κίνηση που είναι ή βάση της διαλεκτικής κρίσης του Μάρξ. Μέσω της άφαίρεσης που επιχειρεί ο Μάρξ από την ύπάρχουσα καπιταλιστική μορφή γίνεται όρατή ή κοινωνική ύλη που αποτελεί τη βάση της. Η λογική έρευνα της υλικότητας φέρνει στην επιφάνεια και τό άξιολογικό της συμπλήρωμα. Η μεγάλη βιομηχανία ώθει σέ κίνηση την άλλαγή της εργασίας, τη ροή λειτουργίας, την πολύπλευρη κινητικότητα του εργάτη. Τά στοιχεία αυτά είναι άκριβώς εκείνα που όραματίζεται ο Μάρξ για τόν ολόπλευρα ανεπτυγμένο άνθρωπο. Δηλ. άφου ή έκθεση διέσωσε τόν άξιολογικό πυρήνα της υλικότητας αντιπαρατίθεται έν συνέχεια με την καπιταλιστική

μορφή, την όποία άρχικώς παρέδλεψε και ή όποία άποτελεί τό εμπόδιο για την ανάπτυξη της υλικότητας, ως ένότητας τεχνικού και άξιολογικού, ντετερμινισμού και τελεολογίας.

Γιά νά εκθέσει την άντινομία μορφής/περιεχομένου, ο Ψυχοπαίδης καταφεύγει στην «κατηγορία του νόμου». Στόν Έγελο, τόν προπάτορα του Μάρξ, είχε τη μορφή του «νόμου των εμφανίσεων» και περιγραφόταν ως ουσιαστική σχέση όλότητας και μερών, δύναμης και έξωτερικευσης, έντέλει, έσωτερικού και έξωτερικού. Στην ουσία όμως ή σχέση στηριζόταν στην ένότητα μηχανισμού και τελεολογίας που είναι ή βάση της έγελιανής «Ίδέας» (πβ. E 270). Την ίδια κατηγορία πραγματεύεται έκ νέου και ο Μάρξ. Σέ άντίθεση με τόν Έγελο, αυτός σκοπεύει στην άλλαγή των άστικών σχέσεων. Σύμφωνα με τη μαρξική θεωρία οι κοινωνικές μορφές κυκλοφορίας προσαρμόζονται στην τελεολογία που έμπεριέχεται στην κοινωνική υλικότητα, δηλ. στό σκοπό διατήρησης της κοινωνίας μέσω της ανάπτυξης της έλευθερίας και του άνθρωπισμού. Όμως αυτός «ό φυσικός νόμος» προσκρούει σέ εμπόδια.¹² επιβάλλει μέν ό,τι είναι άναγκαίο για τη ζωή της μεγάλης βιομηχανίας, δηλ. την άλλαγή εργασιών, άναγνωρίζει δέ την όσο τό δυνατόν πολύπλευρη ανάπτυξη των εργατών. Η μαρξική έκθεση άνακαλύπτει στον όρο διατήρησης της κοινωνίας την άξία μιάς ύψηλότερης μορφής άνθρωπισμού (πβ. E 271). Τό μονομερώς ανεπτυγμένο άτομο πρέπει νά άντικατασταθεί από τό καθολικά ανεπτυγμένο άτομο. Αυτό έχει ως έπακόλουθο την άναγκαία για τό σύστημα εισαγωγή της πολυτεχνικής εκπαίδευσης, ή όποία για την ύφιστάμενη μορφή κοινωνίας είναι συνάμα άδύνατη (E 272).

Η ίδια μαρξική διαλεκτική δρίσκειται και στην άναγκαία άναφορά παιδιών και γυναικών στην κοινωνικά

10. Th. W. Adorno, *Zur Metakritik der Erkenntnistheorie. Studien über Husserl und die phänomenologischen Antinomien*, στό Th. W. Adorno, *Gesammelte Schriften*, Bd. 5, 3. Aufl., Frankfurt am Main 1990, σ. 46.

11. Ο όρος «θετικό» είχε ήδη στην έγελιανή φιλοσοφία μιά άποκρουστική ιδιάζουσα γεύση που διατηρήθηκε περαιτέρω στην κριτική κοινωνική θεωρία ή φιλοσοφική κριτική. Πβ. G. Lucács, *Der junge Hegel. Über die Beziehungen von Dialektik und Ökonomie* (σημ. 3), σ. 827. Επίσης πβ. K. Ψυχοπαίδη, «Η Διαλεκτική του όρθου Λόγου και οι άντινομίες της κριτικής του», έπίμετρο στό Μ. Χορκχάιμερ και Τ. Β. Άντόρνο, *Διαλεκτική του Διαφωτισμού. Φιλοσοφικά άποσπάσματα*, ελληνική μετάφραση Λ. Άναγνώστου, εκδόσεις Νήσος, Άθήνα 1996, σ. 412.

12. Τό στοιχείο αυτό έξυμνείται από τόν Άντόρνο ως τό ισχυρότερο μοτίβο της μαρξικής θεωρίας. Δέν είναι άλλο από «αυτό της δυνατότητας κατάργησης εκείνων [των φυσικών νόμων της καπιταλιστικής κοινωνίας]. Εκεί που θά άρχιζε τό βασίλειο της έλευθερίας, αυτοί δέν θά είχαν πλέον ισχύ». Th. W. Adorno, *Negative Dialektik* (σημ. 9), σ. 348.

οργανωμένη παραγωγική διαδικασία, δηλ. ή μοντέρνα σχέση εκμετάλλευσης φαίνεται να είναι ο όρος τόσο για μία ανώτερη μορφή σχέσεων μεταξύ των δύο φύλων όσο και για τό ριζικό μετασχηματισμό τής «φυσικής» καπιταλιστικής μορφής σέ πηγή ανθρωπιστικής ανάπτυξης. Για να διαφυλαχθεί ή υλικότητα, ή αξιολογική στιγμή των κοινωνικών αξιών, τήν όποία έφερε στό φώς ή διαλεκτική ανάλυση, απαιτείται μία πολιτική ρύθμιση. Αυτή δέν μπορεί να τή διαφυλάξει οριστικά και άμετάκλητα, διότι οι αξίες του άληθινού ανθρωπισμού μπορούν να αναπτυχθούν πλήρως μόνο σέ μία κοινωνία πού έχει ήδη υπερβεί τόν καπιταλισμό. Η αναγκαία πολιτική δράση γι' αυτήν είναι, σύμφωνα μέ τή μαρξική θεωρία, ή κατάκτηση τής εξουσίας από τό προλεταριάτο.

Τό δεύτερο κεντρικό ζήτημα για τήν κριτική έρμηνεία (Deutung) του Ψυχοπαίδη είναι ο τρόπος μέ τόν όποιο πραγματοποιούνται ιστορικά οι αξίες τής Κριτικής τής Πολιτικής Οικονομίας (πβ. Ε 273). Στόν Κάντ τό πρόβλημα λύνεται μέσω του χωρισμού του Λόγου και τής χρήσης του, ενώ στόν Έγελου ή έλλογη έννοια εξωτερικεύεται, αντικειμενοποιείται, ως άφηρημένο δικαιο και ήθικότητα. Κοινός παρονομαστής Κάντ και Έγελου είναι ότι ο άστικός νόμος παριστάνει μία όρισμένη και σταθερή βαθμίδα εφαρμογής έλλογων περιεχομένων, ο όποιος παρ' όλες τής διαφορές των ανταγωνιζόμενων συμφερόντων άπαντ άπραγματικά στίς ανάγκες τής κοινωνίας. Έτσι ή πολιτική ρύθμιση του άστικού νόμου είναι σταθερή. Αντιθέτως ο Μάρξ εκπορεύεται από τήν αντιστροφή αυτού του κοινού παρονομαστή. Η πολιτική ρύθμιση πρέπει να παραμείνει άσταθής, ή μόνη πού παραμένει άνοικτη είναι ή αναπόφευκτη κατάκτηση τής εξουσίας από τό προλεταριάτο. Η μαρξική διαλεκτική δέν είναι έπομένως ένα κλειστό σύστημα, αλλά παραμένει άνοικτη στην ιστορία. Ο προσδιορισμός όμως τής πολιτικής πράξης πού θά υπερβεί τόν καπιταλισμό αποκλειστικά ως κατάληψη τής εξουσίας και όχι ως πολιτικο-πρακτικής πράξης, ως κοινό πράττειν άλληλέγγων παραγωγών, τήν αφήνει αναγκαστικά άσταθή και για τή μελλοντική κοινωνία (πβ. Ε 274).

Στό τελευταίο μέρος τής παρέμβασής του ο Ψυχοπαίδης αφήνει να διαφανεί ή μοναξιά του. Είναι ή άγωνία και ή λαχτάρα ενός θεωρητικού πού έχει κάνει σημαία του τήν 11η θέση του Μάρξ για τόν Φόουερμαχ,¹³ δέν ένδιαφέρεται μόνο για μία διαφορετική έρμηνεία του κόσμου, αλλά πρωτίστως για τήν αλλαγή του, για τό μετασχηματισμό του σέ ανθρωπινό. Έτσι καταγγέλλει άνοικτά «τήν έποχή τής άποδόμησης» (Ε 274), ή όποία, όπως έπισημαίνει πολύ όρθά, δέν ένδιαφέρεται για τήν άποδόμηση των σχέσεων κυριαρχίας τής εκμετάλλευσης πού εξακολουθούν να διακονίζονται, αλλά για τήν κατάργηση τής Κριτικής τους. Η άπόρριψη τής Κριτικής δέν γίνεται μόνον από τούς φανερούς αντιπάλους τής, αλλά και από κάποιους πού για ένα διάστημα έρωτοτρόπησαν μαζί τής (λ.χ. Χ.

Άρεντ, Α. Νέγκρι και Μπ. Μπρέχτ). Η παρατήρησή του ότι ή «άπόρριψη τής “έκθεσης” συμβαδίζει μέ τήν άπόρριψη τής θεωρίας τής αξίας» (Ε 275) είναι σήμερα πραγματικότητα. Ωστόσο, αν λάβουμε ύπόψη ότι «τό σκέπτεσθαι είναι ένα πράττειν, ή θεωρία μία μορφή πράξης»,¹⁴ τότε υπάρχει έλπίδα για τό μέλλον, παρότι ο δρόμος τόν όποιο πορεύτηκε και ο ίδιος είναι ιδιαίτερα άνηφορικός και άκανθώδης. Η δυνατότητα μιας κοινωνίας μέ ανθρωπινό πρόσωπο δέν είναι άπλως ένας ευσεβής πόθος, αλλά προκύπτει από τήν ίδια τή διαλεκτική πού δέν μπορεί να είναι άπλως ανακατασκευή τής πραγματικότητας, αλλά υπέρβασή τής.¹⁵ Η συζήτηση, πού άνοιξε εκ νέου, φαίνεται ότι θά διευρυνθεί τά άμέσως έπόμενα χρόνια. Θά είναι άπόρροια τόσο των άνυπέροβλων προβλημάτων πού προέκυψαν από τή σημερινή παγκόσμια τάξη πραγμάτων τής άδικης, άνισης και καθολικής ανταλλαγής, όσο και τής άδυναμίας σύλληψης μιας αντικειμενικής θεωρίας τής αξίας ή όποια θά είναι πραγματικά ένάλλακτη ή εναντι τής καθολικής μαρξικής θεωρίας τής αξίας. Ο δρόμος είναι μέ τόν Μάρξ και συνάμα ένάντια στόν Μάρξ.

Τό έγχείρημα του Ψυχοπαίδη είναι έπιτυχημένο, άφοϋ έντέλει μέσω τής έκθεσης των διαλεκτικών κατηγοριών διασώζεται ή υλικότητα. Κατορθώνει να διαμεσολαθήσει μεταξύ των δύο αντιτιθέμενων τάσεων πού έχουν σχηματισθεί στό πλαίσιο τής συζήτησης για τή μαρξική θεωρία, ή όποια διεξάγεται στίς μέρες μας —ειδικά στην Γερμανία— μέ ιδιαίτερο ζήλο. Συγκεκριμένα δείχνει ότι τό ένα στοιχείο τής μαρξικής θεωρίας πού καταδικάζεται άπερίσκεπτα ως εργαλειικό είναι άκριβώς εκείνο τό στοιχείο από τό όποιο θά προέλθει τό νέο, τό «άλλο» στοιχείο. Αυτή άλλωστε ήταν και ή διάγνωση τής μαρξικής διαλεκτικής: «κι όμως ή ανάπτυξη των αντιθέσεων τής ιστορικής μορφής παραγωγής είναι ο μοναδικός ιστορικός δρόμος για τή διάλυ-

13. Πβ. Κ. Marx, «Thesen über Feuerbach», στό *Marx Engels Werke*, Bd. 3, 9. Aufl., Berlin 1990, σ. 7.

14. «Denken ist ein Tun, Theorie eine Gestalt von Praxis». Th. W. Adorno, «Marginalien zu Theorie und Praxis», στό Th. W. Adorno, *Gesammelte Schriften*, Bd. 10.2, Frankfurt am Main 1977, σ. 761.

15. Πβ.: «τό καθολικό είναι κάτι περισσότερο άπ' ό,τι τό ιδιαίτερο. Αυτό σημαίνει συγκεκριμένα ότι οι έσωτερικές δυνατότητες ανθρωπών και πραγμάτων δέν εξαντλούνται στίς δεδομένες μορφές και σχέσεις στίς όποιες φαίνεται πραγματικά ότι βρίσκονται». Η. Marcuse, *Vernunft und Revolution. Hegel und die Entstehung der Gesellschaftstheorie*, στό Η. Marcuse, *Schriften 4*, Frankfurt am Main 1990, σ. 106 (έλληνική μετάφραση Γ. Λυκιαρδόπουλος, *Λόγος και Έπανάσταση. Ο Χέγκελ και ή γένεση τής κοινωνικής θεωρίας*, εκδόσεις Ύψιλον, Αθήνα 1985).

16. Κ. Marx, *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie*, Erster Band. Buch I: *Der Produktionsprozeß des Kapitals* (σημ. 8) σ. 512.

σή της και την αναμόρφωσή της».¹⁶ Η παρέμβαση του Ψυχοπαίδη έρχεται να καλύψει ένα κενό που δεν είναι μόνον το αποτέλεσμα της σημερινής συγκυρίας, όπου κυριαρχεί ο άγριος καπιταλισμός, αλλά και «μιάς δυσκολίας» της κριτικής κοινωνικής θεωρίας. Ός γνωστόν, οι γενάρχες της Κριτικής Θεωρίας (Χορκχάμερ, Άντόρνο) ένωσαν μιά άποστροφή στο να ένασχοληθούν με τις «άξίες» και παρέμεναν στην όριση άρνηση των «θετικών» αξιών της υπάρχουσας τάξης πραγμάτων, χωρίς να καταλήγουν σε μιά θετική περιγραφή των δικών τους αξιών, διότι αυτό θα κατέστρεφε τη μεθοδολογική τους αρχή και η φιλοσοφική τους κριτική θα μεταστρεφόταν σε σύστημα.¹⁷ Η άναφορά τους όμως στην άρνητική ολότητα, την ιστορία και την ούτοπία είναι τό δεσμευτικό πλαίσιο της Κριτικής Θεωρίας τους,¹⁸ όπως συμβαίνει και με την έκθεση των διαλεκτικών κατηγοριών του Ψυχοπαίδη (πβ. Ε 275).

Τό θέμα της σχέσης της Κριτικής Θεωρίας με τις άξίες βρισκόταν στο επίκεντρο του θεωρητικού ενδιαφέροντος του Ψυχοπαίδη εδώ και πολλά χρόνια. Όπως ήδη προαναφέρθηκε, με εξαίρεση ίσως τόν Μαρκοῦζε οί υπόλοιποι γενάρχες της Κριτικής Θεωρίας δεν ασχολήθηκαν διεξοδικά και έντατικά με τό ζήτημα των άξιών, διότι αυτό έρχεται σε αντίθεση με την κατηγορική προσαγή του «ου ποιήσεις είδωλο ως σεαυτώ». Έτσι τό έγχείρημά του έντάσσεται στην προσπάθεια εμπλουτισμού της Κριτικής Θεωρίας σχετικά με τό συγκεκριμένο ζήτημα.¹⁹ Όστόσο, νομίζω ότι και ο Ψυχοπαίδης δεν περιγράφει τις «άξίες» θετικά, αλλά άσκει την «προσδιορισμένη άρνηση» στις υπάρχουσες κοινωνικές άξίες, και έτσι διασώζει την υλικότητά τους πού είναι ή μήτρα του νέου. Αυτό όμως παραπέμπεται σαφώς σε μιά μελλοντική κοινωνία: «οί εκδηλώσεις “άληθινού ούμανισμού” μπορούν να αναπτυχθούν πλήρως μόνο σε μιά κοινωνία πού έχει ήδη υπερβεί την καπιταλιστική» (Ε 273). Πώς θά είναι άκριβώς αυτές οί άξίες στη μελλοντική κοινωνία των άλληλέγγυων παραγωγών είναι ένα ζήτημα πού θά λύσει ή ίδια ή ιστορία, δηλ. οί άξίες μπορούν να όρισθουν μόνο φορμαλιστικά και όχι ως προς τό περιεχόμενο, όπως οί ήθικές αρχές του Κάντ.²⁰ Έτσι άκόμη και όταν φαίνεται ότι αυτές περιγράφονται θετικά, ουσιαστικά δεν είναι θετικά αλλά ούτοπικά προσδιορισμένες, όπως συμβαίνει λ.χ. με την έννοια «καθολικά άνεπτυγμένος άνθρωπος», πού είναι κατ' ουσίαν μιά ούτοπική και διόλου μιά θετική περιγραφή. Αυτή δεν προκύπτει άπλως από την «προσδιορισμένη άρνηση» του συγκεκριμένου, ιστορικού ανθρώπου της συγκεκριμένης, ιστορικής καπιταλιστικής κοινωνίας, τό «ιστορικο-κριτικό» στοιχείο της μαρξικής θεωρίας, αλλά έχει και ένα συστηματικο-θεωρησιακό χαρακτήρα πού άπορρέει από την άφηρημένη σκιαγράφηση των μελλοντικών, μή άλλοτριωμένων σχέσεων, τό «θεωρησιακό στοιχείο» της μαρξικής θεωρίας,²¹ τό όποιο συνδέεται άρρηκτα με την ούτοπία μιάς ελεύθερης κοινωνίας. Ός προς τόν τρόπο έργασίας βρίσκεται, κατά τή γνώμη μου, έγγύ-

τερα άπ' ό,τι φανταζόταν και ο ίδιος στους γενάρχες της Κριτικής Θεωρίας. Σε σχέση όμως με την «προσδιορισμένη» άρνησή τους ή δική του «δοκιμή στο δείγμα» παίρνει κατά γράμμα την όδηγία του Β. Μπένγιαμιν «να είναι κανείς συγκεκριμένος στους ιστορικο-φιλοσοφικούς άστερισμούς».²² Έτσι μέσω των συγκεκριμένων παραδειγμάτων του έχουμε μιά ανάπτυξη της άρνητικής διαλεκτικής in concreto. Τό μεγαλύτερο επίτευγμά του είναι ή διάσωση της υλικότητας τόσο έναντι του γιακωβινισμού, όπως του Γ. Άνιόλι πού θεωρούσε την κοινοβουλευτική δημοκρατία άπλως ως μιά βαθμίδα νομιμοποίησης του καπιταλισμού (πβ. Ε 276 κ.έ.), όσο και έναντι των σχετικιστικών άνακατασκευών. Με άλλα λόγια, έδωσε μιά δυναμική και πειστική άπάντηση από τή μεριά της υλιστικής διαλεκτικής, ή όποία κρίνεται άναγκαία στην παρούσα συγκυρία, και άνέδειξε επίσης μιά «δυσκολία» της Κριτικής Θεωρίας. Τό ζήτημα αυτό εξακολουθεί να παραμένει άνοικτό (πβ. Ε 276).

17. Πβ.: «Τό μόνο πού ίσως θά μπορούσε να πει κανείς είναι ότι ή όρθή ζωή θά συνίστατο σήμερα στη μορφή άντίστασης έναντίον των μορφών της ψευδούς ζωής πού άποκαλύπτονται και αναλύονται κριτικά από τή προοδευτική συνείδηση. Μιά άλλη άρνητική όδηγία πέραν αυτής δεν μπορεί πραγματικά να δοθεί». Th. W. Adorno, *Probleme der Moralphilosophie* (1963), στο Th. W. Adorno, *Nachgelassene Schriften*, Abteilung IV: *Vorlesungen*, Bd. 10.2, 2. Aufl., Frankfurt am Main 1997, σ. 249.

18. Πβ. R. Tiedemann, «Begriff, Bild, Name. Über Adornos Utopie der Erkenntnis», στο *Frankfurter Adorno Blätter II*, München 1993, σ. 94 κ.έ.

19. Ο Κ. Ψυχοπαίδης διερεύνησε περαιτέρω τή στάση των Χορκχάμερ και Άντόρνο έναντι των άξιών. Κατά τή διάρκεια του χειμερινού εξαμήνου του 2002 έδωσε μιά πολύ ένδιαφέρουσα διάλεξη στο Ίνστιτούτο Κοινωνιολογίας του Albert-Ludwigs-Universität Freiburg στο πλαίσιο του Σεμιναρίου του καθηγητή Β. Έσμπαχ (W. Eßbach). Η διάλεξη, άπ' ό,τι γνωρίζω, παραμένει άδημοσίευτη. Είμαι βέβαιος ότι ή δημοσίευσή της θά διευρύνει τόν προβληματισμό για τή θέση των άξιών στην Κριτική Θεωρία και θά πυροδοτήσει νέες συζητήσεις.

20. Πβ. G. Schweppenhäuser, *Grundbegriffe der Ethik zur Einführung*, Hamburg 2003, σ. 54.

21. Πβ. Th. W. Adorno, *Vorlesung über Negative Dialektik. Fragmente zur Vorlesung 1965/66*, στο Th. W. Adorno, *Nachgelassene Schriften*, Abteilung IV: *Vorlesungen*, Bd. 16, Frankfurt am Main 2003, σ. 141 κ.έ.

22. Πβ. τό γράμμα του Β. Μπένγιαμιν στον Γκ. Σόλεμ (G. Scholem) από τις 23. 04. 1928. W. Benjamin, *Gesammelte Schriften*, Bd. V.2, *Das Passagen-Werk*, 3. Aufl., Frankfurt am Main 1989, σ. 1086.

ΓΕΝΕΤΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

του Ζώρζ Κοέν

Ο Georges Cohen γεννήθηκε το 1920 στη Κωνσταντινούπολη από γονείς ελληνικής καταγωγής. Απόφοιτος της Λεοντείου Σχολής στη συνέχεια σπούδασε στη Σορβόνη απ' όπου πήρε το 1941 την Licence ès Science, και το 1945 το doctoratè ès Science. Όλη η καριέρα του εξελίχθηκε στο CNRS (Attaché en 1944; Chargé en 1945; Maitre en 1956, Directeur en 1959, de classe exceptionnelle από το 1967). Από το 1969 είναι καθηγητής του Ίνστιτούτου Παστέρ, του Παρισιού. Στο Ίνστιτούτο Παστέρ έχει διατελέσει διευθυντής της μονάδας Μικροβιακής Φυσιολογίας και της μονάδας Κυτταρικής Βιοχημείας. Επίσης έχει διατελέσει Πρόεδρος το 1973-74 και το 1983-84, και Διευθύνων Σύμβουλος το 1985 έως το 1993.

Είναι άντεπιστέλλον μέλος της Γαλλικής Ακαδημίας Επιστημών (από το 1983), επίτιμο μέλος της Αμερικανικής Ακαδημίας Τεχνών και Επιστημών (από το 1987) και της Ακαδημίας Αθηνών (από το 1988).

Στις 7 Δεκεμβρίου αναγορεύθηκε Επίτιμος Διδάκτορας της Σχολής Χημικών μηχανικών του ΕΜΠ. Δημοσιεύουμε τη διάλεξη του *Επιστήμη, Κοινωνία και Εύγονική*, που έξεφώνησε κατά την τελετή αναγόρευσης του σε επίτιμο διδάκτορα του ΕΜΠ.

Η γενετική, όπως και άλλα κεφάλαια της βιολογίας, ανήκει στη γνώση που ο άνθρωπος του 21ου αιώνα καλείται να αφομοιώσει, αν όχι σε λεπτομέρεια, όπωσδήποτε σε μία σφαιρική όπτική, μαζί με τα μαθηματικά, την ιστορία ή την ποίηση. Οι σημερινοί μαθητές θα ζήσουν την ενήλικη ζωή τους σε μία εποχή επηρεασμένη από τις εξελίξεις στη γνώση του ανθρώπινου γονιδιώματος. Είναι λοιπόν σημαντικό να αποκτήσουν μία ακριβή ιδέα για το αντικείμενο της έρευνας σε αυτό το πεδίο, στις βασικές αρχές και τις πιθανές επιπτώσεις.

Οι κοινωνικές επιπτώσεις της γενετικής του ανθρώπου είναι ένα θέμα εξαιρετικής σπουδαιότητας που θα πρέπει να πραγματευτούμε. Δεν υπάρχει κανένας άλλος οργανισμός για τον οποίο να υπάρχουν διαθέσιμες, σε τέτοια λεπτομέρεια και έκταση τόσες πληροφορίες σχετικά με την ανατομία, την ανάπτυξη, τη φυσιολογία, τη βιοχημεία, την εξέλιξη του ανθρώπου καθώς και τη στατιστική ανάλυση πληθυσμών. Όλη αυτή η πρόοδος έχει οδηγήσει σε σημαντικές ανακαλύψεις, ένδεικτικά αναφέρω τις γνώσεις μας για τη φύση των ομάδων αίματος ή τις ανωμαλίες της αιμογλοβίνης.¹

Ο αντίκτυπος της βιολογίας γενικά και της γενετικής πιο ειδικά στην ανθρώπινη κοινωνία δεν ήταν ποτέ άμελητος. Ας δούμε κάποια παραδείγματα:

Οι νόμοι του Κανόνα της Έκκλησίας απαγορεύουν

τό γάμο σε συγγενείς εξ αίματος εδώ και αιώνες και ακόμη απαιτείται επισκοπική άδεια ως προαπαιτούμενο για γάμους ανάμεσα σε πρώτα ξαδέλφια. Ο ίδιος ο Κάρολος Δαρβίνος, που είχε 10 παιδιά με την ξαδέλφη του Έμμα Γουέντγουντ, ανησυχούσε τόσο πολύ για τις πιθανές δυσμενείς βιολογικές συνέπειες που επιχείρησε /χωρίς επιτυχία/ να περιλάβει στην απογραφή Αγγλίας και Ιρλανδίας, το 1871, μία ερώτηση σχετική με τις επιπτώσεις του γάμου ανάμεσα σε πρώτα ξαδέλφια.

Περίπου εκατό χρόνια νωρίτερα ο Βασιλιάς της Πρωσίας Φρειδερίκος Γουλιέλμος ο Α΄ ενδιαφέρθηκε να δημιουργήσει μία φρουρά από ψηλούς στρατιώτες. Θεωρώντας ότι αυτό θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί με τον ίδιο τρόπο που οι αγρότες του παρήγαγαν εξαιρετικές σοδειές ζαχαροτεύλων και σίκαλης, διέταξε οι ψηλοί νέοι άνδρες να παντρεύονται γυναίκες αντίστοιχου ύψους. Το πείραμα δεν δούλεψε, βέβαια, πολύ καλά, όπως μπορούμε να καταλάβουμε σήμερα.

¹ Αν πηδήξουμε στη χρονιά 1904, όταν γεννήθηκε με-

1. Αιμογλοβίνη - αιμοσφαιρίνη, αιδηρούχος πρωτεΐνη, χρωστική των έρυθρων αιμοσφαιρίων. Μεταφέρει το οξυγόνο από τους πνεύμονες στα κύττρα του οργανισμού (Σ.τ.Μ.).

τά από τέσσερις κόρες ο τσάρεβιτς 'Αλέξης από τον Νικόλαο το δεύτερο, αυτοκράτορα της Ρωσίας, και τη γυναίκα του 'Αλεξάνδρα, χρειάσθηκαν μόλις λίγες εβδομάδες για να δημιουργηθούν μυστηριώδη προξήματα και αίμορραγίες κάτω από το δέρμα και τις αρθρώσεις στο πολυαναμενόμενο αγόρι. Ήταν θύμα της αιμοφιλίας, μιάς γενετικής ανωμαλίας κληρονομημένης από την προγιαγιά του Βικτωρία, βασίλισσα της Αγγλίας, που είχε μεταφέρει αυτή τη φυλοσύνδετη ασθένεια μέσω της κόρης της στις βασιλικές οικογένειες της Ισπανίας, της Πρωσίας και της Ρωσίας. Από τη στιγμή που η θεραπεία με αντικατάσταση του παράγοντα VIII δεν είχε ακόμη αναπτυχθεί, η οικογένεια αναζήτησε συμβουλές σε πολλές ασυνήθιστες πηγές, συμπεριλαμβανόμενου και του καλόγερου από τη Σιβηρία Γρηγόρη Ρασπούτιν. Είναι μάταιη η προσπάθεια στην Ιστορία να ρωτάς «τί θα μπορούσε να συμβεί εάν», αλλά υπάρχει μία πιθανότητα η εξέλιξη της ιστορίας του αιώνα μας, και όχι μόνο του Οίκου των Ρωμανόφ, να ήταν διαφορετική αν αυτή η ασθένεια είχε αντιμετωπισθεί σωστά.

Ένα άλλο παράδειγμα μιάς πάει στο 1968, όταν ο Άρθουρ Γένσεν (Arthur Jensen), καθηγητής κοινωνιολογίας του πανεπιστημίου του Harvard, έγραψε το περιβόητο άρθρο του στο περιοδικό *Harvard Educational Review* με τον τίτλο «Πόσο μπορούμε να προωθήσουμε το IQ με τα εκπαιδευτικά επιτεύγματα;». Σε αυτό το άρθρο ισχυρίστηκε και ύποστηξε ότι τα μαύρα παιδιά είναι γενετικά κατώτερα από τα λευκά ως προς κάποια από τα γενετικά χαρακτηριστικά τους στα όποια περιλαμβάνεται και η ευφυΐα, με συνέπεια να υπάρχουν γενετικοί περιορισμοί στις επιτεύξεις τους. Το συμπέρασμα αυτό δεν προκάλεσε μόνο διαμάχες στην επιστημονική κοινότητα, αλλά οδήγησε και σε σοβαρές κοινωνικές αναταραχές, πέρα από την ένταση που είχε ήδη δημιουργηθεί και είχε ανάψει από τις διαμαρτυρίες ενάντια στον πόλεμο του Βιετνάμ το θερμό καλοκαίρι του 1968. Εκτός όμως από τα επιστημονικά λάθη και τις παγίδες που περιείχαν τα εύρηματά και τα συμπεράσματά του, είναι ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι ο Γένσεν υπέστη έντονη κριτική για τις δηλώσεις του και από την ίδια κλίκα θεολόγων, νομικών και κοινωνικών επιστημόνων που σήμερα 28 χρόνια αργότερα, κάνοντας στροφή 180 μοιρών αποδίδει στη δύναμη των γονιδίων τα σοβαρότερα προβλήματα αυτού του κόσμου, από την εξαφάνιση των τροπικών δασών έως τη χολέρα του Περού.

Πώς έγινε αυτή η μεταστροφή γνώμης; Γιατί η βιολογία γενικότερα και η γενετική ειδικότερα βρέθηκαν ξαφνικά στο κέντρο των συζητήσεων και έγιναν το αντικείμενο έκτεταμένων διαφωνιών, και σοβαρής καχυποψίας, όταν μόλις 20 χρόνια νωρίτερα κάθε αναφορά στη γενετική σε αυτό το πεδίο ήταν εξίσου απαράδεκτη;

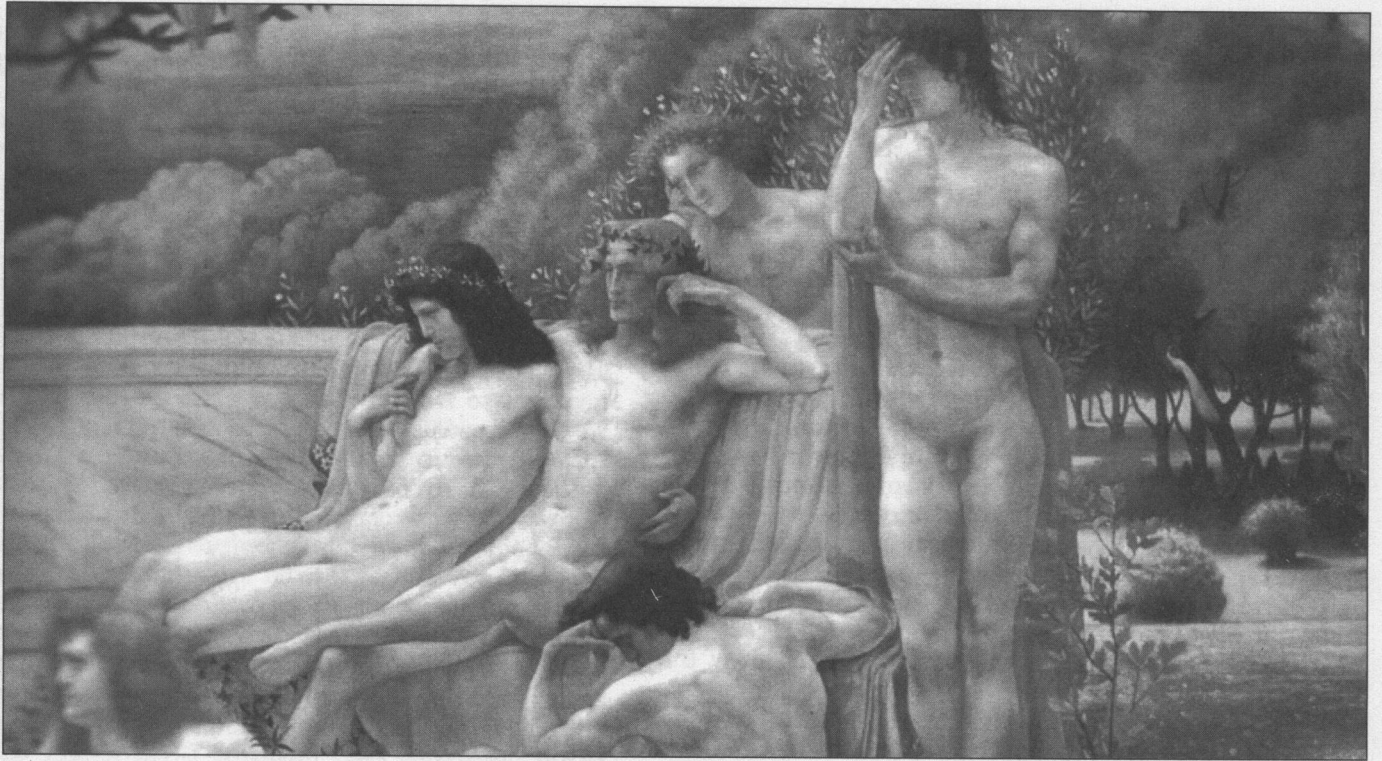
Η απάντηση είναι πολύ απλή: Η βιολογία ποτέ δεν είχε τέτοια μπουνάτσα όπως σήμερα. Έχει τελικά πετύχει, ότι η φυσική και η χημεία κατάφεραν να κά-

νουν στο παρελθόν, συγκεκριμένα να αφήσει την κατά κάποιο τρόπο σκονισμένη αύρα μιάς καθαρά περιγραφικής επιστήμης και να γίνει συνθετική. Μέ τη δόξη της επανάστασης που έφερε η κατανόηση του γενετικού υλικού και της δυνατότητας να απομονωθεί και να εκφρασθεί σε κάθε ζώντα οργανισμό, είναι τώρα θέμα εργαστηριακής πρακτικής ή σύνθεση γονιδίων, ή εισαγωγή κάθε πιθανής μετάλλαξης στις πρωτεΐνες και η δημιουργία νέων ιδιοτήτων. Και αυτή είναι μόνο η αρχή. Ποιός θα μπορούσε να προβλέψει, 15 μόλις χρόνια πριν, ότι τα μόρια του RNA² θα είχαν ένζυμική δράση, ότι ένας πολύπλοκος ιός όπως αυτός που προκαλεί το AIDS, θα μπορούσε να προσδιορισθεί και να χαρακτηριστεί μέσα σε τέσσερα ή πέντε χρόνια μόλις μετά την ανακάλυψη της ασθένειας, ότι θα μπορούσαμε να αγοράσουμε ανασυνδυασμένη ανθρώπινη ίνσουλίνη σχεδόν σε κάθε φαρμακείο στο κόσμο, ότι θα μπορούσαν να γίνουν αντισώματα που θα συμπεριφέρονται σαν ένζυμα, ότι θα έχουν προσδιορισθεί και θα συνεχίσουν να προσδιορίζονται τόσα γονίδια υπεύθυνα για τον συνηθέστερο τύπο καρκίνου, του στήθους και του παχέος εντέρου, όπως και για μιά μεγάλη ποικιλία γενετικών διαταραχών, ότι η κλωνοποίηση που γίνεται σε ζωντανούς οργανισμούς, μόνο και μόνο για λόγους ενίσχυσης ενός τμήματος DNA, μπορεί να υπερφαλαγγισθεί και να αντικατασταθεί με in vitro μεθόδους όπως η αντίδραση PCR, ή ότι η γενετική πληροφορία ολόκληρου του χρωματοσώματος ενός βακτηρίου ή ακόμη του σύνθετου γονιδιώματος της ζύμης (που έχει 16 χρωματοσώματα) θα γινόταν γνωστή σε επίπεδο ζεύγους βάσεων ανά ζεύγος βάσεων; Η απαρίθμηση μπορεί να συνεχίζεται απεριόριστα.

Η καταπληκτική αυτή πρόοδος έχει προκαλέσει επικρίσεις και δυσφορία στη κοινή γνώμη. Δεν είναι μόνο ότι «οι Πράσινοι είναι ενάντιοι στα γονίδια» (Greens are against genes), ή ότι ορισμένοι άνθρωποι ονομάζουν την εποχή μας «η εποχή που οι επιστήμονες είναι δολοφόνοι»: κάτι ακόμη πιο σημαντικό, η νομοθεσία που ρυθμίζει το πεδίο της βιοτεχνολογίας σε πολλές χώρες περιλαμβανόμενης και της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν απειλεί μόνο τη βιοτεχνολογική βιομηχανία, αλλά και τις αναζητήσεις της επιστήμης.

Ο αμερικάνος συγγραφέας Χένρυ Τόρω (Henry Thoreau), ο γκουρού της επανάστασης των λουλουδιών του κινήματος της δεκαετίας του '60, έχει από τότε υποδείξει μία λύση όταν γράφει στο βιβλίο του *Walden*: «οι περιοσότερες από τις πολυτέλειες και πολλές από τις ονομαζόμενες ανέσεις της ζωής δεν είναι μόνο μη αναντικατάστατες, αλλά εμπόδια στην ανύψωση του

2. DNA: Περιέχεται στον πυρήνα του κυττάρου. Σ' αυτό είναι καταγεγραμμένες οι γενετικές πληροφορίες του ατόμου. RNA: ρουβονουκλεϊκό οξύ, περιέχεται επίσης στον πυρήνα του κυττάρου και αντιγράφει τις γενετικές πληροφορίες του DNA.

Ζάν Ντελβίλ, *Η σχολή του Πλάτωνα*

άνθρωπινου είδους» και αποσύρθηκε ζώντας απομονωμένος σαν καλόγερος στις όχθες της λίμνης Walden. Η συμβουλή του είναι δύσκολο να ακολουθηθεί σήμερα μιά και για τους περισσότερους ισχύει αυτό που είχε πει ο Χένρυ Κίσιנגκερ «έχω υπάρξει φτωχός, έχω υπάρξει πλούσιος· πλούσιος είναι καλύτερα».

Πολλοί άνθρωποι πιστεύουν ότι η νέα βιολογία είναι κοντά ή πλησιάζει στη καρδιά της ίδιας της ζωής, διεισδύοντας στην προσωπική τους ζωή καθώς και σε μία ποικιλία προσωπικών ζητημάτων. Έδώ, στη καρδιά της ζωής, η βιοτεχνολογία συναντιέται με την ήθικη. Συγκρούσεις σε θέματα ήθικης μπορεί εύκολα να δημιουργηθούν σε επιστημονικά ερωτήματα όπου βρίσκει έδαφος η ατέλειωτη και συχνά δημιουργούμενη σύγκυση των τεχνολογιών του ανασυνδυασμένου DNA με τις τεχνολογίες αναπαραγωγής. Η πρόσφατη εξαγωγή σχετικά με το «γονίδιο της εγκληματικότητας» αποτελεί ένα καλό παράδειγμα. Ακόμη και οι πιο αισιόδοξοι άνθρωποι θεωρούν αυτή την ανακάλυψη αρκετά δυσοίωνη. Αν και αναφέρεται σε μία μικρή αναδίπλωση του χρωματοσώματος Ψ, του οποίου η δραστηριότητα μπορεί να εκδηλωθεί σαν ένα πρώιμο έναυσμα στην εμβρυϊκή ανάπτυξη και που θα οδηγήσει σε μία απλή κατευθυντήρια απόφαση για ένα άρσενικό ή θηλυκό οργανισμό, κατανοήθηκε σαν κάτι το οποίο μπορεί να πραγματοποιηθεί σε ώριμα άτομα υποκύπτοντας στην αναγωγική θεώρηση της ζωής που εμφανίζεται πολύ απλουστευμένη και επιφανειακή. Τό

πείραμα έχει επιβεβαιώσει τις χειρότερες υποψίες πολλών, συγκεκριμένα ότι ο άνθρωπος σύντομα ίσως έχει την ίδια τύχη που έχει ο γιγάντιος ποντικός, διαγονιδιακός για το γονίδιο της ανθρώπινης αυξητικής ορμόνης, που αποτυπώθηκε όχι μόνο στα εξώφυλλα του «Nature» και του «Science», αλλά ακόμη και στον ημερήσιο Τύπο.

Αυτές μαζί με άλλες εμπειρίες διδάσκουν ότι ο άνθρωπος έχει και πρέπει να έχει μεγάλη προκατάληψη σχετικά με τη πρόοδο των επιστημών, κάτι που είναι απολύτως κατανοητό. Υπάρχουν πολλοί λόγοι για αυτό. Ο άνθρωπος, επί παραδείγματι, εξαιτίας της έλλειψης εμπειρίας έχει χάσει την ικανότητα να ασχολείται με άλλους ζωντανούς οργανισμούς εκτός από τον εαυτό του. Όπου και να κοιτάξει ο άνθρωπος βλέπει έναν άλλο άνθρωπο. Τα ζώα έμειναν στους ζωολογικούς κήπους, ως αφήσουμε τους μικροοργανισμούς. Ποιός ξέρει και αναγνωρίζει ότι υπάρχουν περισσότεροι μικροοργανισμοί στο ανθρώπινο σώμα απ' ό,τι κύτταρα, ότι το 90% του βάρους της ζωής στη γη έχει δημιουργηθεί από μικροοργανισμούς μέσα στα 50 cm βάθους γής, ότι η μαγιά ζει και διαρρείται κανονικά σε κάθε ποτήρι μύρας που πίνουμε; Ακόμη και οι παθολόγοι οργανισμοί έχουν ξεχασθεί. Πώς να εξηγήσουμε διαφορετικά ότι ακόμη και οι πιο βασικοί κανόνες υγιεινής αγνοούνται όταν οι άνθρωποι έρχονται σε επαφή με ασθένειες όπως η σύφιλη ή το AIDS;

Δυστυχώς, κάποια λείψανα ενός επικείμενου τρόμου

από τα ταχύτατα διαδιδόμενα κύματα της 'Ανδρομέδας φαίνεται ότι έχουν παραμείνει στα κεφάλια κάποιων από τους σημαντικότερους επικριτές της γενετικής, όσο χρειάζεται για να όραματίζονται το μεγαλύτερο δυνατό ατύχημα ανασυνδυασμένου DNA, αγνοώντας την ύπαρξη ενός επικίνδυνου είδους, πού ήδη εξαπλώνεται με αστρονομικούς αριθμούς στην ύδρρογιο, του ίδιου του *Homo sapiens*. Τέτοια σενάρια αφήνουν αρκετά να σκεφτούν και να προβληματιστούν ακόμη και οι πιο καλοπροαίρετοι και ανοιχτόμυαλοι. Επιπρόσθετα σε αυτά οι άνθρωποι δεν ξεχνούν τα Μποπάλ, Σεβέξο και Τσέρνομπιλ, και τελικά απογοητεύονται από τη πρόοδο της επιστήμης, κάτι πού ενισχύεται και από τη τάση της επιστημονικής κοινότητας να δημιουργεί άπραγματοποίητες προσδοκίες στη κοινωνία, οι οποίες δεν είναι μόνο υποθετικές, αλλά πού δεν θα πραγματοποιηθούν ποτέ ή ίσως μόνο στο απώτατο μέλλον. Τριάντα πέντε χρόνια πριν, την εποχή του Νίξον, κηρύχθηκε ένας πόλεμος κατά του καρκίνου, από τον οποίο δεν είχαμε και πολλά αποτελέσματα. Τώρα οι επιστήμονες διαπίστωσαν ότι έψαχναν σε λάθος κατεύθυνση αλλά και ότι το πρόγραμμα αυτό ξεκίνησε πολύ νωρίς, πριν από την ανάπτυξη των εργαλείων της γενετικής ανάλυσης, πού τώρα άρχισε να δίνει καρπούς σε αυτό το πεδίο. Οι ιντερφερόνες είναι ένα άλλο παράδειγμα. Ανακαλύφθηκαν στα τέλη της δεκαετίας του πενήντα, ή κλωνοποίησή τους στα 1979 εξελίχθηκε σε ένα πανηγύρι προβολής και χρήματος. 'Ακόμη και τα σοβαρά επιστημονικά περιοδικά όπως το «*Science*» κυκλοφόρησαν με τίτλους όπως «Η όρμη της κλωνοποίησης μετατρέπει τη βασική βιολογία σε Μεγάλη 'Επιχείρηση - ή κλωνοποίηση ενός γονιδίου μπορεί να σε βοηθήσει να κερδίσεις 50 εκατομμύρια δολάρια» οι 'Ιντερφερόνες ονομάζονται «μαγικές σφαίρες» στη μάχη κατά του καρκίνου, σαν το τελικό όπλο, πού φυσικά ποτέ δεν ήταν. Τώρα ή σκόνη κατακάθισε και παραμένουν απλά αξιόλογα φάρμακα για το καρκίνο και τις ιώσεις.

Έχουμε επίσης μία τάση να χρησιμοποιούμε ένα λεξιλόγιο πού συνδέει την επιστημονική προσπάθεια με το Θεό ή τον Δημιουργό. 'Εντούτοις είναι ξεκάθαρο ότι ή αντικατάσταση ενός άμνοξέος σε μία πρωτεΐνη, μία πολύ κοινή διαδικασία στην «πρωτεϊνική μηχανική», ή ακόμη και ο σχεδιασμός μία νέας ένζυμικής κατάλυσης, δεν είναι μία πράξη δημιουργίας και δεν έχει να κάνει τίποτε με τον ονομαζόμενο ανασχεδιασμό της ζωής. Τέτοιες εσφαλμένες αντιλήψεις έχουν γίνει επικίνδυνες στο παρελθόν. Στο έργο του «Γαλιλαίος», ο Μπ. Μπρέχτ αφήνει τον Σαγκρέντο, εξομολόγο και φίλο του Γαλιλαίου, να του θέτει την ακόλουθη ερώτηση: «Πού είναι ο Θεός στο δικό σου σύστημα του Σύμπαντος;». Μία ερώτηση στην οποία ο Γαλιλαίος απαντά: «Μέσα μας ή πουθενά». Σαγκρέντο: «Πριν δέκα χρόνια ένας άνθρωπος κάηκε στην πυρά επειδή είπε αυτά». 'Ο Γαλιλαίος απάντησε: «'Ο Τζιορντάνο Μπρούνο³ ήταν ένας άνοητος, μίλησε πολύ νωρίς, δεν

θά είχε ποτέ καταδικαστεί αν στήριζε αυτά πού έλεγε με μία απόδειξη». 'Ας συνεχίσουμε λοιπόν να κάνουμε υποθέσεις αλλά όχι να υπερβάλουμε.

Η ερώτηση παραμένει, πώς προχωρούμε στη συνέχεια; Δεν θα επιτύχουμε κάποιο βαθμό αποδοχής από την κοινωνία για τη δουλειά μας, μία εμπιστοσύνη από το κοινό χωρίς την οποία ή οικονομική υποστήριξη θα στερέψει και χωρίς αυτήν ή τεράστια δυναμική της Νέας Βιολογίας δεν θα μπορέσει ποτέ να υλοποιηθεί; Μία απάντηση σε αυτήν την προκλητική και κριτική ερώτηση ίσως είναι ή αναζήτηση ενός ανοιχτού και ειλικρινούς διαλόγου με την κοινωνία, ενός διαλόγου πού δεν θα αναγνωρίζει «άφεντικά και δούλους», αλλά ίσους συνεταιίρους μιάς σύνθετης και σύγχρονης κοινωνίας, πού αποδέχεται τα ενδιαφέροντα του καθένα και αναγνωρίζει ότι ο καθένας εξαρτάται από τον άλλο. 'Ενας τέτοιος διάλογος μπορεί να έχει επιτυχία μόνο αν ισχύσουν τα εξής δύο προαπαιτούμενα: 1) ένα κοινό ελάχιστο επίπεδο γνώσης στη μία πλευρά και 2) μία δεδομένη ευαισθησία στους προβληματισμούς της κοινωνίας, ένα ευήκοον ούς στους ευρύτερους προσανατολισμούς των επιστημονικών πραγμάτων από την άλλη. 'Ισως φαίνεται μη ρεαλιστικό σε μία πρώτη ματιά να παλεύεις για μεγαλύτερη κατανόηση της βιολογίας, για να μη πω για τη γνώση σχετικά με το DNA, σε μία περίοδο πού το χάσμα των τεχνολογικών επιτεύξεων με τη κοινωνία μεγαλώνει πιο γρήγορα από κάθε άλλη φορά. Η αισιοδοξία μου ότι ίσως έχουμε την ευκαιρία να σταματήσουμε, αν όχι να αντιστρέψουμε, αυτή την κατάσταση πηγάζει από την ύπαρξη όλο και περισσότερων προγραμμάτων στη τηλεόραση πού αναφέρονται σε βιολογικά και γενετικά προβλήματα, την εμφάνιση προγραμμάτων για τη κατανόηση του DNA σε καθηγητές του γυμνασίου. 'Οπως αυτά πού γίνονται στο Μόναχο, τα οποία έχουν αγγίξει σχεδόν κάθε καθηγητή βιολογίας στη Βαυαρία, και το Κέντρο 'Εκμάθησης του DNA στο Ημπτινγκτον, N.Y., τα οποία οργανώνονται από το Cold Spring Harbor Laboratory.

Θά ήθελα να κάνω μία έκκληση για το ρόλο και τη σπουδαιότητα της βασικής έρευνας στη βιολογία. Φυσικά συμφωνούμε με τον Φράνσις Μπέικον, ότι μία από τις μεγαλύτερες τιμές, αν όχι ο μοναδικός σκοπός της επιστήμης, είναι να υπηρετεί την ανθρωπότητα και να βελτιώνει τις συνθήκες της ζωής του ανθρώπου. 'Ομως είναι επικίνδυνη πρόωση εκρηξη, αν όχι ανηθικότητα, να δημιουργούνται υπέρμετρες προσδοκίες στην κοινωνία. Σπάνια ενημερώνεται ή κοινωνία για τη συνηγορία των τεχνολογιών πού περιβάλλουν το γονίδιο στη πρόοδο σε όλους τους τομείς της βιολογίας, από

3. Τζιορντάνο Μπρούνο, 1548-1600. 'Ιταλός φιλόσοφος της 'Αναγέννησης πού απέρριψε την θεωρία της περατότητας του σύμπαντος και υποστήριξε το κοπερνίκαιο σύστημα, για να καταλήξει σε ένα πανθεϊστικό σύμναμο. Κάηκε στην πυρά με απόφαση της 'Ιεράς 'Εξέτασης.

τήν ἀνθρωπολογία, τή βοτανική ἕως τή ζωολογία. Ζητοῦμε ἀποδοχή γιά τήν ἐπιστήμη καί τά ἀπαραίτητα λεφτά πού θά τήν στηρίξουν, δίνοντας ἔμφαση στίς ἐφαρμοσμένες δυνατότητες της μόνο, ἀντί νά ἐπισημάνουμε μέ ἔμφαση τά βασικά βιολογικά ἐρωτήματα. Ὑποσχόμαστε θεραπεία τοῦ καρκίνου, ἀντί νά ἐξηγοῦμε ὅτι αὐτό μπορεῖ νά εἶναι ἕνα ἀποτέλεσμα ἀπό τίς μελέτες τῶν μηχανισμῶν τῆς κυτταρικής διαίρεσης ἢ τῶν περιπλοκῶν στήν ἀντιγραφή τῶν ἰῶν. Τό Πρόγραμμα τοῦ Ἀνθρώπινου Γονιδιώματος προωθήθηκε στηριζόμενο ἀποκλειστικά στό ὅτι θά ἀποτελέσει ἕνα ἐργαλεῖο ἀντιμετώπισης πολύπλοκων ἀσθενειῶν τοῦ ἀνθρώπου –πού ἰσχύει– ἀντί νά τονισθοῦν καί τά χαρακτηριστικά του, πού ἀφοροῦν περισσότερο βασικά ἐρωτήματα καί προοπτικές. Οἱ ἀποτυχίες πού ἀναπόφευκτα θά προκύψουν, καθῶς οἱ ἄνθρωποι θά συνεχίσουν νά πεθαίνουν ἀπό τό καρκίνο ἀκόμη καί ὅταν θά ἔχει κατορθωθεῖ ἡ χαρτογράφηση καί ἡ ἀνάλυση τῆς ἀλληλουχίας τῶν γονιδίων, ἡ κατηγορία θά εἶναι τότε γενική γιά τό σύνολο τῶν ἐπιστημονικῶν δραστηριοτήτων καί δέν θά ἐξαιρέσει τή βασική ἐρευνα. Ὅμως ἡ ἀνθρώπινη κοινωνία χρειάζεται αὐτές τίς προσπάθειες γιά νά ἐξασφαλισθεῖ –ὅπως ἔλεγε καί ὁ Τσῶρτσιλ– «...ἡ αὐτοκρατορία τοῦ μέλλοντος, ὡς αὐτοκρατορία τοῦ πνεύματος».

Ἐπιστήμονες καί εὐγονική

Ἡ συστηματική μελέτη τῆς γενετικής τοῦ ἀνθρώπου ἔχει ἀρχίσει πρῖν ἀπό τόν Μέντελ μέ τήν ἐργασία τοῦ Φράνσις Γκάλτον⁴ (Francis Galton, 1822-1911), ἀντάξιο σέ εὐφυῖα ξάδελφο τοῦ Κάρολου Δαρβίνου. Αὐτός εἰσήγαγε τήν ἰδέα τῆς θετικῆς εὐγονικῆς στά μέσα τοῦ προηγούμενου αἰῶνα, πού πάντα ὑπάρχει πάνω ἀπό τή γενετική, καί εἰδικά σήμερα στό Πρόγραμμα τοῦ Ἀνθρώπινου Γονιδιώματος. Τό πρόγραμμα αὐτό ἀναμφισβήτητα θά ὀδηγήσει στή κατανόηση τῆς μοριακῆς βάσης πολλῶν ἀνθρώπινων ἀσθενειῶν, θά αὐξήσει τῆς θεραπευτικῆς ἐπιλογῆς καί θά ὀδηγήσει στή θεραπεία μερικῶν ἀσθενειῶν ἀπειλώντας τά αἷτια καί ὄχι τά συμπτώματα τῆς ἀρρώστιας. Τήν ἴδια ὥρα ἡ ἀνάλυση τοῦ DNA θά βελτιώσῃ σημαντικά τίς ὑπάρχουσες διαγνωστικές μεθόδους ὄχι μόνο γιά τίς μολυσματικές ἀσθένειες, ἀλλά καί γιά πολλές διαταραχές πού συνδέονται μέ τά γονίδια, ὅπως ἡ ἀσθένεια Ἀλτσχάϊμερ, ἡ ἀρθρίτις, ὁ καρκίνος, ὁ διαβήτης καί πολλές ἄλλες. Τά τέστ τοῦ DNA σύντομα θά γίνουν μέρος μιᾶς ἐπίσκεψης ρουτίνας στό γιατρό. Αὐτό θά ἀναδείξει θέματα νομιμότητας τά ὁποῖα θά κυμαίνονται ἀπό «τό δικαίωμα νά μή γνωρίζω» ἕως τήν ἀναγκαία προστασία τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων, ἡ ὁποία ἴσως θά πρέπει νά ἐνισχυθεῖ μέ νόμο.

Μετά τό 1900, παρακολουθοῦμε μία συσσώρευση πληροφοριῶν πού ἀφοροῦν τή σύμφωνα μέ τούς νόμους τοῦ Μέντελ⁵ κληρονομικότητα διαταραχῶν στόν ἄνθρωπο, ξεκινώντας μέ τήν κατά τόν Φάραμπτ (Fa-

rabee) βραχυδακτυλία στά 1905. Νωρίτερα στά 1902 οἱ Γκάροντ καί Μπάτισον (Garrod καί Bateson) ὑποδεικνύουν ὅτι ἡ ἀλκαπτονουρία (μία καλοήγητος μεταβολική διαταραχή πού παρατηρεῖται στό μεταβολισμό τῶν ἀρωματικῶν ἀμινοξέων καί δίνει μαῦρο χρῶμα στά οὔρα) πρῶτα περιγράφηκε στά 1649, ὀφείλεται σέ ἕνα ἀπλό ὑπολειπόμενο γονίδιο. Οἱ ἀποδείξεις παρέμειναν ἀτελεῖς ἕως ὅτου ὁ Γκάροντ τό τεκμηρίωσε σ' ἕνα ἐπαρκῆ ἀριθμό οἰκογενειῶν τό 1908.

Οἱ πιό οἰκειές καί προφανεῖς διαφορές, ὅπως τό ἀνάστημα, τό χρῶμα στά μαλλιά, τά μάτια, τό δέρμα, τά δακτυλικά ἀποτυπώματα, οἱ δεξιόχειρες καί οἱ ἀριστερόχειρες, εἶναι δύσκολο νά ἀναλυθοῦν. Σέ ἄλλα θηλαστικά, τό χρῶμα τῶν ματιῶν καί τῶν μαλλιῶν ἀνήκουν στά πλέον κατανοητά κληρονομικά χαρακτηριστικά, ἀλλά στόν ἄνθρωπο ὑπάρχουν τόσα ἐνδιάμεσα ὥστε ἡ ἀνάλυση νά γίνεται δύσκολη. Τά κόκκινα μαλλιά καί τά μπλέ μάτια συχνά ἀναφέρεται ὅτι ὀφείλονται σέ ὑποτελή γονίδια, ὅμως ἡ ταξινόμησή τους εἶναι συχνά ἀβέβαιη, ἐνῶ ὑπάρχουν ἀλληλοσυγκρουόμενες παρατηρήσεις σέ συνηθισμένες περιγραφές πληθυσμῶν.

Τά πνευματικά χαρακτηριστικά, πολύ μεγάλου ἐνδιαφέροντος ἀλλά καί σημασίας γιά τήν κοινωνία, εἶναι ἀκόμη πιό δύσκολο νά ἀναλυθοῦν. Σέ αἰσθητηριακό ἐπίπεδο ὑπάρχουν μερικές πολύ καλά ἀναγνωρισμένες μενδελιανές διαφορές, ὅπως ἡ εὐαισθησία σέ ὀρισμένες γεύσεις, ἡ ἡμεραλοπία (νυχτερινή τύφλωση), ὁ δαλτονισμός (ἀδυναμία διάκρισης χρωμάτων). Στ' ἄλλο ἄκρο ὑπάρχουν μενδελικά χαρακτηριστικά τά ὁποῖα ἐνοχοποιοῦνται γιά σοβαρές πνευματικές διαταραχές (π.χ., φαινυλοκετονουρία, ἀσθένεια τοῦ Huntington). Τό διάστημα ἀνάμεσα στά δύο ἄκρα εἶναι τό δυσκολότερο ἀλλά καί τό πλέον ἐνδιαφέρον γιά ἀνάλυση. Μία ἀπό τίς πρῶτες προσπάθειες ἔχει πραγματοποιηθεῖ ἀπό τόν Γκάλτον. Αὐτός εἶναι ὁ ὑπεύθυνος γιά τήν ἔκφραση «ἡ φύση κατά τῆς ἀνατροφῆς» (nature versus nurture). Στά 1896 συνέλεξε σειρά ἀπό γενεαλογικά στοιχεῖα πού ἔδειχναν τή συγκέντρωση εἰδικῶν χαρακτήρων μέ ξεχωριστές ἐπιτυχίες σέ συγκεκριμένες οἰκογένειες, ὅπως οἱ μουσικοί στήν οἰκογένεια Μπάχ. Ἐλαχιστοποιώντας τήν ἐπίδραση τῶν οἰκογενειακῶν παραδόσεων συμπέρανε ὅτι τά ἀποτελέσματα ὀφείλονταν πρωταρχικά στή βιολογική κληρονομικότητα, ἐκτός ἀπό μία περίπτωση τήν ὁποῖα ἐπισήμανε ἀλλά δέν ἔδωσε ἔμφαση: Στή ρωμαϊκή οἰκογένεια τοῦ Σκιπίωνα, ὑπῆρχε ἕνας ἀσυνήθιστος ἀριθμός ἀπό στρατηγούς καί ρήτορες, ἕνας ὅμως ἀπό αὐτούς ὁ Αἰμιλιανός Σκιπίωνας δέν ἦταν «ἐξ αἵματος Σκιπίωνα» ἀλλά εἶχε υἱοθε-

4. Φράνσις Γκάλτον, 1822-1911. Βρετανός φυσιοδίφης, ἐξάδελφος τοῦ Δαρβίνου. Ἐκ τῶν θεμελιωτῶν τῆς εὐγονικῆς καί τῆς διαφορικῆς ψυχολογίας.

5. Γκρεγκόρ Μέντελ, 1822-1884, ἀυστριακός γενετιστής πού διατύπωσε τούς νόμους τῆς κληρονομικότητας, θέτοντας τίς βάσεις τῆς γενετικῆς.

τθηθεί, ύποδεικνύοντας (όχι όμως και στον Γκάλτον) τή σπουδαιότητα τής οικογενειακής παράδοσης περισσότερο παρά τή γενετική σύσταση.

Ίδια προσέγγιση ακολούθησε και ο Ντάβενπορτ στά 1911. Περιγράφει τήν οικογένεια των Tuttle-Edwards από τό Νιού Χάβεν, όπου βρέθηκαν δύο πρόεδροι και ένας αντιπρόεδρος των Ήνωμένων Πολιτειών τής Αμερικής, έξι πρόεδροι κολεγίων και πολυάριθμοι έπίσημοι. Στην οικογένεια των Λή από τή Βιρτζίνια βρέθηκαν αρκετοί στρατηγοί και πολιτικοί. Από τήν άλλη, έπισήμανε τίσ οικογένειες των Jukes και Kallikak μέ μία ζοφερή λίστα από πόρνες, μέθυσους, λωποδύτες και άπορους. Ο Ντάβενπορτ άγνόησε έπίσης τήν σπουδαιότητα του οικογενειακού περιβάλλοντος πού είχε σαν άποτέλεσμα τήν άπουσία εύκαιριών. Θά έπρεπε νά είχε αναγνωρίσει ότι ένας πιθανός πρόεδρος κολεγίου, ή ένα υποψήφιο μέλος τής νομοθετικής έξουσίας τής Βιρτζίνια, δέν θά είχε ποτέ τήν εύκαιρία νά άποδείξει τίσ δυνατότητες του άν είχε γεννηθεί στην οικογένεια των Jukes!

Άπό τό 1900, άλλοι βιολόγοι μερικοί από τούς όποιους σίγουρα πιό ραφινάτοι από τόν Ντάβενπορτ, όπως ο Μπάτισον στην Herbert Spence διάλεξή του στά 1912, εκφράζει τόν θαυμασμό του λέγοντας «οί περισσότεροι άποκλίνουσες κάστες τής πολιτισμένης άνθρωπότητας είναι άξιες για διασταύρωση και για παραγωγή γόνιμων άπογόνων. Τίποτε άλλο πέρα από αυτό τό παράδοξο γεγονός δέν μäs έμποδίζει από τό νά παρατηρούμε πολλές τάξεις άκόμη και Άγγλων σαν ιδιαίτερο είδος μέ τήν πλήρη έννοια του όρου». Στην ίδια πηγή γράφει ο Ντάρλινγκτον (Darlington) στά 1953 (The Facts of life): «Στήν Άγγλία για παράδειγμα, δέν είναι ή άπουσία έρευνας πού περιορίζει τή παραγωγή τής τροφής αλλά ή γενετική άκαταλληλότητα ενός μεγάλου μέρους των κολίγων...».

Η συζητήσεις σέ αυτό τό θέμα είναι πολύ συναισθηματικές, επειδή είναι δύσκολο νά έχεις άδιαφιλονίκητα άντικειμενικές άποδείξεις. Οί άκραίοι συνήγοροι του γενετικού καθορισμού είναι γενικά συντηρητικοί, και οί άπόψεις σέ τελευταία άνάλυση έχουν ρίζες στο σύστημα κάστας του φεουδαλισμού, ενώ οί ύποστηρικτές του περιβαλλοντικού έλέγχου αντιπροσωπεύουν μία πολιτική φιλοσοφία πού προκύπτει από τήν ισότητα τής Γαλλικής Έπανάστασης.

Η περισσότερο άποτελεσματική προσέγγιση ξεκίνησε από τόν Γκάλτον στά 1883, όταν μελέτησε τά ζεύγη των διδύμων και άναγνώρισε ότι μπορούσαν νά καταταχθούν σέ δύο κατηγορίες, «όμοιοι» και «άνόμοιοι». Συμπέρανε ότι προέρχονταν αντίστοιχα από ένα γονιμοποιημένο ώάριο ή από δύο άνεξάρτητα γονιμοποιημένα ώάρια, ένα συμπέρασμα πού έπιβεβαιώθηκε από έμβρυολογικές και γενετικές μελέτες. Οί δύο κατηγορίες αντιπροσωπεύτηκαν στά μονοζυγωτικά και στά διζυγωτικά. Αντιλήφθηκε τήν εύκαιρία πού προσφερόταν για νά έλεγχθεί ή σχετική συνεισφορά τής κληρονομικότητας (φύση) και του περιβάλλοντος (άνατροφή), άφου οί μονοζυγωτικοί θά πρέπει νά είναι πανο-

μοίτυποι γενετικά, ενώ οί διζυγωτικοί δίδυμοι θά μοιάζουν αλλά όχι περισσότερο από δύο κανονικά άδελφια ή άδελφές. Έκανε μερικά τέστ σέ πνευματικές ιδιότητες και συμπέρανε ότι τά μονοζυγωτικά μοιάζουν πολύ στή συμπεριφορά τους. Τό 1925, ο Μούλερ (Muller) βρήκε ένα ζευγάρι μονοζυγωτικών διδύμων πού είχαν χωρίσει νωρίς στή ζωή τους και είχαν άνατραφεί από διαφορετικές οικογένειες. Τά ψυχολογικά τέστ πού πραγματοποιήσε έδειξαν ότι οί δίδυμοι άντιδρούσαν μέ παρόμοια συμπεριφορά. Τέτοιου τύπου μελέτες συνεχίστηκαν μέχρι τό 1937 σέ είκοσι διαχωρισμένους μονοζυγωτικούς, μέ άναφορά σέ σειρές άναπτυσσόμενων μαζί μονοζυγωτικών, καθώς έπίσης και διζυγωτικών. Οί έρευνητές άπογοητεύθηκαν από τήν άντιφατικότητα των άποτελεσμάτων. Μετέπειτα σειρές άνάλογων πειραμάτων άποδείχτηκαν άπογοητευτικές ανεξάρτητα από τή σοβαρότητά τους. Οί δυσκολίες πού συναντήθηκαν άποδίδονται 1) στίς διαφορετικές ήλικίες πού έγιναν οί διαχωρισμοί, 2) τήν άνακριβεία τής σιωπηλής συμφωνίας ότι δίδυμοι πού άναπτύσσονται μαζί εκτίθενται σέ παρόμοιες περιβαλλοντικές επιδράσεις, 3) τό γεγονός ότι δίδυμοι πού διαχωρίζονται άναπτύσσονται σέ κοινωνικά παρόμοιες οικογένειες (κανέναν δέν μεγαλώνει στους Lee και ο δίδυμός του στους Jukes!), 4) ή άβεβαιότητα σχετικά μέ τό τί μετρούν τά ψυχολογικά τέστ. Όμως μέ τίσ μελέτες αυτές καθιερώθηκε ή ύπαρξη μία κληρονομούμενης συνιστώσας στο προσδιορισμό ανθρώπινων πνευματικών διαφορών.

Οί δυσκολίες μιάς άντικειμενικής μελέτης των πνευματικών διαφορών γίνονται άκόμη πιό έντυπωσιακές στή περίπτωση φυλετικών διαφορών. Έάν άποδεχτούμε ότι ύπάρχουν κληρονομικές άτομικές διαφορές, θά πρέπει νά συμπεράνουμε σέ γενικές γραμμές ότι ύπάρχουν στατιστικές διαφορές ανάμεσα στίς φυλές. Έάν κάποιος έχει τή τάση νά θεωρήσει ότι οί άτομικές πνευματικές διαφορές έχουν μία έπικρατούσα γενετική βάση, τότε θά πρέπει νά τείνει νά θεωρήσει ότι οί παρατηρούμενες ή οί φανταστικές πολιτιστικές διαφορές στίς διάφορες φυλές προσδιορίζονται γενετικά και νά συμπεράνει ότι μερικές φυλές (ειδικά δέ αυτή στήν όποία άνήκει) είναι γενετικά άνώτερη. Πρόσωπα μέ τέτοια συμπεριφορά συνήθως δέν έχουν έπιστημονική εκπαίδευση τό άποκρουστικότερο παράδειγμα είναι ο Άδόλφος Χίτλερ, πού έχει ξεπερασθεί και από πολλούς ψευτο-επιστημονικούς συγγραφείς Γκομπινώ, Τσαμπερλάν, Γκράντ (Gobineau, Houston Chamberlain, Madison Grant, etc.), πολλοί από τούς όποιους προφανώς θά πρέπει νά είχαν τρομοκρατηθεί από τίσ θρηωδίες του Χίτλερ. Δυστυχώς ύπάρχουν καλόπιστοι βιολόγοι και γενετιστές πού έχουν εκφράσει τέτοιες ρατσιστικές θεωρίες (βλέπε τά βιβλία, Benno Müller-Hill, *Murderous Science. Elimination by scientific selection of Jews, Gypsies and Others: Germany 1933-1945*. Oxford University Press, Oxford 1988 and that edited by Josiane Olf-Nathan, *La science sous le Troisieme Reich. Victime ou alliée du nazisme?*, Éditions du Seuil, 1993).

Τζορτζόνε, Κοιωμένη 'Αφροδίτη, 1509

Ο πρώτος πού υποστήριξε τή δυνατότητα τής γενετικής βελτίωσης τών ανθρώπων ήταν ο Γκάλτον, ο οποίος εισήγαγε τόν όρο ευγονική. Δύο τύποι ευγονικής έχουν περιγραφεί, ή θετική και ή άρνητική. Η άρνητική ευγονική προτείνει τήν ελάττωση ή εξάλειψη τών πιο άκρικών κληρονομικών ελαττωμάτων —φυσικών ή πνευματικών— και ή θετική ευγονική προτείνει νά αυξήσει τόν αριθμό τών καλύτερων ατόμων, αυξάνοντας τίσ πιθανότητες νά φτιάξει ακόμη καλύτερους. Οί δύο αυτές προσεγγίσεις έχουν αξία για τή γεωργία: μιά ματιά στην αγορά φρούτων είναι αρκετή για νά ανακαλύψουμε τά αποτελέσματα τών αγροτών του χθές μέ τούς γεωργούς του σήμερα. Η ύπαρξη τών υπέροχων κερασιών, μήλων, άχλαδιών, σταφυλιών πού έχουν παραληφθει μετά από γενεές επιλογής δέν χρειάζεται δικαιολόγηση. Τό ίδιο άφορα και τήν έκτροφή ζώων.

Τί γίνεται όμως μέ τόν άνθρωπο;

Δέν θά πρέπει νά ξεχνούμε νά τονίζουμε και νά δημοσιοποιούμε μερικά θεμελιακά όρια τής δύναμης τής γενετικής. Για τήν ανάπτυξη ενός άνωτερου οργανισμού τό πλήθος τών γονιδίων στό έμβρυϊκό κύτταρο πρέπει νά λαμβάνεται κυρίως σαν ένα πρόγραμμα δράσης μέ δυναμικό νά αναπτυχθει σε ένα ώριμο οργανισμό, ένα δυναμικό πού άπαιτει άλληλεπιδράσεις μέ τό περιβάλλον για νά μετασχηματισθει σε ένα πραγματικό ζωντανό οργανισμό. Αυτό είναι ιδιαίτερα σωστό για τό νευρικό σύστημα και πολλές από τίσ παραμέτρους τής γνώσης, ανάμεσα στίς όποιες ή συμπεριφο-

ρά και ή ευφυΐα, μέ τίσ όποιες ο άνθρωπος ξεχωρίζει από τούς άλλους ζωντανούς οργανισμούς. Ο άνθρωπος λοιπόν θά πρέπει νά κοιτάζεται σαν κάτι πολύ περισσότερο από τό άθροισμα τών γονιδίων του. Τό γεγονός ότι αυτή ή ομάδα τών γονιδίων δημιουργεί ένα φάσμα μοναδικών χαρακτήρων πού κυμαίνονται ανάμεσα στη μητέρα Τερέζα και στόν Χάϊνριχ Χίμλερ συνηγορεί στην υποστήριξη αυτού του συμπεράσματος.

Η γενετική του ανθρώπου έχει επηρεάσει ένα μεγάλο αριθμό από άνθρωπιστικές επιστήμες, όπως ή ανθρωπολογία, ή ψυχολογία και ή ψυχιατρική για νά αναφέρω μερικές. Αν κάποιος μελετήσει τίσ επιπτώσεις τής γενετικής στην ανθρωπολογία και τή ψυχιατρική, ή πρόσφατη ιστορία θά φανερώσει ένα πελώριο πεδίο από έρείπια και κακουργήματα. Πολλοί γενετιστές, ανθρωπιστές και ψυχίατροι έχουν αναδυθει από αυτό τόν έφιάλτη για νά βυθισθούν στό βαθύ ύπνο τής άμνησίας (βλ τό βιβλίο του Müller-Hill).

Η ευγονική δέν είναι μία ιδεολογία πού έχει επιβληθει στους επιστήμονες από τούς πολιτικούς. Οί ρίζες τής ανάπτυξης της βρίσκονται ανάμεσα σε ταλαντούχους επιστήμονες και γιατρούς. Έχει εξαχθει μέ τίσ εύχες τους στό πολιτικό στίβο. Ο Γκάλτον και ο Φίσερ είναι ανάμεσα στους ιδρυτές τής γενετικής του ανθρώπου, αν και άλλοι ευγονιστές όπως ο Ντάβενπορτ και ο Λένζ έχουν αφήσει επίσης τά ίχνη τους στην ιστορία τών επιστημών. Η ευγονική στηρίζεται στην ιδέα τής ποιοτικής σπουδαιότητας τών γονιδίων και ότι ένα

μέσο να αλλάξεις την κατανομή τους σε ένα πληθυσμό συνίσταται στην αλλαγή των αναπαραγωγικών συνηθειών. Έτσι κάποιος θα μπορούσε να ενθαρρύνει μία αυξανόμενη αναπαραγωγή σε φορείς «καλών γονιδίων» ή μία ελάττωση στη παραγωγή φορέων «κακών γονιδίων». Η πρώτη επιλογή (θετική ευγονική) επειδή δεν είναι οικονομική δεν εφαρμόζεται συχνά. Μία πολιτική περιορισμών στον αριθμό ανεπιθύμητων ατόμων συνεπάγεται χαμηλότερο κόστος και είναι περισσότερο έλκυστική. Έτσι, λοιπόν, έχουν προωθηθεί στειρώσεις σε πνευματικώς καθυστερημένα άτομα και σε άτομα με ανώμαλη συμπεριφορά στις πολιτείες της Καλιφόρνιας και της Βιρτζίνιας των ΗΠΑ, κι αργότερα στη Γερμανία των Ναζί.

Τό 1927 εμφανίζεται στη Γαλλία ένα βιβλίο με τό προκλητικό τίτλο «La trahison des clercs» (Η προδοσία των ταγών). Θά μπορούσε να σημαίνει μορφωμένος, διανοούμενος, επιστήμονας. Ο συγγραφέας Ζυλιέν Μεντά (Julien Benda), ισχυρίζεται ότι οι φιλόσοφοι, οι κοινωνιολόγοι και οι πολιτικοί επιστήμονες της εποχής του διέπραξαν προδοσία με τό να εγκαταλείψουν την αλήθεια ή τό δίκαιο ή και τά δύο για να υπηρετήσουν τό έθνος, τή φυλή ή τήν τάξη. Σε μία νέα έκδοση που εμφανίστηκε τό 1946 πρόσθεσε ένα ακόμη επιστήμονα στό μακρύ του κατάλογο μη-επιστημόνων, τόν Άλέξιν Καρρέλ, ένα Γάλλο, βραβείο Νόμπελ και ευγονιστή. Θά μπορούσε να είχε προσθέσει τούς περισσότερους Γερμανούς καθηγητές κοινωνιολογίας, νομικής, φιλοσοφίας και ιδιαίτερα όλους τούς Γερμανούς καθηγητές της γενετικής του ανθρώπου, της ανθρωπολογίας και της ψυχιατρικής. Είναι περίεργο πού τό 1927, τήν ίδια χρονιά πού εμφανίστηκε αυτό τό βιβλίο, στό Βερολίνο γινόταν ένα Διεθνές Συνέδριο Γενετικής. Ο Hermann Muller έδωσε μία διάλεξη σχετικά με τήν ανακάλυψη του πού αναφερόταν στην μεταλλακτική ικανότητα των ακτίνων Χ δίνοντας τή πρώτη εξήγηση για τήν ύπαρξη των αλληλόμορφων γονιδίων. Πρόεδρος του Συνεδρίου ήταν ο Γερμανός γενετιστής του ανθρώπου Φίσερ (Eugen Fischer). Είχε μόλις γίνει διευθυντής του Kaiser-Wilhelm Ινστιτούτου Ανθρωπολογίας, Ανθρώπινης Γενετικής και Ευγονικής του Βερολίνου. Ήταν ένας σπουδαίος επιστήμονας με μεγάλη επιρροή. Τοποθετήθηκε στον κατάλογο ανάμεσα σε αυτούς πού διέπραξαν έγκλημα δικαιοσύνης, αλλά όχι (ή πολύ σπάνια) αλήθειας και λογικής. Νά όρισμένα από τά αδίκηματά του:

— Ως εκλεγμένος Πρύτανης του Πανεπιστημίου του Βερολίνου απέλυσε τούς έβραίους συναδέλφους του τό 1934.

— Ήταν συντελεστής στη διατύπωση και εφαρμογή του νόμου πού επέτρεπε τήν αναγκαστική στειρώση των πνευματικά αδύνατων, των σχιζοφρενών, των μαυροκαταθλιπτικών, των φορέων Huntington. Μεταξύ 1934 και 1939, 350.000 Γερμανοί πολίτες στειρώθηκαν με αυτό τό νόμο.

— Σχετίζεται με τήν παράνομη στειρώση περίπου 700 έγχρωμων Γερμανών παιδιών.

— Ζήτησε τό 1933 να γίνει νόμος πού να απαγορεύει τό γάμο και να τιμωρεί τή σεξουαλική επαφή ανάμεσα σε έβραίους και μη έβραίους Γερμανούς. Ο νόμος αυτός έγινε πραγματικότητα τό 1935 ως ένας από τούς νόμους της Νυρεμβέργης.

— Ζήτησε να γίνει νόμος πού να επιτρέπει τήν αναγκαστική στειρώση και τή φυλάκιση μικροεγκληματιών (Asoziale) σε στρατόπεδα συγκέντρωσης. Περίπου ένα εκατομμύριο άνθρωποι, οι περισσότεροι από τούς οποίους Τσιγγάνοι, εκδιώχθηκαν. Οι περισσότεροι τσιγγάνοι στειρώθηκαν και περίπου 20.000 μεταφέρθηκαν στό Άουσβιτς όπου και δολοφονήθηκαν.

Θά μπορούσα να συνεχίσω αλλά παραπέμπω στό βιβλίο του Benno Müller Hill πού ανέφερα πίο πάνω.

Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι ο Φίσερ και οι άλλοι ειδικοί πού ενεπλάκησαν σε αυτές και άλλες δραστηριότητες έκαναν ότι μπορούσαν να είναι όρθολογικοί και ακριβείς στον όρισμό των ανθρώπων πού ανήκουν ή δεν ανήκουν σε κάποια συγκεκριμένη ομάδα. Δεν ήταν η προδοσία της επιστήμης αλλά η αδικία πού ήταν αποκρουστική. Θά πρέπει να τονισθεί ότι ούτε ο Φίσερ ούτε οι συνεργάτες του είχαν κάποια σοβαρή ενόχληση μετά τό 1945. Η διεθνής επιστημονική κοινότητα δεν ενδιαφέρθηκε και οι Γερμανοί επιστήμονες έδειξαν συναδελφική αλληλεγγύη. Είναι επίσης αξιο λόγου να αναφερθεί ότι η φύση των γονιδίων (DNA) δεν ήταν γνωστή εκείνη τήν εποχή. Εκτοτε όλα άλλαξαν ριζοσπαστικά. Σήμερα ο γενότυπος μπορεί να προσδιορισθεί σε μερικές από τις περιπτώσεις πού αναφέρθηκαν πίο πάνω. Θά πρέπει επίσης να ειπωθεί ότι οι πνευματικά κατώτεροι άνθρωποι αντιμετωπίζονται με τόν ίδιο τρόπο από τις αρχές στη Κίνα, όπως έγινε 50 χρόνια πριν από τούς Ναζί. Οι περισσότεροι ανεπτυγμένες χώρες όπως η ΗΠΑ, η Γαλλία ή η Γερμανία ίσως καταλήξουν σε διαφορετικό αλλά εξίσου επικίνδυνο βάραθρο αν αποφασίσουν να έμπιστευθούν μόνο τήν οικονομία της αγοράς σε θέματα πού έχουν σχέση με τις διαφορές του γενότυπου. Μερικά παραδείγματα:

— Ο γενότυπος της ασθένειας του Huntington μπορεί να προσδιορισθεί με ακρίβεια στις μέρες μας. Στις ΗΠΑ όπου δεν υπάρχει σύστημα δημόσιας ιατρικής ασφάλισης, δεν τίθεται θέμα να ασφαλισθεί ένας φορέας του υπολειπόμενου γονιδίου της ασθένειας σε φυσιολογικά χαμηλές τιμές. Τό οικονομικό κόστος είναι τόσο ύψηλό ώστε τό συγκεκριμένο άτομο δεν μπορεί να ασφαλισθεί. Από τή στιγμή αυτή ανήκει στην γενετικά όριζόμενη υποκατηγορία, η σωστότερα κατώτερη φυλή.

— Αντίστοιχα τέστ δεν υπάρχουν για τή σχιζοφρένια ή τή μανιοκατάθλιψη. Μέχρι τώρα έχουν αποτύχει όλες οι προσπάθειες να απομονώσουν τά σχετικά και τά αλληλόμορφα τους γονίδια. Αυτό πιθανόν να οφείλεται σε λανθασμένους ή ανεπαρκείς όρισμούς των διάφορων φαινοτύπων. Άλλά είναι άπόλυτα σίγουρο ότι αργά ή γρήγορα σχετικά γονίδια θά ανακαλυφθούν

καί ὅτι τό DNA τέστ θά γίνει πραγματικότητα. Αυτό θά ἔχει ἐπιπτώσεις στό ἕνα ἢ περισσότερο τοῖς ἑκατό τοῦ πληθυσμοῦ. Εἶναι περισσότερο ἀπό ξεκάθαρο τό κατά πόσον ἡ περιθάλψη συνιστᾶ τή φτηνή καί ἀποτελεσματική λύση αὐτοῦ τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος. Ὁ στιγματισμός ἴσως ἐπανέλθει ξανά ἂν δέν ἔχει κηρυχθεῖ παράνομος μέχρι τότε.

— Δέν ἔχουν ἀκόμη ἀπομονωθεῖ γονίδια ὑπεύθυνα γιά τήν εὐφυΐα, βέβαια μποροῦμε νά ὀρίσουμε τήν εὐφυΐα. Αυτό δέν σημαίνει ὅτι δέν θά μπορέσουν νά βρεθοῦν τέτοια γονίδια καί τά ἀλληλόμορφα τους. Σήμερα οἱ περισσότεροι ἀπό αὐτούς πού διατείνονται ὅτι τό IQ εἶναι κληρονομικό συμπεραίνουν ὅτι λιγότερα λεφτά θά ξοδεύονται γιά τήν ἐκπαίδευση τῶν ἀνθρώπων μέ τή χαμηλότερη εὐφυΐα, ὅταν προφανῶς χρειάζεται τό ἀντίθετο! Ἡ πλειοψηφία τῶν ἐπιστημόνων, πού δέν δέχεται ὅτι ἔχει ἀποδειχθεῖ ἡ κληρονομικότητα τοῦ IQ, θά πρέπει νά σκεφθοῦν τί θά πούν ἂν ἀποδειχθεῖ, ἰδιαίτερα ἂν συνδεθεῖ μέ φυλετικές διαφορές.

— Τέλος μεγάλη προσπάθεια γίνεται στίς μέρες μας νά ἀποδειχθεῖ ἡ κληρονομικότητα αὐτοῦ πού ἀποκαλοῦν κατ' εὐφημισμῶ «βίαιη ἐπιθετικότητα», μέ ἄλλα λόγια ἐγκληματικότητα. Σέ μία περίπτωση ἔχει ἀναφερθεῖ ἡ ἐπιτυχής ἀπομόνωση ἑνός γονιδίου, ὑπεύθυνου γιά τή προδιάθεση γιά βίαιη συμπεριφορά, διασμός, ἐμπρησμό κλπ. Πιστεύω ὅτι εἶναι τελειῶς λανθασμένο νά συνδέονται μεταλλαγμένα γονίδια μέ τό φαινότυπο τοῦ ἐγκλήματος. Ὁ ισχυρισμός ὅτι τό ἐγκλημα εἶναι ἄμεσα συνδεδεμένο μέ μεταλλαγμένο γονίδιο ἀρνεῖται τήν ἐλευθερία τῆς θέλησης ἑνός βασανισμένου ἀνθρώπου τόν ὑποβιάζει σέ μηχανή καί δέν μπορεῖ νά γίνει ἀποδεκτό.

Ἡ σύνδεση ἀνάμεσα στήν εὐγονική καί τό «καθαρισμό τῆς φυλῆς» ὀδηγεῖ στή ψήφιση νόμων σχετικῶν μέ τήν μετανάστευση καί τήν ἑτερομξία. Τό ἐκλογικευμένο συμπέρασμα πού προκύπτει εἶναι ἡ ἀπομάκρυνση τῶν φορέων τῶν ἀνεπιθύμητων γονιδίων μέ γενοκτονία καί ὀλοκαύτωμα. Μένεις βουβός ἀπό κατάπληξη ὅταν διαβάξεις τά παρακάτω γραμμένα ἀπό τήν Ἐμίλ Γκιγενώ (Emile Guyenot), πρώτης τάξεως γενετίστρια, μέλος τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν, καθηγήτρια στό Πανεπιστήμιο τῆς Γενεύης, στήν τέταρτη ἐκδοση του κατά τά ἄλλα καλοῦ βιβλίου της «Ἡ Κληρονομικότητα» πού ἐκδόθηκε τό 1948, τήν ἐποχή πού ὁ τρόμος τῶν Ναζί ἦταν σέ ὄλους γνῶριμος:

«Σέ σύγκρουση μέ τήν πρόοδο τῆς ἐπιστήμης τῆς κληρονομικότητας, πολλοί ἐπιστήμονες πού ἔχουν ἀφιερῶσει τίς δραστηριότητές τους στή βελτίωση τοῦ ἀνθρώπινου γένους, ἔχουν θεμελιώσει τίς βάσεις μιᾶς νέας ἐπιστήμης, τῆς Εὐγονικῆς, ἡ ὁποία προτείνει ἀνάμεσα σέ ἄλλα, τό περιορισμό ὀρισμένων κληρονομικῶν ἀσθενειῶν πού εἶναι μάλιστα γιά τήν ἀνθρωπότητα, μέσω τοῦ διακριτικοῦ ἐλέγχου τῶν γάμων. Ὄρισμένοι προτείνουν μία νομοθεσία ἀποκλεισμῶν, ἐνῶ ἄλλοι θεωροῦν ἐπαρκές νά ἐνημερώνουν τήν κοινή γνώμη γιά τούς κινδύνους

κάποιων συνενώσεων. Φαίνεται ὅτι θά μποροῦσαν νά υἱοθετηθοῦν οἱ ἀκόλουθες ἐνδείξεις: ἐγκράτεια θά μπορούσε νά εἶναι ὁ κανόνας γιά τούς φορεῖς κυρίαρχων ἀσθενειῶν, ἀφοῦ γνωρίζουν ὅτι θά μεταφέρουν τήν ἀσθένεια τουλάχιστον σέ κάποιον ἀπό τούς ἀπογόνους τους. Ὅσοι γνωρίζουν ὅτι εἶχαν προγόνους φορεῖς ὑποτελῶν γονιδίων τέτοιων ἀσθενειῶν θά πρέπει νά γνωρίζουν ὅτι συνένωση μέ ὁμοαίματους μπορεῖ νά ἀποβεῖ καταστροφική γιά κάποιους ἀπό τούς ἀπογόνους τους. Οἱ προσπάθειες τῆς Εὐγονικῆς ἔχουν χλευασθεῖ ἀπό ψευδο-ἐπιστήμονες πού μπερδεύουν τίς φαντασιώσεις τους μέ τήν πραγματικότητα. Εἶναι σκανδαλώδες, ὅταν οἱ νόμοι τῆς κληρονομικότητας μᾶς ἐπιτρέπουν νά βελτιώσουμε τά βόδια, τά ἄλογα ἢ τά γουρουνία νά ἀφήνεται στήν τύχη ἡ ἀναπαραγωγικότητα τοῦ ἀνθρώπινου εἴδους ὅπως τήν ἐποχή τῶν σπηλαίων. Ἡ κατάσταση γίνεται σοβαρότερη ἀπό τότε πού ἡ πρόοδος τῆς ἰατρικῆς, τῆς χειρουργικῆς καί τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν τείνουν νά συντηροῦν καί νά ἐπιτρέπουν τήν τεκνοποίηση σέ ἀνθρώπινα σκουπίδια πού θά εἶχαν ἐξαλειφθεῖ στό παρελθόν μέ τή φυσική ἐπιλογή. Οἱ ἐκφυλισμένοι εἶναι πολυάριθμοι, τά ἄστυλα φρενοβλαβῶν εἶναι γεμάτα. Οἱ κυβερνήσεις πού δέν θά τό καταλάβουν ἐγκαιρα θά πληρώσουν αὐτή τήν ἔλλειψη πρόβλεψης».

Ὅπως ἀνέφερε ὁ Φρανσουά Ζακόμπ⁶ (Francois Jacob) στό «Τό παιχνίδι τῶν πιθανοτήτων», ὑπάρχει μιᾶ σταθερή ἀναλογία μοχθηρῶν καί ἡλιθίων ἀνθρώπων σέ κάθε δείγμα πληθυσμοῦ, ἀνάμεσα σέ ἐπιστήμονες καί ἀσφαλιστές, ἀνάμεσα σέ συγγραφεῖς καί ἀγρότες ἀνάμεσα σέ ἱερεῖς καί πολιτικούς.

Οἱ ἐπιστήμονες θά πρέπει νά εἶναι σέ ἐργήγορη σχετικά μέ τίς σταθερές ἀναγεννήσεις τῆς εὐγονικῆς, μέ τή μία ἢ μέ τήν ἄλλη μορφή. Οἱ σημερινοί γενετιστές θά παίξουν ἀποφασιστικό ρόλο στή χρησιμοποίηση τῆς ἐπιστήμης τους. Θά χρησιμοποιηθεῖ γιά τή δημιουργία μιᾶς κατώτερης φυλῆς πού θά βολεῦει τήν ἀγορά; Θά χρησιμοποιηθεῖ γιά νά βοηθήσει τούς βασανισμένους; Ἡ ἐπόμενη γενεά τῶν γενετιστῶν θά κριθεῖ τελικά σύμφωνα μέ τό πῶς θά ἀντιδράσει μπροστά στό δίλημμα: θά βοηθήσει ἢ θά ἐγκαταλείψει ὅσους χρειάζονται βοήθεια;

Θά ἤθελα νά τελειώσω αὐτή τήν ὁμιλία μέ ἕνα ἐγκώμιο στόν Benno Müller-Hill, τόν ἀκούραστο γενετιστή πού μάχεται ἐπίμονα ἐνάντια σέ κάθε λανθασμένο ἐπιστημονικό μήνυμα, πού ὀδηγεῖ στήν ἀπόρριψη ἢ στόν στιγματισμό κάθε μειονότητας μέ βάση τό φαινότυπό της.

6. Φρανσουά Ζακόμπ, 1920-, γάλλος βιολόγος, Νόμπελ 1965 γιά τήν ἀνακάλυψη τοῦ ἀγγελιοφόρου RNA καί τῶν μηχανισμῶν ρυθμίσσης τῆς λειτουργίας τῶν γονιδίων.

ΤΑ ΜΠΕΙΡΙΚΕΪΚΑ

της Πόπης Πολέμη

...«στέκουν σιωπηλά σάν ἄγρυπνοι φρουροί τῆς μυθικῆς γοητευτικῆς γιά μᾶς πατρίδος μας, τό ἕνα κοντά στό ἄλλο τά Ἐμπειρικάίκα – δηλαδή τά σπίτια τῶν Ἐμπειρικών, τῶν ὁποίων ἡ παλαιά καί ἰσχυρά οἰκογένεια καπετάνεψε καί καπετανεύει πάντα τή μοῖρα τοῦ ὠραίου νηιοῦ»

(Ἀνδρέας Ἐμπειρικός, Γραπτά ἢ Προσωπική μυθολογία, Ἀθήνα, Ἄγρα, 1980, σ. 106-107)

Ἡ ἀφορμή γιά τό σημεῖωμα αὐτό δόθηκε ἀπό τήν ἔκθεση φωτογραφιῶν τοῦ Ἀνδρέα Ἐμπειρικοῦ ἐπικεντρωμένη στόν τόπο καταγωγῆς του, τήν Ἄνδρο. Ἐγινε τό καλοκαίρι πού πέρασε, μέ εὐθύνη τῆς Καϊρείου Βιβλιοθήκης στή Χώρα, καί μπορεῖ κανεῖς ἀκόμη νά τήν ἐπισκεφτεῖ. Τόσο ἡ ἔκθεση ὅσο καί τό συνοδευτικό λεύκωμα *Ἡ Ἄνδρος τοῦ Ἀνδρέα Ἐμπειρικοῦ*, μέ κείμενα τοῦ ἐπιμελητῆ τῆς ἔκθεσης Γιάννη Σταθάτου καθώς καί τοῦ Δημητρίου Πολέμη καί τοῦ Λεωνίδα Ἐμπειρικοῦ (συμπαραγωγή των Ἐκδόσεων Ἄγρα καί τῆς Καϊρείου Βιβλιοθήκης, μέ ἐπιμέλεια τοῦ Σταύρου Πετσόπουλου) εἶχαν πολλούς λόγους νά μέ συγκινήσουν. Καί ὅπως συμβαίνει μέ κάθε ἐπιλογή, ἐν ὄψει μιᾶς ἔκθεσης/ἔκδοσης, δέν ἔλειψαν οἱ ἐνστάσεις, νά συζητᾶς μέ τόν φίλο Λεωνίδα, πίνοντας ρακί, γιὰτί τοῦτο κι ὄχι ἐκεῖνο καί τά λοιπά.

Δέν θέλω ὅμως νά γράψω γι' αὐτά. Οὔτε γιά «τάς καλλιμάστους καί καλλιπύγους τῆς νήσου ταύτης κόρας» οὔτε γιά τήν ἀρμονία τοῦ σχιστόλιθου οὔτε γιά τά θαλερά μονοπάτια. Ἄλλωστε κάθε ἄλλο παρά εἰδήμων τῆς τέχνης τῆς φωτογραφίας μπορῶ νά θεωρηθῶ,

ἐνῶ ἡ σχέση μου μέ τό συγγραφικό ἔργο τοῦ Ἀνδρέα Ἐμπειρικοῦ δέν ἔχει ὑπερβεῖ τό στάδιο τῆς μετ' ἀγαλλιάσεως ἀναγνώσεως.

Ἄν κάτι θέλω νά καταθέσω ἐδῶ εἶναι ἡ ἄκρως πολύτιμη συμβολή τῆς φωτογραφικῆς ἀποτύπωσης στήν κατανόηση, τήν ἱστορική τουτέστιν ἀνάγνωση τοῦ χώρου καί ὄχι μόνο. Μοιάζει αὐτονόητο, ἀλλά δέν πειράζει: τά αὐτονόητα καλό εἶναι νά τά λές καί καί νά τά ξαναλές.

Ἀπό τά πρῶτα πράγματα πού ἄκουσα γιά τήν ἱστορία τοῦ οἰκισμοῦ τῆς γενέθλιας χώρας, ἦταν πῶς στή Ρίβα –ἐκεῖ ὅπου στέκεται τό ἄγαλμα τοῦ Ἀφανοῦς Ναύτη, φιλοτεχνημένο ἀπό τόν Μιχάλη Τόμπρο, ἀπέναντι ἀπό τήν Καμάρα καί τό βενετσιάνικο κάστρο, πλάι στά γνώριμα καί προσφιλή βράχια τῆς ἀπολαυστικῆς καλοκαιρινῆς βουτιᾶς, τοῦ ἐφηβικοῦ φλέρντ καί τῆς νυχτερινῆς κιθαρωδιάς– ἔστεκε ἄλλοτε ἡ μία ἀπό τίς δύο συστάδες Μπειρικέικων σπιτιῶν, πού κήηκαν τό Σεπτέμβριο τοῦ '43, ὅταν οἱ Γερμανοί βομβάρδισαν ἀπό πλοῖα τή Χώρα καί τούς ἀμυνόμενους Ἰταλοῦς, μετὰ τή συνθηκολόγηση.

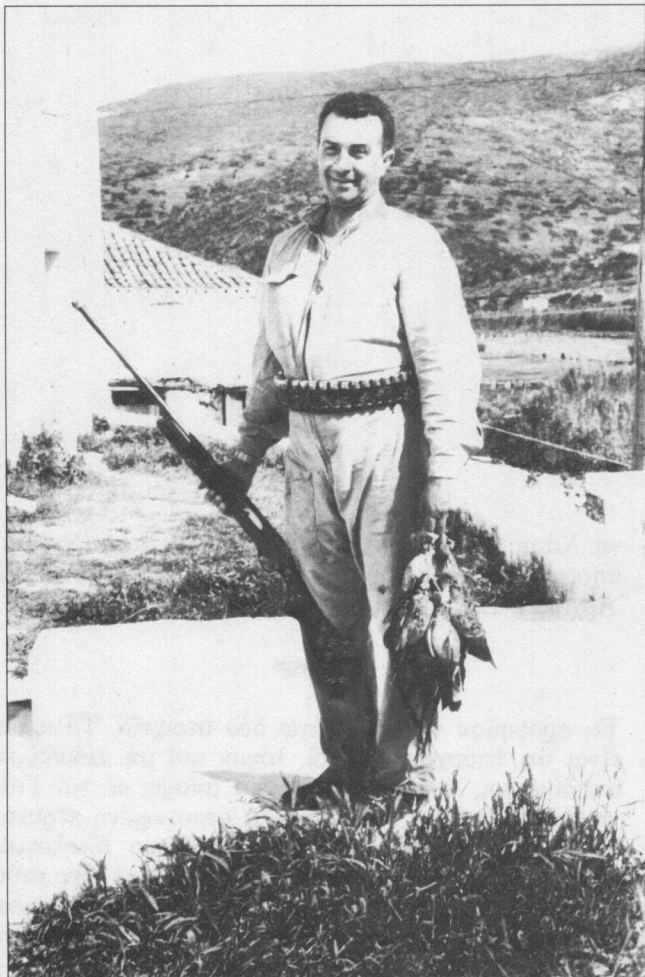
1955, Τά Έμπειρικά της Πλακούρα

Η άλλη συστάδα, πού τή ρήμαξαν κι αυτήν οι βόμβες, θρυσκόταν στην επίσης παραθαλάσσια Πλακούρα, πρὸς τήν πλευρά τοῦ Νειμποργιοῦ, ἐκεῖ ὅπου ἔστεκε πλέον τό ἀνοικονόμητο Ξενία. Στά παιδικά μας μάτια ἐτοῦτο φαινόταν ἐντελῶς παράταιρο καί θυμᾶμαι ὅτι ὅποτε κάνοντας βαρκάδα μᾶς ἔπιανε ὁ οἶστρος νά ἐπιθεωροῦμε τήν εἰκόνα πού ἔδινε ἡ Χώρα ἀπ' τή θάλασσα καί νά σχεδιάζουμε τίς παρεμβάσεις στίς ὁποῖες θά προχωρούσαμε ὅταν θά εἶχαμε τό ἐπάνω χέρι, τό κτίριο αὐτό ὅπωςδήποτε τό προορίζαμε γιά τήν μπουλντόζα. Ἀργότερα ἔμαθα πῶς ἦταν ἔργο τοῦ Ἄρη Κωνσταντινίδη καί προσπάθησα φιλότιμα νά τό δῶ μέ ἄλλο μάτι, ἐνῶ στούς ἐντελῶς πρόσφατους καιρούς, παρατημένο καί ἐτοιμόρροπο –κάποτε νά φιλοξενεῖ Κούρδους λαθρομετανάστες καί νά ἀπειλεῖ τούς περαστικούς σέ ὦρα μπουρνινοῦ μέ κομμάτια μπετόν– ἄρχισε νά μοῦ γίνεται μέχρι καί συμπαθές μνημεῖο, μέ τή σειρά του, ἄξιο τῆς στοργῆς καί τῆς φροντίδας.

Ὡστόσο τό νά ἀκούς –εἴτε νά διαβάσεις, τό ἴδιο εἶναι– καί νά λές κι ἐσύ στή συνέχεια πῶς ἐδῶ θρυσκό-

ταν ἄλλοτε ἐτοῦτο ἢ τό ἄλλο, πόρρω ἀπέχει ἀπό τήν εἰκόνα πού ἐτοῦτο ἢ τό ἄλλο προσφέρει ὅταν σοῦ δοθεῖ ἡ δυνατότητα σ' ἀλήθεια νά τό δεῖς. Ἔτσι, λοιπόν, αὐτά τά Μπειρικά της Πλακούρας –ἢ μάλλον οἱ προσόψεις τους, ἀφοῦ τό πίσω μέρος εἶχε πρὸ 12ετίας καταρρεύσει– ἀποτυπωμένα μέ τό φακό τοῦ Ἄνδρέα Ἐμπειρικοῦ τό 1955, τά ὁποῖα πρωτοαντίκρισα στήν ἐκθεση καί μπορῶ ἔκτοτε νά τά κοιτῶ καί νά τά συλλογίζομαι μέ τήν ἀνεσή μου στό λεύκωμα, μοῦ ξεδιάλυναν ἕνα αἶνιγμα. Αἶνιγμα πού πιστεύω ὅτι θά δημιουργεῖ ἡ Χώρα τῆς Ἄνδρου καί σέ ὅποιον ἐπισκέπτη της ἀρέσκειται νά προσπαθεῖ νά καταλάβει τό χῶρο πού περιηγεῖται, μέ τοῦς ἀνθρώπους του καί τοῦς χρόνους του.

Ὡστε ἡ Χώρα-κάστρο πού ἔσπασε μετά τήν Ἐπανάσταση καί ἀπλώθηκε πέρα ἀπ' τήν τάφρο, στό σημεῖο ὅπου σήμερα –ὡς πλατεία πλέον, μέ τά Μουσεῖα ὀλόγυρα καί τά καφενεῖα– προσφέρεται νά πίνουν ντόπιοι καί ξένοι τά οὐζάκια τους, εἶχε φτιάξει μιά θαλασσινή πρόσοψη ἀντάξια τῆς ναυτοσύνης της πού

Ξενοφών Πεζάρης, 1965
Στό βάθος διακρίνεται ό Σ.Κ.

σταδιακά πήρε νά αὐγαταίνει μέ τό πέρασμα τοῦ 19ου αἰώνα. Γιατί, βέβαια, πῶς ἡ Πλακούρα ἦταν τό λιμάνι –ἀπροσάτευτο ἀπό τόν βοριά, ἀλλά τί νά κάνουμε, αὐτό διέθετε ἡ ἐγγύς περιοχή– τό ἐγνώριζα. Ὡστόσο, ὅσες φωτογραφίες ἔτυχε νά ἔχω δεῖ, ἀπέδιδαν τή μία πλευρά τῆς παραλίας, ἐκεῖ ὅπου καφενεῖα καί μαγαζιά ἄλλοτε ἐσφυζαν ἀπό ζωή, ἰδίως ὅταν πλησίαζε τό καράβι. Ἐκεῖνο ὅμως πού δέν εἶχα συνειδητοποιήσει, παρόλες τίς διηγήσεις, ἦταν ὅτι αὐτή ἡ μικρή πολιτεία τῆς ἀνερχόμενης ναυτοσύνης ἔστησε μιά facade πρὸς τή θάλασσα ὅπως τῆς ἄρμοξε, ἓνα οἰκοδομικό συνεχές πού δέν φαίνεται νά εἶχε τίποτα νά ζηλέψει ἀπό ἄλλα ἀνάλογα καί πού καμαρωτό καλωσόριζε τοὺς ταξιδεμένους ἢ κατευόδωνε ὅσους εἶχε ἔρθει ἢ ὦρα νά ξαναφύγουν γιά ταξίδια μακρινά. Ἐκεῖ, ἐξάλλου, σέ συμβολικό ἐπίπεδο μνημειοποιούνταν καί κατοχυρωνόταν ἡ κυριαρχία τῆς συγκεκριμένης ἐφοπλιστικῆς οἰκογένειας ἐπὶ τῆς κοινωνίας τοῦ νησιοῦ, ἡ ταξική διάρθρωση τῆς ὁποίας ἀποτυπώνεται ἐναργέστατα σέ ἓνα ἄλλο στιγμιότυπο πού συλλαμβάνει ὁ φακός

Ἐρωτῶ Καῖρη (νῦν Πολέμη), 1954

τοῦ Ἀνδρέα Ἐμπειρίκου, τό 1920: τοῦ πολιτευτῆ καί τῆς ἀκολουθίας μέ τίς ρεπούμπλικες πλάι στοὺς πληθεῖους χωρικούς μέ τίς τραγιάσκες.

Στά χρόνια πού ἀκολούθησαν, ἡ γραμμὴ πού συνέδεε τή Χώρα μέ τόν Πειραιά διακόπηκε –τό νησί ἐξυπηρετεῖται πλέον ἀπό τό λιμάνι τοῦ Γαυρίου στά βορειοδυτικά–, ἡ γειτονιά τῆς Πλακούρας μαράζωσε, οἱ μπουλντόζες ἢ ὅ,τι ἀνάλογο ὑπῆρχε τότε γκρέμισαν τά ἀπομεινάκια τῶν βομβαρδισμῶν καί αὐτή ἡ πολιτεία τῆς ναυτοσύνης στήν ὁποία μεγαλώσαμε ἐμοῖαζε νά ἔχει γυρίσει τήν πλάτη πρὸς τή θάλασσα, προτοῦ νά τῆς στρέψουν τά νῶτα καί οἱ ἴδιοι οἱ γόνιοι τῶν ναυτικῶν οἰκογενειῶν.

Πλάι, λοιπόν, στήν «ποίηση πού περιέχει καί ἀναδίδει ἓνα τοπίον», ποίηση πού ἀποτυπώνεται μέ τοὺς λεκτικούς τρόπους πού διαθέτει ὁ ποιητής, ἡ φωτογραφική ἀποτύπωση καθιστᾶ τό οἰκεῖο τοπίο κατανοητό καί διαφορετικά ἀναγνωρίσιμο, γεγονός πού μπορεῖ νά προσφέρει ὄχι λιγότερη τέρψη ἀπό τήν ποίηση καθαυτή.

ΕΡΡΕΤΩΣΑΝ ΤΑ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ;

του Άγγελου Ήλεφάντη

Επανερχομαι στό θέμα «αρχαία ἔλληνικά» ἡ τελευταία φορά ἦταν τόν Ὀκτώβριο τοῦ συγχωρεμένου 2004,¹ ὅταν ἀπ' ἀφορμή τά σχέδια τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας νά αὐξήσει τίς ὥρες διδασκαλίας τῶν Ἀρχαίων Ἑλληνικῶν (σύν 2 ὥρες ἑβδομαδιαίως στόν Α' Λυκείου, σύν μία ὥρα στίς τάξεις τοῦ Γυμνασίου) ὥστε νά θεραπευτεῖ ἡ «μή ὀρθή χρήση τῆς γλώσσας, οἱ ἀδυναμίες στόν ἔκφραση καί ἡ λεξιπενία», πολλοί εἶχαν ἀντιδράσει, κυρίως ἐναντίον τῆς αἰτιολογίας πού προέβαλε ἡ κα ἕπουργός Παιδείας. Ὑποστήριξαν τήν ἀποψη ὅτι γιά νά μάθουν οἱ νέοι νά χρησιμοποιοῦν, γραπτά καί προφορικά, τή Νεοελληνική σωστά δέν χρειάζονται τά δεκανίκια τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς, οὔτε ἄλλης γλώσσας ἄλλωστε. Γιά νά χρησιμοποιοῦν σωστά οἱ νέοι καί γενικῶς οἱ Νεοέλληνες τή Νεοελληνική δέν χρειάζονται παρά νά διδάσκονται σωστά τή γλώσσα τους τή Νεοελληνική. Ἀποψη μέ τήν ὁποία δέν μπορεῖ παρά νά συμφωνεῖ κανεῖς.

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά ὑπάρχει τό θέμα γιατί τά Ἀρχαία Ἑλληνικά στό σχολεῖο, ἀφοῦ στό κάτω κάτω, παρά τίς τόσες διδασκτικές προσπάθειες καί βάσανα, οἱ μαθητές ἐλάχιστα ἀρχαιοελληνικουῖα μαθαίνουν ἐντέλει. Στή συντριπτική τους πλειοψηφία δέν καταλαβαίνουν καν τή γλώσσα τοῦ Εὐαγγελίου, ἐνῶ οἱ ἀπόπειρες χρησιμοποίησης ἀρχαιοελληνικῶν ἔκφράσεων ἢ λέξεων καταλήγουν στούς συλλέκτες γλωσσικῶν μαργαρίτων πού ὁμολογοῦμένως, ὅταν δέν εἶναι γιά κλάματα, θγάζουν γέλιο μερικές φορές.

Γιατί, λοιπόν, τά Ἀρχαία; Τό μπερδεμα εἶναι πολύ παλιό. Δέν θ' ἀσχοληθῶ τώρα μ' αὐτό. Ἀπ' ἀφορμή ὅμως τά νέα σχέδια τοῦ Ὑπουργείου πρός τό πουθενά μῖς χλιοπατημένης δογματικῆς ἐκπαιδευτικῆς τακτικῆς γράφηκαν καί εἰπώθηκαν ὀρισμένα καί γιά τή διδασκαλία τῶν Ἀρχαίων στό Σχολεῖο. Ἐπιλέγω γιά νά σχολιάσω ἕνα ἀπ' αὐτά τά δημοσιεύματα, τοῦ Γιάν-

νη Χάρη (Νέα, «Να καταργηθοῦν τα αρχαία;») πού ἀπορρίπτει ρητά τήν ὑποχρεωτική διδασκαλία τῶν Ἀρχαίων Ἑλληνικῶν στό Σχολεῖο.

Ἐκ προοιμίου νά ἐπισημάνω δύο στοιχεῖα. Τό πρῶτο εἶναι ὅτι ὑπάρχουν πολλοί, λόγιοι καί μή, εἰδικοί καί ἀνείδικευτοι, πού ἔχουν τήν ἴδια ἀποψη μέ τόν Γιάννη Χάρη. Ὁ ἴδιος δέν εἶναι μιά μεμονωμένη περίπτωση ἀλλά ἐντάσσεται σέ ἕνα γενικότερο ἰδεολογικό-γλωσσικό ρεῦμα πού δέν τά πάει καλά μέ τήν ταῦτησιν Νεοελληνικῆς καί Ἀρχαιοελληνικῆς γλώσσας καί πολύ περισσότερο μέ τήν ὑπαγωγή τῆς πρῶτης στή δεύτερη. Τό ρεῦμα αὐτό συνεχίζει νά ἀντιμάχεται τά ἰσχυρά κατάλοιπα τῶν παλαιότερων «ἀρχαιοφίλων», τῶν ἐπιδιωμάτων τοῦ ἀρχαϊσμοῦ —πού ἤθελε νά μάθουμε νά γράφουμε καί νά μιλάμε σάν τόν Θουκυδίδη— καί τοῦ καθαρευουσιανισμοῦ, πού ταλαιπώρησε τό ρωμαϊκό ἐπί δύο αἰῶνες. Σήμερα παρά τήν κατάργηση τῆς καθαρεύουσας, οἱ ἀρχαιοφίλοι θεωροῦν τά Ἀρχαία Ἑλληνικά μήτρα, προστάτη καί ἀγρυπνο φύλακα τῆς Νεοελληνικῆς, πού ἂν τά χάσουμε χαθήκαμε. Τήν ἀποψη τῆς ἀρχαιοφιλίας ὑποστηρίζει καί στηρίζει διοικητικά καί τό Ὑπουργεῖο, ἀποψη πού διαπερνά ὄλο τό οἰκοδόμημα τῆς νεοελληνικῆς ἰδεολογίας. Μέ ποιά ἄλλη ταυτότητα τό νεοελληνικό ἔθνος θά θεωροῦσε τόν ἑαυτό του ἀπόγονο καί κληρονόμο τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἂν δέ πίστευε ἀκράδαντα ὅτι ἡ γλώσσα πού μιλάει δέν εἶναι ἴδια μ' ἐκείνη τῶν ἀρχαίων ἡμῶν προγόνων; Μέ τό δίκιο τους, λοιπόν, ὑπάρχουν πολλοί πού ἀντιμάχονται αὐτή τήν «ἀρχαιοφιλία», πού θά ἔλεγα ὅτι ἔχει ὄλα τά στοιχεῖα καί τή διάδοση μῖς λαοπρόβλητης ἰδεολογίας. Γι' αὐτό ἐπι-

* Δημοσιεύτηκε καί στόν Αὐγή, «Ἐνθέματα», 9/1/2005.

1. Ὁ Πολίτης, «Ἀρχαία γιά νά μιλάμε Νέα», τεῦχ. 126, Ὀκτώβριος 2004.

διώκουν τὸ Σχολεῖο, τουλάχιστον, ν' ἀπαλλαγῆ ἀπ' αὐτόν τὸ χαλκὰ πού τοῦ σφίγγει τὸ κεφάλι. Κι αὐτὸς ὁ ἀγώνας εἶναι παλαιός, εἶναι ὁ πυρήνας τοῦ γλωσσοεκπαιδευτικοῦ μεταρρυθμισμοῦ.

Ὁ δεῦτερος λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο ἐπέλεξε τὸν Γιάννη Χάρη εἶναι ὅτι ὁ Γιάννης, χρόνια τώρα, παλεύει μὲ τὰ γλωσσικά. Μιά σπάνια περίπτωση αὐτοδίδακτου δὲν πῆγαν τὰ γράμματα ἐπάνω του, πῆγε αὐτὸς ἐπάνω στὰ γράμματα. Διορθωτής, ἐπιμελητής κειμένων, μεταφραστής ἀλλὰ καὶ στοχαστικός μελετητής, ιδιαίτερα τῆς νεοελληνικῆς γλωσσικῆς γραμματείας, κριτικός, καὶ τὰ τελευταῖα χρόνια δόκιμος ἀρθρογράφος (στὰ Νέα) πού μὲ τὰ κριτικά ἀλλὰ καὶ παιγνιώδη, ἐνίοτε, κείμενά του ἐπεσήμαινε μύρια ὅσα παραστρατήματα καὶ σολοικισμούς τῆς δημοσιογραφικῆς κυρίως γλώσσας, προΐοντα εἴτε τῆς διασύννης καὶ τῆς τσαπατσουλιάς, εἴτε τῆς ἀπορίας καὶ τῆς δυσκολίας,² εἴτε τῆς ἀρχαιοελληνίζουσας οἴησης. Εἶναι μάχιμος σ' αὐτὸ τὸ μετερίζι ἢ γνώμη του καὶ ἡ γνώση του βαραίνουν πολὺ. Παρὰ ταῦτα ὁ Γιάννης Χάρης τάσσεται κατὰ τῆς ὑποχρεωτικῆς διδασκαλίας τῶν Ἀρχαίων ἂν καὶ ὑποστηρίζει, καὶ ξέρω ὅτι τὸ ὑποστηρίζει μετὰ λόγου γνώσεως, ὅτι «εὐχὴς ἔργο, καλὸ, ἄριστο θὰ ἦταν νὰ μαθαίναμε ὅλοι ἀρχαῖα ἑλληνικά».

Ἴδου τὰ ἐπιχειρήματά του κατὰ τῆς ὑποχρεωτικῆς διδασκαλίας τῶν Ἀρχαίων Ἑλληνικῶν στὸ Σχολεῖο.

• «οἱ περισσότερες κατηγορίες λαθῶν που ἐντοπίζονται στὴν τρέχουσα γλωσσικὴ χρῆση σχετίζονται με τὴν ἰδεολογικοποιημένη προσέγγιση τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν, καὶ μόνο δευτερευόντως με τὴν ἀμέθοδη διδασκαλία τους»

• «ἀρχαῖα δὲν μαθαίνονται γενικά στὸ σχολεῖο, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μαθευτοῦν στὸ σχολεῖο· ἀκόμη πιο εἰδικὰ καὶ πιο συγκεκριμένα, τὰ ἀρχαῖα —ὅπως καὶ κάθε ἄλλη γλῶσσα— δὲν εἶναι ἀπλῶς λέξεις, ἀρα δὲν μαθαίνονται μέσα ἀπὸ λέξεις καὶ φρασσοῦλες, ἢ ἐστὼ σπαράγματα κειμένων.»

• «τὰ ἀρχαῖα —πολὺ περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη γλῶσσα— ἀκριβῶς ἐπειδὴ εἶναι συγγενὴ με τὰ νέα ἑλληνικά στὸ λεξιλόγιο, εἶναι ὅμως ἀρκετὰ ὡς πολὺ ξένα στὴν ὅλη δομὴ, μᾶλλον σύγχυση δημιουργοῦν στὸν μαθητὴ, παρὰ προάγουν καὶ στηρίζουν τὴν ἐκμάθηση καὶ τὴν καλλιέργεια τῶν νέων ἐλληνικῶν»

• «Πρέπει νὰ μελετοῦμε τὸν ἀρχαῖο κόσμο, τὴν ἀρχαῖα σκέψη; Οπωσδήποτε ναι. Καὶ μοναδικὸς τρόπος γι' αὐτὸ εἶναι ἡ ἀρχαῖα γλῶσσα; Οπωσδήποτε ὄχι. Εὐχὴς ἔργο, καλὸ, ἄριστο θὰ ἦταν νὰ μαθαίνομε ὅλοι ἀρχαῖα ἑλληνικά. Καὶ δὲν μπορούμε; Οπωσδήποτε ναι, ἀλλὰ οπωσδήποτε ὄχι στὸ σχολεῖο. Καὶ εἰδικὰ στὸ σχολεῖο, ὄχι μόνο δὲν μπορούμε, ἀλλὰ, ὅπως φαίνεται καν δὲν πρέπει, στὸ πλαίσιο μάλιστα τῆς υποχρεωτικῆς ἐκπαίδευσης.»

• Τα ἀρχαῖα εἶναι «μια ἀπαιτητικὴ γνώση που δὲν ἐπιδέχεται αυτοσχέδιαστικά διδακτικά παιχνί-

δια ἀλλὰ συστηματικὴ καὶ εἰδικὴ μελέτη, συστηματικὲς καὶ εἰδικὲς σπουδές. Καὶ ὅπως ἡ μουσικὴ [να διδάσκονται] τὰ ἀρχαῖα σε εἰδικὰ σχολεῖα καὶ μάλιστα ἀπὸ λύκειο καὶ πάνω, γιὰ νὰ μὴν πῶ ἀποκλειστικὰ ἀνώτερη καὶ ἀνώτατη σχολή»

• «... γιὰ τοὺς πολλοὺς θὰ μιλήσω γιὰ τὴν δυνατότητα νὰ καλλιερῆσουν τὴ γλῶσσα τους. Χωρὶς τὴ γλωσσικὴ παραμορφωτικὴ παρεμβολὴ τῶν ἀρχαίων που σαν ἐξ αἵματος συγγενῆς γλωσσικὴ μορφὴ, ἐπαναλαμβάνω, παράγει μᾶλλον γλωσσικὴ σχιζοφρένεια, ἡ ὁποία —μέσα πάντοτε καὶ ἀπὸ τὸν ἄλλο παραμορφωτικὸ καθρέφτη, τὴν ἰδεολογία τροφοδοτεῖται ἐφεξῆς καὶ παγιώνεται ἀπὸ τὴ λειψὴ πλέον γνώση καὶ τῆς παλαιᾶς καὶ τῆς νεότερης γλωσσικῆς μορφῆς»

• «Γι' αὐτὸ», ἐπιλογίζεται ὁ Γιάννης Χάρης, «γιὰ λόγους ψυχολογικοποιοῦ καὶ αὐστηρότερα γλωσσικούς, πιστεύω ὅτι ἡ υποχρεωτικὴ διδασκαλία τῶν ἀρχαίων, κατὰ τὴ φάση ὅπου διαμορφώνεται καὶ καλλιεργεῖται τὸ γλωσσικὸ ὄργανο, εἶναι ἐν τέλει ἐπιβλαβὴς. (...), τὰ ἀρχαῖα στὴ φάση τῆς γυμνασιακῆς μπορεῖ νὰ στρεβλώσουν διὰ παντός τὸ γλωσσικὸ αἰσθητήριό του παιδιοῦ. Δηλαδή, τὸν νοῦ.»

(Ὅλες οἱ ὑπογραμμίσεις στὰ χωρία τοῦ ἀρθροῦ τοῦ Γ.Χ. πού παρέθεσα εἶναι τοῦ ἴδιου).

Ὡς ἐπαρκῆς χειριστὴς τῆς γλώσσας ὁ Γ.Χ. μπορεῖ νὰ εἶναι σαφής.

Καὶ εἶναι σαφής: «Τὰ ἀρχαῖα μπορεῖ νὰ στρεβλώσουν διὰ παντός τὸ γλωσσικὸ αἰσθητήριό του παιδιοῦ. Δηλαδή, τὸν νοῦ». Μπορεῖ νὰ στρεβλώσουν τὰ ἀρχαῖα τὸν νοῦ; Ἄς ψάξουμε λίγο αὐτὸ τὸ τελευταῖο, συντριπτικὸ καὶ τρομοκρατικὸ, συνάμα, συμπέρασμα. Καὶ ὁ καλύτερος τρόπος εἶναι ἡ ἴδια ἢ ἱστορία τῆς διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων στὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο, πᾶνε 177 χρόνια ἀπὸ συστάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, ὅταν τὸ ἴδιο τὸ κράτος ἀνέλαβε τὴν ἐκπαίδευση τῶν Ἑλληνοπαίδων, καθιστώντας τὴν ὑποχρεωτικὴ γιὰ ὅλους, θήλεις καὶ ἄρρενες, σὲ ὅλα τὰ σχολεῖα τῆς ἐπικράτειας καὶ ὀρίζοντας συνάμα μὲ τρόπο ἐντελῶς ἀνελαστικὸ, στὴ στοιχειώδη καὶ τὴ μέση ἐκπαίδευση, τὸ περιεχόμενό τους, δηλαδή τὰ διδασκόμενα μαθήματα. Ὡς πρὸς τὴ γλωσσικὴ παιδεία τὸ κράτος ἐπέβαλε τὰ Ἀρχαῖα Ἑλληνικά πού μαζί μὲ τὴν καθαρεύουσα —ἐπίσημη

2. Τὰ μάζεψε ὅλα τὰ κείμενά του σ' ἓνα τόμο, *Ἡ γλῶσσα, τὰ λάθη καὶ τὰ πάθη*, ἐκδ. Πόλις 2003. Ἐξοχο, χρηστικὸ βοήθημα σὺν τοῖς ἄλλοις, στὸ ὁποῖο προσφεύγουμε μὲ ὠφέλεια. Τὸ περιοδικὸ *Πολίτης* καὶ ἐγὼ προσωπικά, τοῦ ὀφείλομε πολλά. Ἦταν ὁ Γιάννης Χάρης ὁ διορθωτὴς-ἐπιμελητὴς τοῦ περιοδικοῦ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς ζωῆς του, τὸ ἔστρωσε γλωσσικά, μᾶς ἐφτιαξε ἓνα κανόνα, πού προσπαθοῦμε νὰ ἐφαρμόσουμε.

γλώσσα τοῦ κράτους ἄλλωστε σέ ὅλες τίς ἐκφάνσεις τοῦ κρατικοῦ, τοῦ δημόσιου, τοῦ πολιτικοῦ, ἀκόμη καί τοῦ δημοσιογραφικοῦ λόγου— ἀποτελέσαν τήν ἀποκλειστική σχεδόν γλωσσική τροφή τῶν Νεοελλήνων. Ἔσπασαν δάκτυλα μέ τόν χάρακα γιά τόν ἀόριστο δεύτερο καί τήν εὐκτική, τά ἀπαρέμφατα καί τίς μετοχές, τά ἀνώμαλα ῥήματα, τά δύστροπα καί τά πολύτροπα τριτόκλιτα, τά ὠά καί τά ἴα, τά ἰσχνέγγυλα,³ ἔμειναν κι ἂν ἔμειναν μαθητές στήν ἴδια τάξη γιατί στή γραφίδα τους τό «χρόνου φείδου» γινότανε «χρόνου φίδου» καί στήν ἐκθεση ἔγραφαν γιά δένδρογιαλίες καί ὀχιές, ἄπειροι ὅσοι καί ὅσες βασανίστηκαν γιατί δέν μπόρεσαν νά μεταφράσουν στό περίπου τρεῖς ἀράδες ἀπ' τόν Ἀρριανό, ἄπειροι φαντάροι ἔστειλαν γράμμα στοῦς γονεῖς τους ἀρχίζοντας μέ τό «ὑγείαν ἔχω καί ὑγείαν ἐπιθυμῶ δι' ἡμᾶς», μὴν ἔχοντας καταφέρει νά ξεχωρίσουν τό ἡμᾶς ἀπό τό ὑμᾶς. Τό παλαιό καί τό νεότερο κίνημα τοῦ δημοτικισμοῦ κατέγραψε ἄπειρες τέτοιες στρεβλώσεις καί οἱ εὐθυμογράφοι βρῆκαν πλούσιο ὕλικό γιά νά κάνουν πλάκα μέ τίς ἀρχαιοελληνικοῦρες. Εἶναι πιά κοινότοπο, σήμερα πού ἔχει ξεπεραστεῖ τό γλωσσικό ζήτημα ὕστερα ἀπό τόσες πολύχρονες καθυστερήσεις, ἀγκυλώσεις καί ἀγῶνες γιά τή γλώσσα, νά μιλά κανεῖς γιά τίς ἀρχαιοελληνικοῦρες τῶν διαφόρων σά νά βρισκόμαστε στά 1880. Κι ὡστόσο σ' ὅλη αὐτή τήν ιστορική πορεία τῆς ἐκπαίδευσης τῆς Ἀρχαῖα ἦταν ἡ ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ μάθησι, ἡ κορωνίδα τῆς γλωσσικῆς, κι ὄχι μόνο, μόρφωσις. Πέρασαν γενιές καί γενιές μέσα σ' αὐτή τή γλωσσική στρέβλωση καί τήν ιδεολογική ἀποχαύνωση. Μηδενός ἐξαίρουμένου.

Γνωρίζουμε, χονδρικά, τήν ιστορία αὐτοῦ τοῦ πνευματικοῦ ὀλοκαυτώματος, τό ιδεολογικό καί τό κοινωνικό του περιεχόμενο, τίς στοχεύσεις του. Γνωρίζουμε ἀκόμα καί τά ρεαλιά του. Ἀπό τήν ιστορία ὅμως αὐτῆς τῆς ἐκπαιδευτικῆς πολιτικῆς ἑκατόν πενήντα χρόνων, πού εἶχε κατ' ἀρχάς νά κάνει μέ τή γλωσσική διαμόρφωση τῶν παιδιῶν, τῶν νέων, δέν προκύπτει ὅτι στρεβλώθηκε διά παντός τό γλωσσικό τους αἰσθητήριο, ὁ νοῦς τους δηλαδή, παρά τά τραύματα, τή σπατάλη χρόνου καί εὐαισθησιῶν, παρά τή θυσία ἄλλων γλωσσικῶν μορφῶν. Βασανίστηκαν οἱ Νεοέλληνες μέ τά Ἀρχαῖα, μαρτύρησαν, δέν ἔχασαν ὅμως τόν νοῦ τους. Σπουδαῖοι ἄνθρωποι, τῶν ὁποίων ἡ μόνη ἐγκύκλια γλωσσική παιδεία ἦταν τά Ἀρχαῖα, σκέφτηκαν παρά ταῦτα πολύ δυνατά, ἔγραψαν σπουδαῖα ποιήματα, σπουδαῖα λογοτεχνία, διατύπωσαν σπουδαῖα ἐπιστημονική γλώσσα μέ ἀκρίβεια καί κυριολεξία, πλούτισαν τή γλώσσα, τή γνώση καί τή σκέψη. Καί σχεδόν ὅλοι ἦταν ἀρχαιομαθέστατοι, πολλοί μάλιστα καί ἀθεράπευτα ἀρχαιοφιλοὶ μέχρι ἀρχαιοπληξίας. Δέν ἔχει κανεῖς παρά νά ρίξει μιά ματιά στήν ἐπιστημονική ὀρολογία καί ἰδιαίτερα τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, τῶν μαθηματικῶν, τῶν φυσικῶν, τῶν φυσιογνωστῶν, τῶν ἀνατόμων καί τῶν γιαιτρῶν, τῶν βιολόγων, ἀλλά καί τῶν ἀνθρώπων τῶν ὀνομαζόμενων ἀνθρωπιστικῶν

ἐπιστημῶν, τῶν νομικῶν, τῶν ιστορικῶν, τῶν φιλοσόφων, τῶν φιλολόγων, τῶν κοινωνιολόγων, δέν ἔχει, λοιπόν, παρά νά ρίξει κανεῖς μιά ματιά σ' αὐτά τά ἔργα τῆς νεοελληνικῆς σκέψης κι ἐπιστήμης γιά νά διαπιστώσει τόν πλοῦτο, τήν εὐρηματικότητα, τήν ἀκρίβεια, τήν σαφήνεια, τή διακριτικότητα τῆς ὀρολογίας καί τήν ἐκφραστικότητα τῆς. Δέν γίνονται αὐτά ἀπό ἀγγλωσσους, ἀπό ἀνθρώπους χωρὶς νοῦ. Ἡ «ἀμφιέριστος δοκός» τῶν μηχανικῶν, τό «κινιακόν τρήμα» τῶν ἀνατόμων, τό «διάνυσμα» καί τό «ἡμίτονον» τῶν μαθηματικῶν καί χιλιάδες ἄλλες τέτοιες λέξεις-ὄροι, καμωμένοι ἀπό ἀνθρώπους πού πέρασαν χιλιάδες ὥρες μέ τά Ἀρχαῖα, δέν δείχνουν ὅτι εἶχαν χάσει τό γλωσσικό τους αἰσθητήριο. Ἀντίθετα δείχνουν ἀνθρώπους πού καί μόρφωση εἶχαν καί αἰσθητήριο γλωσσικό διέθεταν καί νά σκεφθοῦν δυνατά μπόρεσαν, γι' αὐτό μέ ἄνεση χρησιμοποίησαν ἀντιδάνεια ἀπό ξένες γλώσσες, κυρίως τίς ρομανικές, ἢ λέξεις ἀπό ξένες γλώσσες ἐξελληνίζοντάς τες, ἢ λέξεις ἀπό τήν τρέχουσα καθομιλούμενη γλώσσα, ἢ ἀπό τή λαϊκή παράδοση, ἢ ἀντλήσαν ἀπό τή μεγάλη δεξαμενὴ τῆς Ἀρχαῖας Ἑλληνικῆς, ἢ ἐπλάσαν νεολογισμούς.

Ἄλλά καί πέρα ἀπό τίς ἐξέχουσες περιπτώσεις ἐπιστημῶν, λογίων καί λογοτεχνῶν καί ὁ πολὺς κόσμος συμπεριφέρθηκε ἀντίστοιχα: δέν ἔχασε τό νοῦ του, αὐτά πού ἠθελε νά πει τά εἶπε, αὐτά πού ἀναγκάστηκε νά σκεφτεῖ τά σκέφτηκε καί τά μίλησε. Καί οἱ πολλοὶ ἐπίσης ἔπλεαν σέ πελάγη ἀρχαιοφιλίας καί προγονοπληξίας καθὼς μ' αὐτὲς τράφηκαν στή λίγη, ἢ τήν περισσότερο, ἐγκύκλια ἐκπαιδευσιὰ τους. Μέ τήν καθαρῆουσα καί τά Ἀρχαῖα σκέφτηκαν τόν κόσμο, ὥσπου, κυρίως μετὰ τό 1974 ἄλλαξε ἡ κατάσταση μέ τήν ἀναγνώριση τῆς δημοτικῆς, ἂν καί εἶχαν δουλευτεῖ ἰσχυρά προηγούμενα στή λογοτεχνία καί τήν ἐπιστήμη, ἤδη ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰῶνα καί παλιότερα.

Τά Ἀρχαῖα, λοιπόν, μᾶς λείπει ἡ ιστορική ἐμπειρία δέν στρεβλώνουν διά παντός τό γλωσσικό αἰσθητήριο τοῦ παιδιοῦ· δηλαδή τόν νοῦ. Ἄς λείπει αὐτό τό συντριπτικό καί τρομοκρατικό συνάμα συμπέρασμα.

Ἔλεγα πῶς πάνω ὅτι τό ἐλληνικό κράτος ἀπό συστάσεως του, ὅσο μπόρεσε στήν ἀρχὴ τῆς ζωῆς του, ἀργότερα ἀπολύτως ὅταν ἀυγάτισαν οἱ δυνατότητές του, θέλησε τήν στοιχειώδη ἐκπαίδευση ὑποχρεωτική. Μετὰ τῆ μεταπολίτευση ἐπεξέτεινε τό ὑποχρεωτικό καί στά τρία χρόνια τοῦ Γυμνασίου, τώρα δέ γίνεται λόγος καί καταβάλλονται προσπάθειες ἢ ὑποχρεωτικὴ ἐκπαίδευση νά γίνῃ δωδεκάχρονη. Ἄμποτε. Ὑποχρεωτικὴ ἐκ-

3. «Ἰσχνέγγυλα», λέξη πού ἐπεσήμανε ὁ Γ.Χ. κάπου δέν τῆ βρῆκα στό μεγάλο Λεξικό Δημητράκου οὔτε στό Lidell-Scot οὔτε σέ δύο ὀμηρικά λεξικά πού συμβουλευτήκα.

παίδευση σημαίνει δύο πράγματα: πρῶτον ὅτι ὅλα τὰ παιδιά εἶναι ὑποχρεωμένα νά πάνε στό σχολεῖο (ἐπί ἐννέα χρόνια τὰ τελευταῖα τριάντα χρόνια). Δεύτερον τό κράτος αὐτοδομεύεται καί θεωρεῖ τόν ἑαυτό του ὑποχρεωμένο νά παρέχει σέ ὅλους τήν ἴδια ἐκπαίδευση, νά ἀναλαμβάνει τό κόστος τῆς, τήν ὀργάνωσή τῆς, νά ὀρίζει τό περιεχόμενό τῆς καί μέ τὰ ὄργανά του νά ἐποπτεύει στό τῆς ἐκπαίδευσως. Καί μεῖς οἱ πολῖτες αὐτός θέλουμε νά εἶναι ὁ ρόλος τοῦ κράτους καί τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ μηχανισμοῦ. Ἡ κοινωνία μας καί τό κράτος τῆς πού προέκυψε ἀπό τήν Ἐπανάσταση θεωροῦσαν ὅτι ἡ ἐκπαίδευση τῆς νέας γενιᾶς δέν μπορεῖ νά ἀφεθεῖ στήν τύχη οὔτε κἀν στίς δυνατότητες καί στίς προτιμήσεις τῆς οἰκογένειας οὔτε νά ἀφεθεῖ στούς προνεωτερικούς θεσμούς (ἐκκλησιαστικά σχολεῖα, οἰκοδιδάσκαλοι, μοναστήρια, φιλανθρωπικά-ιδιωτικά ἐκπαιδευτήρια). Ἀκόμη καί τὰ ιδιωτικά ἐκπαιδευτήρια τελοῦν ὑπό τήν ἐποπτεία τοῦ κράτους καί εἶναι ὑποχρεωμένα νά παρέχουν τήν ἴδια μέ τὰ δημόσια σχολεῖα ἐκπαίδευση. Σ' αὐτό τό σύστημα τό κράτος εἶναι ἐκεῖνο πού ἀποφασίζει ποιό θά εἶναι τό περιεχόμενο τῆς ἐκπαίδευσης, τό ὑποχρεωτικό γιά ὅλους, ζήτημα πού δέν ἐπαφίεται στήν προαίρεση τῶν ιδιωτῶν. Καί βέβαια ἀκατασίγατος ὁ διάλογος, ἀκόμη καί οἱ συγκρούσεις γιά τό ποιό θά εἶναι τό περιεχόμενο τῆς ἐκπαίδευσης. Ζήτημα, ἄλλωστε, ἄκρως πολιτικό, ἀπ' ἐκεῖνα πού χωρίζουν τήν προοδευτική ἀπό τή συντηρητική πολιτική παράταξη.

Τό ἑλληνικό κράτος, λοιπόν, ἐθεώρησε ὅτι μέσα στήν ὑποχρεωτική ἐκπαίδευση —ἐκτός ἀπό τὰ μαθηματικά, τή φυσική, τή χημεία, τή βιολογία, τήν ἱστορία, τή γεωγραφία, τή νεοελληνική γλῶσσα καί τή λογοτεχνία, τίς ξένες γλώσσες, τή γυμναστική, κάποια καλλιτεχνικά καί εἰκαστικά μαθήματα, στό ὅποια ἐσχάτως προστίθενται κι ὀρισμένα ἄλλα ἀντικείμενα ὅπως οἱ ἠλεκτρονικοί ὑπολογιστές καί ἡ πληροφορική, ἐκτός ἀπ' ὅλα αὐτά κεντρική θέση ἔχουν τὰ Ἀρχαῖα Ἑλληνικά (καί τὰ Λατινικά). Ἀνεξαρτήτως τῆς μελλοντικῆς σπουδαστικῆς σταδιοδρομίας τῶν νέων καί ἀνεξαρτήτως τῶν μελλοντικῶν ἐπαγγελματῶν θεωροῦμε ὅτι ὅλες αὐτές οἱ μαθήσεις, ὡς ἐνιαῖον ὅλον, συνιστοῦν τή γενική παιδεία, τή γενική μόρφωση καί πρέπει ὅλοι νά τήν ἀποκτήσουν. Ὑποχρεωτικῶς. Διότι θεωροῦμε ὅτι οἱ πολῖτες πρέπει νά εἶναι μορφωμένοι, διότι μόνον ὄντας μορφωμένοι εἶναι συνειδητοί πολῖτες, μέ συνειδητή πολιτοφροσύνη. Ἀλλά καί διότι μόνον οἱ μορφωμένοι πολῖτες μποροῦν νά ἔχουν ὑψηλή παραγωγικότητα, νά προσφέρουν στή γενική εὐημερία καί τήν προσωπική προκοπή.

Εἶναι προφανές ὅτι ἀραδιάζω κοινοτοπίες τίς ὀποῖες, ἄλλωστε, κανεῖς δέν ἀμφισβητεῖ. Θέλω ὅμως νά πῶ ὅτι τό ὑποχρεωτικό Σχολεῖο, δέν εἶναι ἕνας μηχανισμός παραγωγῆς γνώσεων, δέν εἶναι ἐρευνητικό κέντρο οὔτε ἐκπαιδευτήριο ἐπαγγελματικῆς κατάρτισης. Εἶναι σχολεῖο ὑποχρεωτικῆς μετάδοσης μαθημάτων ἤδη γνώσεων. Στό ὑψηλότερο ἐπίπεδό του λειτουργεῖ ὡς

κῶρος καί τρόπος μύησης τῶν νέων στίς ἐπιστημονικές μαθήσεις καί τίς καλλιτεχνικές εὐαισθησίες. Μαθαίνουμε στό Σχολεῖο κάποια μαθηματικά ἢ ἱστορία δέν γινόμαστε ὅμως οὔτε μαθηματικοί οὔτε ἱστορικοί. Καί μουσική κάνουμε (ἢ μᾶλλον ἔκαναν) δέν γινόμαστε ὅμως μουσικοί. Ὅλα τὰ ἐπιστημονικά ἀντικείμενα, ἀπό τὰ μαθηματικά ὡς τήν ἱστορία, ἀπ' τή βιολογία ὡς τήν πληροφορική καί τή φυσική εἶναι ἀπαιτητικές γνώσεις «δέν ἐπιδέχονται αὐτοσχεδιαστικά διδακτικά παιχνίδια, ἀλλά ἐπιστημονική καί εἰδική μελέτη, συστηματικές καί εἰδικές σπουδές», γιά νά χρησιμοποιήσω τά λόγια τοῦ Γ.Χ. Ὅχι μόνον τὰ Ἀρχαῖα. Ὅλα.

Ὁ Γ. Χάρης ὅμως ὑποστηρίζει ὅτι εἰδικῶς τὰ Ἀρχαῖα μποροῦμε μέν νά τὰ μάθουμε, ὄχι ὅμως στό σχολεῖο, ἀλλά σέ εἰδικά ἐκπαιδευτήρια ἀπό λύκειο καί πάνω, σέ ἐξειδικευμένες, ἀνώτερες καί ἀνώτατες Σχολές. Ὅχι ὅμως στό πλαίσιο τῆς ὀλιγόχρονης ὑποχρεωτικῆς παιδείας. Τό διαβάσαμε αὐτό *expressis verbis* στό ἀποσπάσματα τοῦ ἄρθρου του πού παρέθεσα. Ἐκτός ἀπό τόν ἐσφαλμένο τρόπο μέ τόν ὅποιο γίνεται ἡ διδασκαλία τῶν Ἀρχαίων καί τόν ἐσφαλμένο στόχο πού ἔχει —τὰ Ἀρχαῖα κἀτι σάν τιναντά καί συνάμα σηματοῦρες γιά τή Νεοελληνική— ὑπάρχει μιᾶ καταστατική ἀναπηρία τοῦ Σχολείου νά τὰ διδάξει καθ' ὅσον ὁ χρόνος πολύ βραχύς καί τό εἶδος τοῦ Σχολείου εἶναι τέτοιο, ὑποχρεωτικό κατ' ἀρχήν καί ἐπομένως ὄχι ἀφιερωμένο μόνον στούς ἐραστές τῆς ἀρχαιοφιλίας-ἀρχαιογλωσσίας, ὥστε ἡ ἀποτυχία του εἶναι δεδομένη κατά τόν Γ.Χ. Δέν θά τόν παρακολουθοῦσα. Ἐξακολουθῶ νά πιστεύω ὅτι τὰ Ἀρχαῖα καί πρέπει καί μπορεῖ νά διδασκῶν. Θά ἐκθέσω πῶς κάτω μερικές σκέψεις, κυρίως γιά τό πρέπει τῆς διδασκαλίας. Ἐδῶ νά τονίσω μετ' ἐμφάσεως ὅτι σχεδόν ὅλα τὰ μαθήματα τοῦ σχολείου δέν ἐπιδέχονται αὐτοσχεδιαστικά διδακτικά παιχνίδια ἀλλά συστηματική, πολύχρονη καί ἐργώδη μελέτη. Εἶναι «εὐκόλο» νά προσθέτει ὁ δάσκαλος δύο μῆλα στό τραπέζι ἢ νά τὰ ἀφαιρεῖ κι ἔτσι, μ' αὐτό τό διδακτικό παιχνίδι, τὰ παιδιά στό δημοτικό νά μαθαίνουν πρόσθεση καί ἀφαίρεση ἀλλά κἀτι ἀνάλογο δέν μπορεῖ νά γίνει μέ τήν ἄλγεβρα. Οὔτε μέ τό νόμο τῆς βαρύτητας πού κάνει τὰ σώματα νά «πέφτουν» ἐνῶ στήν πραγματικότητα, λείπει ἡ νευτώνεια φυσική, ἔλκονται ἀπό κάποια ἀόρατη ἀλλά ἰσχυρότερη ἀπ' αὐτά δύναμη πού τὰ τραβάει πρὸς τὰ κάτω, ἀκόμη κι ἂν εἶναι ἐλαφρότατα πούπουλα. Εἶναι δύσκολο, σύνθετο πρᾶγμα καί χρειάζεται χρόνο πολύ νά μάθει κανεῖς μαθηματικά, φυσική, χημεία, βιολογία. Ὡστόσο κανεῖς δέν σκέφτηκε ν' ἀποβληθοῦν τὰ μαθήματα αὐτά ἀπό τό Σχολεῖο τῆς ὑποχρεωτικῆς ἐκπαίδευσης. Δύσκολα ξεδύσκολα ἐπιμένουμε ὅλοι οἱ μαθητές νά τὰ διδάσκονται στό σχολεῖο γιατί μ' αὐτή τή γνώση διαμορφώνεται ὁ καλλιεργημένος ἄνθρωπος. Γιατί τὰ Ἀρχαῖα πρέπει ν' ἀποβληθοῦν μέ βάση τόν νεοελληνικό νόμο χέρι πονάει χέρι κόβει; Γιατί ἡ δυσκολία τῶν Ἀρχαίων πρέπει νά τὰ ὀδηγήσει σέ εἰδικά ἢ ἀνώτερα σχολεῖα (προφανῶς στό πανεπιστήμια κυρίως), προαιρετικά

γιά τούς ρέκτες καί τούς ταλαντούχους μόνον, ὅπως γίνεται μέ τή μουσική, τό πιάνο, τό βιολί, τό ταεκβοντό, τά σασοκριτικά, τήν ἀρχιτεκτονική, τή γενετική, τή μοριακή βιολογία; Ὁ λόγος πού κρατᾶμε ὅλα τά μαθήματα μέσα στό ὅλον τῆς γενικῆς παιδείας δέν εἶναι νά γίνουν οἱ μαθητές φυσικοί σάν τόν Αἰνστάιν, φιλόλογοι ὅπως ὁ Βιλαμόβιτς καί ιστορικοί ὅπως ὁ Μπρωντέλ. Ἄλλος εἶναι ὁ λόγος —θά μιλήσω πιό κάτω γι' αὐτόν τόν λόγο, πού ὡστόσο ὅλο καί περισσότερο ἐξασθενεῖ καί ἀποβάλλεται, δυστυχῶς, ἀπό τίς ζητήσεις τῶν ἀνθρώπων τῆς μεταμοντέρνας ἐποχῆς. Ἐδῶ μόνον νά τονίσω ὅτι τά Ἀρχαῖα εἶναι τόσο «ἐπιβλαβή» ὅσο καί οἱ ἀλγεβρικές ἐξισώσεις ἢ τά στοιχεῖα γενετικῆς ἀφοῦ ἡ διδασκαλία τους καταλήγει στό νά τοιμπολογοῦν οἱ ἀπόφοιτοι ἀρχαῖα ρητά, κάποιες λεξοῦλες τύπου «πῶποτε, ἀρχολίπαρα καί ἰσχνέγγυλα». Τό ὅτι ἡ παρεμβολή τῶν Ἀρχαίων παραγίγει γλωσσική σχιζοφρένεια κι ὅτι εἶναι παραμορφωτική δέν θά τό συζητήσω. Δέν τά καταφέρνω στήν ψυχολογία, ἴσως γιατί στά χρόνια μου δέν διδάχτηκα καθόλου ψυχολογία, οὔτε παραδοσιακή οὔτε βάθους, ἐνῶ στά Ἀρχαῖα, πού διδάχτηκα πολλά, ἔμαθα λίγα καί θυμᾶμαι λιγότερα, δέν ὑπάρχει κἀν ἡ λέξη ψυχολογία, ἐνῶ ἀπό ψυχῆ οἱ ἀρχαῖοι ἄλλο τίποτε. Ψυχάρες ἦτανε. Ἡ παιδεία ἦταν πάντα δύσκολο πράγμα ἀλλά καί πολύ τιμῶμενο γιατί ὀδηγοῦσε στήν ἀρετή. Γι' αὐτό οἱ ἄνθρωποι τοῦ δικοῦ μας πολιτισμοῦ τήν προέτασαν ὡς ἀξία καί στόχο γιά τά παιδιά τους. Καί γιά νά τό «ἀρχαιοελληνίσω»: «παιδείαν δὴ λέγω τήν παραγινομένην πρῶτον παισίν ἀρετήν» (Πλάτων).

Νά φτάσω, τώρα, στό τελευταῖο καί τό μόνο οὐσιαστικό σημεῖο τό ὁποῖο εἰδικοί καί ἀνεπίδητοι, νομοθέτες, ὀργανωτές, πολιτικοί, ἐκπαιδευτικοί καί γενικῶς ὅλοι μας πρέπει νά τό μελετήσουμε, νά τό ψάξουμε, νά τό ἀναστοχαστοῦμε, ὅσα κι ἂν ξέρουμε: γιατί τά Ἀρχαῖα στήν ὑποχρεωτική ἐκπαίδευση; Εἶναι τό ἴδιο μέ τά μαθηματικά ἢ τή βιολογία, μαθήματα γιά τά ὁποῖα δέν ὑπάρχει καί δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει καμία ἔνσταση;

Φυσικά, ἔχουμε, ὡς κοινωνία ἀπαλλαγῆ ἀπό τήν ἰδεοληψία νά μάθουμε τά Ἀρχαῖα γιά νά γράφουμε καί νά μιλάμε σάν τόν Θουκυδίδη ὥστε νά τονίσουμε καί νά ὑπερασπίσουμε τήν ἀρχαιοελληνική μας καταγωγή καί ν' ἀντλήσουμε ἀπό τό κλέος τῶν προγόνων. Τώρα, μέ ἄλλα ἰδεολογικά τερτίπια, μέ κύριο τό ἀδιάσπαστον καί συνεχές τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐπὶ τρεῖς χιλιάδες χρόνια, πᾶμε νά καταρῶσουμε τήν ἀρχαία κληρονομιά ὡς ἀποκλειστικοί νομεις καί κληρονόμοι. Ἐπίσης, θολό μοιάζει καί μίζερο ὅτι θέλουμε τά Ἀρχαῖα γιά νά προστατεύσουμε τά Νέα Ἑλληνικά, νά πολεμήσουμε τή λεξιπενία, προβάλλοντες τά Ἀρχαῖα ὡς ἀνυπερέβλητο γλωσσικό πρότυπο. Κι αὐτή τήν νεομιζέρια πάει νά στηρίξει τό Ὑπουργεῖο. Ἡ Ἀρχαία

Ἑλληνική γλῶσσα «δέν μπορεῖ νά λειτουργεῖ ὡς προστατῆς καί ἀγρυπνος φύλακας τῆς νεοελληνικῆς», ὑποστηρίζει ὀρθότατα ἄλλη μιά φορά ὁ Δ.Ν. Μαρωνίτης (Βῆμα, 21/11/2004, «Ἀρχαιοφιλίας τό ἀνάγνωσμα»).

Ἄλλά τότε τί ἀπομένει ὑπὲρ τῆς διδασκαλίας τῶν Ἀρχαίων Ἑλληνικῶν στήν ὑποχρεωτική ἐκπαίδευση; Σχεδόν τίποτε, ἂν ἀποσπάσουμε τήν ἀρχαία γλῶσσα ἀπό τό ἱστορικό ὅλον στό ὁποῖο ἐντάσσεται καί ἀπό τό ὁποῖο ἀπορρέει: τόν ἀρχαῖο ἑλληνικό κόσμο. Ὁ πολιτισμός μας, ὁ δικός μας κι ὁ τῶν Εὐρωπαίων, τράφηκε ἀπ' αὐτόν τόν πολιτισμό. Ἀντλώντας ἀπ' αὐτόν τήν ἀρχαία γλῶσσα ὄρθωσε τό οἰκοδόμημα τῶν ἀξιών τῆς νεωτερικότητος: ἀπό τούς ἀρχαίους φιλοσόφους, τούς ποιητές καί τούς τραγικούς, τήν ἀρχιτεκτονική, ἀπ' τό πολιτικό σύστημα τῶν ἀρχαίων καί ἰδίως τό δημοκρατικό σύστημα τῶν πόλεων, ἀπό τή δημόσια ἀρετή τῆς πολιτοφροσύνης, ἀπό τίς δημιουργικές ἀρχές τοῦ ἑλληνιστικοῦ συγκρητισμοῦ, ἀπό τήν ἀπόλυτη ἀνεκτικότητα τῶν λατρειῶν τοῦ ἀρχαίου κόσμου πού δέν γνώρισε ἱερατεῖο ποτέ. Στοιχεῖο τοῦ ἀρχαίου κόσμου, τό πῶ ζωντανό ἄλλωστε, εἶναι καί ἡ γλῶσσα του. Δέν μποροῦμε νά ξεχωρίσουμε τά δυό. Τό ζήτημα εἶναι ὄχι ἡ ἀρχαιογλωσσία καί ἡ ἀρχαιοφιλία ἀλλά ἡ ἀρχαιογνωσία, γιατί ἡ ἀρχαιογνωσία, ὡς ἱστορία, εἶναι ἀναγκαῖα γιά τήν καλλιέργεια τῆς ἱστορικότητός μας, γνώση καί ἐπίγνωση τοῦ βάθους τοῦ πολιτισμοῦ μας. Κι ἕνα ἱστορικό ἀντικείμενο, ὅπως ὁ ἀρχαῖος κόσμος, ἐπιστημονικά προσεγγίζεται καί μελετᾶται στήν ὁλότητά του κι ὄχι περισυλλέγοντας ψίχουλα καί θραύσματα.

Μά ἡ δουλειά τοῦ ὑποχρεωτικοῦ Σχολείου εἶναι τά παιδιά νά γίνονται ἐπιστήμονες; Ὅχι βέβαια. Οὔτε οἱ ἱησοῦτες δέν ὑποστήριζαν κάτι τέτοιο. Ἡ δουλειά τοῦ ὑποχρεωτικοῦ Σχολείου, γιά νά μπορεῖ διότι πρέπει νά μορφώνει τούς νέους, εἶναι νά τούς παράσχει ὀρισμένα στοιχεῖα γνώσης καί εὐαισθησιῶν, ἀπό τόν ἀρχαῖο κόσμο (ὅπως καί ἀπό τόν βυζαντινό καί τόν μεσαιωνικό). Καί ἐπὶ τοῦ προκειμένου: Χρειάζεται μιά στέρεη καί ὀλοκληρωμένη γνώση τοῦ ἀρχαίου κόσμου (μέ στοιχεῖα πολιτεύματος, οἰκονομίας, φιλοσοφίας, θρησκείας, ἀρχιτεκτονικῆς, γλώσσας κ.λπ.) ὥστε νά γνωρίσουν κάπως αὐτόν τό μεγάλο πολιτισμό ἀπ' τόν ὁποῖο καταγόμαστε, ἀποφεύγοντας στό μέτρο τοῦ δυνατοῦ δεισιδαιμονίες, ἐξιδανικεύσεις, ἀποσιωπήσεις, εὐτελισμούς —καί κυρίως ἀναγωγισμούς. Πῶς γίνεται αὐτό; Σίγουρα ὄχι μέ τή μέθοδο τοῦ χέρι πονάει χέρι κόβει· σίγουρα ὄχι μέ τά ἰδεολογήματα τῆς ἀρχαιοφιλίας· σίγουρα ὄχι μέ τήν ἐκπληροφόρηση καί τήν ἐργαλειακότητα τῆς γνώσης. Ἴδου πεδῖον δόξης λαμπρόν καί μεγάλης ἀνάγκης ἰδιαίτερα γιά τούς εἰδικούς, γιά τό ἐκπαιδευτικό κίνημα. Ἀπό τό παρελθόν γνωρίζουμε ὀρισμένες λύσεις· πρέπει ὡστόσο νά ἐπινοήσουμε ἕνα νέο ἐκπαιδευτικό σύμπαν. Καί στό σημεῖο αὐτό δέν εἴμαστε ἄσπλοι, δέν ἀρχίζουμε ἀπό μηδενική βάση ἐμπειριῶν, γνώσεων καί προβληματισμῶν. Ἡ πάλι ἐναντίον τοῦ ἀόριστου δευτέρου ἢ ὑπὲρ του εἶναι ἀπλῶς μίζερη καί ἀδιέξοδη.

Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗ ΠΟΡΕΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ Χ. ΜΑΡΚΟΓΛΟΥ

τοῦ Δημήτρη Κόκορη

Η ποίηση τοῦ Μάρκογλου ἤδη ἀπὸ τὸ ξεκίνημά της (*Ἐγκλειστοί*, 1962) κουβαλάει τὸ φορτίο μιᾶς διαφαινόμενης ἀπογοήτευσης συνδυασμένο μὲ ματιά κοινωνική. Μὲ τὴ *Χωροστάθμηση* (1965) καὶ τὶς ἐπόμενες ἕξι ποιητικές καταθέσεις του –ἐπτά συλλογές ἀποτελέσαν τὸν συγκεντρωτικό τόμο *Ἐσχάτη ὑπόσχεση* (1958-1992) καὶ τὸ 2002 ἐκδόθηκε ἡ συλλογή *Ὀνείρων κοινοκτημοσύνη*– ὁ Μάρκογλου διαμορφώνεται σὲ μία ἀπὸ τὶς ἀξιολογότερες φωνές τῆς μεταπολεμικῆς ποίησης καὶ εἰδικότερα τῆς δευτέρης μεταπολεμικῆς γενιᾶς, στὴν ὁποία γραμματολογικά ἐντάσσεται. Ἡ ποίηση τοῦ Μάρκογλου κατορθώνει νὰ συγκεράσει δημιουργικά βασικές ποιητικές τάσεις, πού φάνηκαν καὶ στὴν ποιητικὴ παραγωγή τῶν ἐκπροσώπων τῆς πρώτης μεταπολεμικῆς γενιᾶς: Κοινωνική-πολιτικὴ φόρτιση καὶ ὑπαρξιακὴ ὑφή, δοσμένες μὲ τοὺς ἐκφραστικούς τρόπους τοῦ μοντερνισμοῦ. Ἐνός μοντερνισμοῦ πού δέν θεμελιώνεται στὸ ἄλογο στοιχείο ἢ στὴ διανοητικὴ σκοτεινότητα, ἀλλὰ καὶ στὸ βαθύ συναίσθημα πού πηγάζει ἀπὸ τὸ βίωμα, στὸ ἀπλό-λιτό λεξιλόγιο καὶ στὴν ἐκδίωξη τῆς λυρικῆς πόζας. Στους στίχους τοῦ Μάρκογλου ἐντοπίζεται καὶ ἓνας ποιητικὸς ἐμπλουτισμὸς, βασισμένος κατὰ κύριο λόγο στὸ σχῆμα τῆς μεταφορᾶς: μεταφορᾶς ἐκφραστικά καιρίας, μὴ ἐπιβεβαιώσιμης ὡς εἰκόνας μὲ ὄρους ρεαλισμοῦ, ἀλλὰ ἔλλογα ἐλεγχόμενης καὶ λεκτικά δραστητικῆς:

*Ἐπάρχουν κάτι πρωινά
οἱ θρύσες μᾶς ποτίζουν αἶμα
ἔτσι ἢ δίψα δέν σβήνει, ἀνάθει
κι ἡ φρίκη μας ζώνει*
[ἀπὸ τὴν συλλογὴ *Ἐγκλειστοί* - 1962]

*Φωνές καταδύονται φιλτραρισμένες στὸ αἶμα
[ἀπὸ τὴ συλλογὴ *Ὀνείρων κοινοκτημοσύνη* - 2002]*

Τὰ ποιήματα τοῦ Μάρκογλου μᾶς ὀδηγοῦν νὰ νιώσουμε τὴ γεύση τῆς φθορᾶς. Ὅχι μόνο τῆς φθορᾶς τοῦ χρόνου, ἀλλὰ καὶ τῆς φθορᾶς πού προέρχεται ἀπὸ τὸν πολτό τῆς ἀστικοποιημένης ζωῆς, ἀπὸ τὴν ἐπώδυνη διάψευση τῶν ἐλπίδων γιὰ μιὰ κοινωνία δικαιότερη, ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ σκληρότητα καὶ ἀδικία:

*Σφυρίγματα τὸ μεσημέρι
Πάνω ἀπὸ μαδημένες λεῦκες
Φουντάνει ὁ καπνὸς τῶν τραίνων
Ραντίζει φῶς στὰ μάτια αἰθάλη
Ἐδῶ μὲ τὰ καθάρματα
Κάθε μέρα στὸ ἀλώνι τῶν δρόμων
Χωρὶς λεβεντιά μ' ἀηδία
Μέσα στὸν κίτρινο καθρέφτη
Πρόσωπο χλωμό κι ἄσπρο*
[ἀπὸ τὴ συλλογὴ *Πάροδος Μοναστηρίου* - 1989]

Ὁ ποιητὴς «συνομιλεῖ» ὅπως εἶναι φυσικό, καὶ μὲ ποιητικὲς καταθέσεις ἄλλων δημιουργῶν (ἀρχαῖοι ποιητές, Σολωμὸς, Σεφέρης, Κατσαρός, Ἀναγνωστάκης κ.ἄ.), τὶς ὁποῖες θέβαια μετουσιώνει, ἐντάσσοντάς τες στὴν προσωπικὴ του ποιητικὴ. Ὁ Μάρκογλου καταθέτει καὶ σημαντικὰ ποιήματα ποιητικῆς. Ὁ ρόλος καὶ ἡ λειτουργία τῆς ποίησης ἄμεσα ἢ κεκαλυμμένα τὸν ἀπασχόλησαν σὲ ὅλη τὴ μακρὰ ποιητικὴ του πορεία:

*Ἄλλοπαρμένη φυσᾶ ἢ Σελήνη κρυστάλλο αἰμορραγεῖ
Τὴ σιωπὴ διεκδικῶ, κομμάτια τῶν σκοτεινῶν ὀνείρων*

Έκτοτε όλα τά ποιήματα φτιαγμένα είναι απ' τις
πλάνες μας
[από τη συλλογή *Όνειρων κοινοκτημοσύνη* - 2002]

Η αίσθηση τών πόλεων του βόρειου ελληνικού χώρου ένυπάρχει σέ πολλούς στίχους του Μάρκογλου, χωρίς όμως κραυγαλέα νά καταδεικνύεται. Άρκετά ποιήματα διασπούν τό στενό κλοιό ενός συγκεκριμένου αστικού τοπίου, σχεδόν όλα όμως παραμένουν ποιήματα τής πόλης. Επίσης, ό ποιητής μετουσιώνει και αποδίδει συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα μέ τόν ιδιότυπο τόνο τής προσωπικής του ευαισθησίας: Η γενοκτονία τών Έβραίων από τούς ναζί («Εσθήρ ή ό δύσκολος τοκετός» - *Έγκλειστοί*), τό λεγόμενο «βασιλικό πραξικόπημα» ενάντια στή στρατιωτική δικτατορία («Καβάλα, 13 του Δεκέμβρη 1967» - *Συνοπτική διαδικασία*), τό δικτατορικό καθεστώς γενικότερα («Ώδή γιά έναν τύρανο» - *Συνοπτική διαδικασία*) κ.ά. Τό ποιητικό έργο του Μάρκογλου δέν είναι αποκλειστικά κοινωνικό, αλλά από τήν άλλη, δέν άνήκει στίς μονήρεις και συλλογικά ατελέσφορες ποιητικές καταθέσεις:

ΔΙΑΔΡΟΜΗ

Λάσπη

Κι ένας ουρανός μελάνι

Ναί

Κάτι χάνεται άργά

Μά δέν τό ξέρω

Ή ξέρω και δέν καταλαβαίνω

Ή καταλαβαίνω χωρίς παραδοχή

Μουργκρίζει τό λεωφορείο στήν πρωινή βροχή

Άλλά κάτι χάνεται σταθερά

Άπό τετράγωνο σέ τετράγωνο

Άπό στάση σέ στάση

Άπό τή μιά λέξη στήν άλλη

Ό χρόνος γλυκόπιρκος πολτός

Δέν ραγίζει και ρέει

Πεξοδρόμα φεύγουν μάντρες βουλιάζουν

Τί σημαίνει

Δαμάζω τόν καιρό

Όταν αυτό πού μένει

Είναι φως πρωινό παγωμένο σάν κρύσταλλο

Και κάποιες λέξεις στά δόντια

Τί σημαίνει

Ή δική μου άρνηση κι ή δική σας παραδοχή

22 του Φλεβάρη 1984

[από τή συλλογή *Πάροδος Μοναστηρίου*]

Ό Μάρκογλου είναι από τίς όχι συχνές περιπτώσεις ποιητών πού έχουν δώσει και αξιόλογο έργο στο χώρο τής μυθοπλαστικής πεζογραφίας. Θα σημειώναμε ότι ή *Όνειρων κοινοκτημοσύνη* (2002) είναι ή ποιητική έκδοχή τών *Σπαραγμάτων* (1997), ενός άφηγήματος πού τιμήθηκε μέ κρατικό λογοτεχνικό βραβείο και αναδίνει αίμα και όδύνη, έκφρασμένα όμως μέ τή γλώσσα τής πεζογραφίας. Η πεζογραφική γλώσσα του Μάρκογλου συσσωματώνει ποιητικά στοιχεία και αυτό γίνεται έμφανές από τό πρώτο πεζογραφικό βιβλίο του, πού τιτλοφορείται *Ό χώρος τής Ίωάννας και ό χρόνος του Ίωάννη* (1980). Τό κείμενο χαρακτηρίζεται από μιά βαθιά έσωτερικότητα, υπό τήν έννοια ότι δέν δίδεται ό κύριος ρόλος στήν εκτύλιξη μιās πλοκής γεγονότων και μόνο. Πρωτεύουν οι σκέψεις και οι λεπτές συναισθηματικές αποχρώσεις. Έντοπίζεται, επίσης ένας ύψηλός βαθμός δραματικότητας, ό όποιος στοιχειοθετείται και από τόν σκηνικό διάκοσμο τής αφήγησης, αλλά προπάντων από τίς εναλλαγές τών όμιλουσών φωνών (άφηγητής, Ίωάννης, Ίωάννα). Ό λυρισμός του κειμένου αναδύεται από τή διαποτισμένη μέ συγκίνηση χρήση τής γλώσσας, από τίς έντεχνα ισορροπημένες γλωσσικά έκφράσεις βιωμάτων και συναισθημάτων. Η άρχή του άφηγήματος, λόγου χάριν, συγκροτεί ένα από τά έξοχότερα δείγματα ελληνικής έρωτικής λογοτεχνίας, χωρίς νά γίνεται ή παραμικρή παραχώρηση στήν έρωτογραφική και στή λεκτική «φτήνεια».

Η συλλογή διηγημάτων *Σταθερή άπάλεια* (1992) έδράζεται σέ τρόπους παραδοσιακότερης αφήγησης και εντάσσεται δημιουργικά στο κύριο ρεύμα τής μεταπολεμικής πεζογραφικής παραγωγής, του όποιου βασικό (άν και όχι μοναδικό) χαρακτηριστικό είναι ή σύνδεση τής γραφής μέ τήν ιστορική πραγματικότητα. Η δεύτερη έκδοση (2001) εμπλουτίζεται μέ τά «Τρία έρωτικά πενήματα» (πρωτοδημοσιεύτηκαν τό 1996 στο περ. *Τράμ*), τά όποια μπορούν νά θεωρηθούν έλλειπτικότερες παραλλαγές του εξαίρετου διηγήματος «Οι ξένες γλώσσες», πού άνυψώνει τήν άθωότητα τής νεανικής ηλικίας, τό φιλότιμο και τήν ψυχική γενναιότητα. Αυτά στέκουν σάν «άνθισμένες πασχαλιές», πάνω από τήν κοινωνική άδικία, τήν ανθρωπίνη ευτέλεια και τήν άδήριτη βιοτική άνάγκη.

Στά *Σπαραγματα* (1997) ό ρόλος του άφηγητή αναλαμβάνεται εναλλακτικά από τά βασικά λογοτεχνικά πρόσωπα. Οι δύο κεντρικοί ήρωες (άντιήρωες, θα σημειώναμε ακριβέστερα), ό Νικηφόρος και ή Μάγδα, άνήκουν στήν πληγωμένη γενιά, πού βίωσε τήν παιδική και έφηβική τής ηλικία στά χρόνια του Έμφυλίου. Οι περιστάσεις τής ζωής, ή κοινωνική σκληρότητα και ή βία τών «νικητών» τούς συντρίβουν. Ό συγγραφέας κατορθώνει νά έξισορροπήσει και νά φορτίσει λογοτεχνικά τό βιωματικό και τό αυτόβιογραφικό στοιχείο: Ό άρχικός και τελικός άφηγητής, Παύλος Μαρτάκος, αποκαλύπτει ότι «από

τή Μάγδα έμειναν μερικά διηγήματα», ενώ από τον Νικηφόρο διασώθηκαν κάποιοι θλιμμένοι στίχοι.

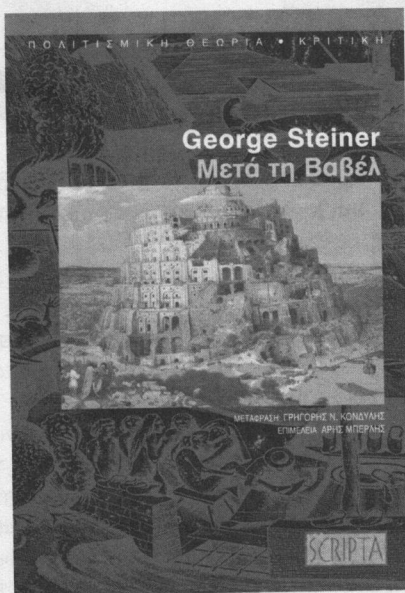
Η ιδεολογική σκευή της πεζογραφίας του Μάρκο-γλου διαφαίνεται, δέν υπερτονίζεται· υποβάλλεται, αλλά μέσα από τή διακριτική υποβολή καταφέρει και επιβάλλεται. Πρωτεύουν ή ανασύσταση τής διω-ματικής και αυτόβιογραφικής ύλης, ή εστίαση στίς σωματικές, ψυχικές και κοινωνικές πληγές, ή ψηλά-φηση τών καρπών τής μνήμης. Αυτά είναι που όδη-γούν στή δημιουργία μιās εύχυμης και συγκινησιακά δονούσας γραφής, ή όποια λειτουργεί και δραστηριο-ποιείται και στό πλαίσιο τών «επάλληλων διηγημά-των», που συγκροτούν τήν τελευταία μέχρι στιγμής πεζογραφική κατάθεση του συγγραφέα: *Διέφυγε τό μοιραϊόν* (2003). Κοινή θεματική παράμετρος τών κειμένων ό θάνατος, που μερικές φορές αναστέλλε-ται, αλλά είναι αδύνατον νά ματαιωθεί, έφόσον απο-τελεί τήν αναπόδραστη κατάληξη τής ανθρώπινης

πορείας. Όστόσο, τό «μοιραϊόν», που συμπύκνει μέ τή λησμονιά και τήν άδικαίωτη ύπαρξη, μπορεί νά αποφευχθεί και μέ τήν καλλιτεχνική δημιουργία (τό έργο τέχνης μπορεί νά ζει, ακόμη και όταν ό δη-μιουργός έχει κλείσει τό βιολογικό του κύκλο) και μέ τή βίωση μιās αγωνιστικής και βασισμένης σέ ανθρωπιστικές αξίες ζωής, έστω και αν αυτή δέν τε-λεσφόρησε από υλικής πλευράς. Η άφρητριακή πα-ράγραφος του τελευταίου κειμένου («Έξοδος») του διβλίου συμπυκνώνει τό θεματικό ιστό τής λογοτεχνι-κής συνεισφοράς του Μάρκογλου:

Έκλεινε μιá δεκαετία μέ πολέμους, θανάτους, αίμα, πείνα, πόνο. Ένα αίσθημα έξευτελισμού και ταπεινώ-σης. Μιά ανέκκλητη απώλεια. Μιά έλλειψη συνέχειας του χρόνου. Χρόνος νεκρός. Μόνο μέ τή λογική, χω-ρίς αισθήματα, ίσως και έπρεπε νά γίνει και πάλι μιá αρχή. Κάτι νά επιζήσει.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ SCRIPTA

ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ - ΚΡΙΤΙΚΗ • ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ - ΚΡΙΤΙΚΗ

ISBN 960-7909-63-1 • ΣΕΛ. 800 • ΤΙΜΗ: 43€

...το σημαντικότερο ίσως βιβλίο για τη μετάφραση που γρά-φτηκε κατά τις τελευταίες δεκαετίες. Βιβλίο-ορόσημο στις μεταφραστικές και γλωσσολογικές σπουδές, το *Μετά τη Βαβέλ* έχει το μεγάλο πλεονέκτημα της συνολικής αντίληψης, της εποπτείας μιας σχεδόν αχαρτογράφητης μέχρι πρότινος πε-ριοχής. Απευθύνεται όχι μόνο σε μεταφραστές, μεταφρασεο-λόγους, γλωσσολόγους και φιλοσόφους της γλώσσας, αλλά και στους ποιητές, στους συγγραφείς, και στον καθένα που ενδιαφέρεται για τη γλώσσα - αυτό το κύριο όργανο της ταυ-τότητάς μας, συλλογικής είτε ατομικής, που αποκαλύπτει και ταυτόχρονα αποκρύπτει, που απεικονίζει και ταυτόχρονα ανα-δημιουργεί, αυτό το μέσο της *άρνησης του ανθρώπου να απο-δεχθεί τον κόσμο ως έχει.*

ΑΡΗΣ ΜΠΕΡΛΗΣ
Επιμελητής της έκδοσης

Ασκληπιού 10, 106 79 Αθήνα • Τηλ. 210 36 16 528, Fax: 210 36 16 529 • e-mail: scripta@hellasnet.gr • www.scripta.gr

2004...ΕΤΟΣ ΛΟΚ...

τῆς Βασιλικῆς Γρηγοροπούλου

Τό 2004 ἦταν ἔτος Κάντ, ἔτος Φόνερμπαχ, ἔτος Λόκ... μιά χρονιά πού πῆρε μαζί της καί τόν ἐπιστήμονα πού εἶχε τή γνώση καί τήν τέχνη νά μὴν εἶναι εἰδικός μονάχα σέ ἓναν. Ὁ Κοσμάς Ψυχοπαίδης ἔφυγε ἀφοῦ τοὺς ζωντάνεψε μέσα στό ἔργο του, στά συνέδρια, στά ἀμφιθέατρα καί τίς συζητήσεις, αὐτούς καί πολλοὺς ἄλλους, ἀκόμη κι ἐμᾶς πού εἶχαμε τήν τιμὴ νά τόν γνωρίσουμε. Ἀκόμη χορεύουν στό νοῦ οἱ μνήμες, τὰ λόγια, τὰ κείμενά του καί δέν γνωρίζω ἂν καί πότε θά μπορέσουν νά μποῦν σέ μιά τάξη. *Sub specie aeternitatis* (Σπινόζα, *Ἠθική V*, 23): καταφεύγοντας στὸν γερο-Σπινόζα, κι ἂν καταλαβαίνω σωστά, ὁ Κοσμάς θά πρέπει νά εἶναι μιά μοναδική ἀλήθεια, πού εἶναι δύσκολο ὅσο καί σπάνιο νά διακρίνουμε στήν ὅλη σύνθεσή του, ὡς γενναία σκέψη καί πράττειν. Αὐτό μόνο ἄς ἀρκεστῶ νά πῶ, ἂν θέλω νά σέβομαι τόν ἑαυτό μου καί τὰ ὄριά μου.

Μολονότι τό 2004 ἦταν καί ἔτος Λόκ, δέν περίσσεψε λίγος ἀκόμη χρόνος γιά κάποια ἐκδήλωση σχετικά μέ τό ἔργο του στή χώρα μας. Ὁ Τζών Λόκ γεννήθηκε τήν ἴδια χρονιά μέ τόν Σπινόζα, στά 1632, καί πέθανε ἑκατό χρόνια πρὶν τόν Κάντ, στά 1704. Στό *Κανόνες καί ἀντινομίες στήν πολιτική*, ὁ Κοσμάς Ψυχοπαίδης τοῦ ἔχει ἀφιερῶσει μιά ἐνότητα, μέ τίτλο «Κανόνες διακυβέρνησης γιά ἐλεύθερους πολίτες», ἐπισημαίνοντας ὅτι ὁ Λόκ ἐγκαινιάζει τήν κανονιστική παράδοση ὡς κριτική παράδοση (σελ. 184).

Σέ πολλές ιστορίες τῆς φιλοσοφίας, γίνεται ὁ διαχωρισμός ἀνάμεσα στοὺς ὀρθολογιστές: Ντεκάρτ, Σπινόζα, Λάμπιντς, καί στοὺς ἐμπειριστές: Βάκων, Χόμπς, Γκασεντί, Λόκ, Χιούμ. Ὁ Κ. Ψυχοπαίδης δέν ἀρκέστηκε σέ αὐτοὺς τοὺς διαχωρισμούς, ὅπως γνω-

ρίζουμε. Ὁ προσανατολισμός του στή σύνδεση φιλοσοφίας καί κοινωνικῶν ἐπιστημῶν ὀρίζεται ἀπό μεθοδολογικές προϋποθέσεις πού ἐπέτρεψαν νά διερευνηθοῦν κλασικὲς θεωρίες σάν μιά ἱστορία πού μᾶς ἀφορᾶ καί σήμερα. Ὁ κριτικός στοχασμός ἐπὶ τῶν ὄρων συγκρότησης τῆς κοινωνικῆς ζωῆς ἀπέβλεπε σέ νέες μορφές ὀρθολογικότητας, πέρα ἀπὸ τοὺς γνωστούς διαχωρισμούς, ἄγονους τόσο γιά τή θεωρία ὅσο καί γιά τή ζωή. Ἐξάλλου, τό ἔργο του ἀπέβλεπε ὥστε τὰ ἀντίπαλα μοντέλα τῆς σημερινῆς κοινωνικῆς θεωρίας νά μὴ συνεχίσουν νά ἀποτελοῦν πηγή ἀσυνεννοησίας, ἐρμηνευτικῶν παρανοήσεων καί σύγκρουσης, ἀλλά νά ἀναπτυχθοῦν οἱ κριτικοὶ ὄροι κατανόησης καί ἀξιοποίησής τους. Ἕνα ἔργο πού ἀπαιτεῖ μεγάλη προσπάθεια καί συνδυασμό πολλῶν ἀρετῶν γιά νά συνεχιστεῖ.

Σχετικά μέ τόν Λόκ, σέ πολλές μελέτες δίνεται ἐμφαση στήν κριτική πού ἄσκησε στίς «ἐμφυτες»

ιδέες, και γι' αυτό τοποθετήθηκε σε αντιπαράθεση προς τον Ντεκάρτ. Πρόκειται όμως για έλλιπή κατανόηση τόσο των καρτεσιανών ιδεών όσο και της λοκιανής επιστημολογίας. Η κριτική του Λόκ, πολύ συνολικά, στράφηκε προς την πολιτικο-θρησκευτική χρησιμοποίηση των «έμφυτων» ιδεών και απαιτεί από τον αναγνώστη να διακρίνει την Πολιτική μέσα στις έννοιες.

Όρος σταθεροποίησης της κοινωνίας είναι η ελευθερία (*Κανόνες και αντινομίες*, σελ. 189) στην εκ πρώτης όψεως αντινομία αυτή, επισημαίνεται και ο ριζοσπαστικός χαρακτήρας της λοκιανής πολιτικής. Ο Λόκ υποστηρίζει τόσο την ελευθερία των ατόμων όσο και την ενότητα της κοινωνίας. Φαίνεται δέ να κινείται στην προέκταση της καρτεσιανής θεωρίας για την ελευθερία της βούλησης, υποστηρίζοντας ότι οι νοητικές δραστηριότητες, όπως και οι πρακτικές, μπορεί να είναι προϊόν της βούλησης.¹

Στό κεφάλαιο «Περί της φυσικής καταστάσεως», στη *Δεύτερη Πραγματεία περί κυβερνήσεως*, υποστηρίζει ότι η ελευθερία, ή ισότητα και ο Λόγος προηγούνται της πολιτικής κοινωνίας. «Όπως αναφέρει, «ή φυσική κατάσταση διευθύνεται από το φυσικό νόμο, πού δεσμεύει τους πάντες και ο Λόγος ταυτίζεται με αυτό το νόμο».²

Τό *Δοκίμιο για τον ανθρώπινο νοῦ* (An Essay Concerning Human Understanding, ἀμετάφραστο στά ελληνικά, ἀκόμη) είναι ἀφιερωμένο στά δύο μεγάλα ζητήματα, τόν ἀνθρώπινο λόγο και τήν ελευθερία. Η κοινωνική ζωή ἐντούτοις ἀπειλείται ἀπό συγκρούσεις, προκαταλήψεις, φόβους, ἀνέχεια, ἀνελευθερία. Τό πῶς ὁ ἀνθρώπος θά ἀξιοποιήσει τίς δυνάμεις, κυρίως τοῦ νοῦ του, γιά νά πετύχει νά γίνει αὐτόνομος και κύριος τοῦ ἑαυτοῦ του, κι ἐπίσης πῶς ἡ κοινωνία μπορεί νά βασιστεῖ σέ διαδικασίες συναίνεσης, ἀποτελοῦν κύρια ζητήματα πού διατρέχουν τό ἔργο του.

Τό πρόβλημα πῶς ὁ ἀνθρώπος ἐνῶ εἶναι προικισμένος μέ λογικό, δέν μπορεί ἐντούτοις νά τό ἐμπιστευθεῖ, ἐφόσον ὑπόκειται σέ προκαταλήψεις, κι ἐπομένως ὁ λόγος του δέν εἶναι πράγματι ἐλεύθερος νά παίξει ἀποφασιστικό ρόλο, ἀπαιτεῖ τήν προσέγγιση τοῦ ζητήματος τῶν παθῶν, στά ὁποῖα ἔχει ἀφιερῶσει δύο κεφάλαια τοῦ *Δοκιμίου*.

«Όπως γράφει στό *Of the Conduct of the Understanding* (ἀμετάφραστο κι αὐτό), «Πολλοί ἀνθρώποι ἐπιμένουν νά ἀσπάζονται ψέματα γιά ἀλήθειες, ὄχι μόνο ἐπειδή δέν σκεφτήκαν ποτέ διαφορετικά, ἀλλά ἐπίσης, ἐπειδή ἔτσι τυφλωμένοι ὅπως ἔχουν ὑπάρξει ἐξαρχῆς, δέν μπόρεσαν νά σκεφτοῦν διαφορετικά, τουλάχιστον χωρίς πνευματικό σθένος ικανό νά ἀμφοθητήσῃ τό βασίλειο τῆς συνήθειας και νά δοῦν τίς ἀρχές του. Μιά ελευθερία γιά τήν ὁποῖα λίγοι ἔχουν σχηματίσει κάποια ἐννοια μέσα τους και ἀκόμα λιγότεροι ἔχουν ἐπιτρέψει σέ ἄλλους νά ἀσκήσουν. Η μεγάλη τέχνη και ἀπασχόληση δασκάλων και καθοδηγητῶν στίς περισσότερες σχέτες

εἶναι νά καταπιέζουν ὅσο μποροῦν αὐτό τό θεμελιῶδες καθήκον πού καθένas ὀφείλει στόν ἑαυτό του, και εἶναι τό πρώτο στέρεο σκαλί πρὸς τό δίκαιο και τήν ἀλήθεια στήν ὅλη ἀκολουθία τῶν πράξεων και τῶν ἀπόψεῶν του».

Μέ ἄλλα λόγια, ἡ αὐτονομία παρουσιάζεται μέσω τοῦ ὀρθολογισμοῦ και ὀρθολογισμός σημαίνει κριτική σκέψη. Καί κριτική σημαίνει ὅτι τό ὀρθό και τό ἀληθές δέν γίνεται δεκτό ἀπλῶς ἐπειδή τό δέχονται και ἄλλοι, ἀλλά ἐπειδή ὁποιος τό ἀσπάζεται ἔχει ὁ ἴδιος δοκιμάσει νά τό ἀποδείξει. Ἔτσι ἡ κριτική εἶναι ὅρος πραγματοποίησης τῆς αὐτονομίας. Γιά νά μπορεῖ ὅμως νά δοκιμάζει κανείς τόν ἀντίθετο δρόμο ἀπό ἐκείνον πού ἀκολουθοῦν ἄλλοι ἢ κι ἀπό αὐτόν πού κι ὁ ἴδιος ἔχει συνηθίσει, ἀπαιτεῖ τήν ἀσκηση τῆς βούλησης. Κι αὐτή ἡ ἐνίσχυση τῆς ἀνθρώπινης βούλησης, ὅπως ἀντιλαμβανόμαστε, συνηγορεῖ ὑπέρ τῆς ελευθερίας γιά τήν ἀνάπτυξη νέας γνώσης, εἰνοεῖ ρῆξεις και ἀνατροπές στή διαδικασία τῆς, ἀλλά και τόν ἔλεγχο τῆς νέας γνώσης. Η βούληση, ὅπως και στό πασίγνωστο δοκίμιο τοῦ Κάντ, «*Τί εἶναι ὁ Διαφωτισμός*», ὑπάγεται στό πρόγραμμα τῆς γνώσης, τῆς χειραφέτησης και τῆς δημόσιας χρήσης τοῦ λόγου.

Ἐπιπλέον, στόν Λόκ, ἡ σύνδεση βούλησης και γνώσης ἐπιτρέπει νά διερευνηθεῖ ἐπιστημολογικά ἕνας ὅρος τῆς κοινωνικῆς και πολιτικῆς ζωῆς, ἡ συναίνεση. Ὅπως διαβάζουμε στή *Δεύτερη πραγματεία περί κυβερνήσεως*, § 57, «ἡ ελευθερία δέν εἶναι, ὅπως λέγεται, ἡ ελευθερία καθενός νά κάνει ὅ,τι θέλει» ὑποστηρίζοντας ὅτι ὑπάρχουν βέβαιες προτάσεις στή ἠθική, πού μποροῦν νά ἀποδειχθοῦν, ὅπως οἱ μαθηματικές προτάσεις. Η σύνδεση ελευθερίας και νόμου, πού ἀπαντᾷ στή συνέχεια στόν Ρουσσώ και στόν Κάντ, ἱστορικά ἐξέφρασε τήν ἀνάγκη νέων κανονιστικῶν ρυθμίσεων πού θά προστάτευαν τήν ελευθερία τῶν πολιτῶν. Μιά σύνδεση πού δέν πραγματοποιήθηκε ποτέ, βέβαια· μία ἱστορία πού εἶναι ἴσως ἀκόμα πῶς σημαντική, στό πλαίσιο τοῦ στοχασμοῦ τῶν ἀντινομῶν.

Νά κλείσω ὅμως σέ αὐτό τό σημεῖο· ἐξάλλου, αὐτό τό σημείωμα προοριζόταν μόνο γιά μία μικρή ὑπενηθίμηση.

1. Σύμφωνα μάλιστα μέ τή μελέτη τοῦ Losonski, *Enlightenment and Action from Descartes to Kant* (Καίμπριτζ, 2002), μέ βάση τή θεωρία τῆς βούλησης ὁ Λόκ παρουσιάζεται στή συνέχεια τοῦ Ντεκάρτ, ἐνῶ ὁ Σπινόζα στή συνέχεια τοῦ Χόμπς. Στή μελέτη αὐτή μεταβάλλεται ὁ παραδοσιακός γιά τίς ἀγγλοαμερικανικές σπουδές χάρτης και ὁ τρόπος σύνθεσης τῆς ἱστορίας τοῦ Διαφωτισμοῦ.

2. Τ. Λόκ, *Δεύτερη Πραγματεία περί κυβερνήσεως*, Π. Κιτρομηλίδης (εἰσ.-μετ.-σχόλια), Γνώση, Ἀθήνα 1990, § 6, σσ. 84-85.

ΤΣΒΕΤΑΝ ΤΟΝΤΟΡΟΦ

Ἡ κατάκτηση τῆς Ἀμερικῆς: τό ζήτημα τοῦ ἄλλου

Μετάφραση: Κική Καφαμπέλη, ἐπίμετρο: Ρίκα Μπενδενίστε, ἐκδ. Νῆσος, Ἀθήνα 2004

τῆς Μαρίνας Κόντη

Ο Τοντόροφ διηγείται μιά παραδειγματική ιστορία, τήν ιστορία τῆς κατάκτησης τῆς Ἀμερικῆς. Ἐπιλέγει νά ἀφηγηθεῖ αὐτή τήν ιστορία διότι θεωρεῖ ὅτι ἀποτελεῖ μιά ἀκραία καί παραδειγματική συνάντηση. Τό 1492, γράφει, σηματοδοτεῖ τή νεότερη ἐποχή, εἶναι τόσο σημαντικό γιατί ἡ κατάκτηση αὐτή ἐξαγγέλει καί θεμελιώνει τήν παρούσα ταυτότητά μας. Ὅπως ἀναφέρεται καί στόν ὑπότιτλο τοῦ βιβλίου, ὁ Τοντόροφ πραγματεύεται τό πρόβλημα τοῦ ἄλλου, τό ζήτημα τῆς ἑτερότητας, τῆς διαφορετικότητας. Τό παράδειγμα τῆς Κατάκτησης εἶναι εὐστοχο ἐπειδή ἀκριβῶς ἐξικονίζει τή συνάντηση δύο ἐντελῶς διαφορετικῶν πολιτισμῶν, ἀρα τή συνάντηση τοῦ ἐγῶ καί τοῦ ἄλλου, τοῦ ξένου, μέ μιά μορφή πού γιά πρώτη φορά στήν ιστορία ὑπῆρξε σέ τέτοια ἔνταση.

Πρόσφορο πεδίο, λοιπόν, ἀνάλυσης τοῦ ζητήματος τῆς ἑτερότητας, ζητήματος μεγάλου καί σημαντικοῦ, ὄχι μόνο γιά τή γνώση τῶν τρόπων πού μετῆλθαν οἱ κονκισταδόρες ἀλλά καί γιατί αὐτή ἡ παραδειγματική ιστορία ἀπελευθερώνει ἕνα τεράστιο πεδίο στοχασμοῦ ἢ προβληματισμοῦ καί γιά σημερινές καταστάσεις, ὅπως, γιά παράδειγμα, τό ζήτημα τῶν «δικαίων πολέμων» πού διεξάγουν οἱ Ἀμερικανοί στήν περιοχή τοῦ Ἰράκ, ἢ τό ζήτημα τῆς ὑποδοχῆς τοῦ ξένου στοιχείου, ἄς ποῦμε γιά τά δικά μας, τό ζήτημα τῶν μεταναστῶν – Ἀλβανῶν, κατά κύριο λόγο – στήν Ελλάδα.

Ἡ ἀναφορά στό παρόν τόν ἀπασχολεῖ. Δέν κάνει μιά ιστορική μελέτη, ἀφοῦ τό ἐνδιαφέρον του δέν εἶναι τόσο ιστορικό ἀλλά περισσότερο, μέ ἀφορμή τά ιστορικά γεγονότα, ἀναλύει ἐξονυχιστικά τά ὄπλα

Χριστόφορος Κολόμβος

τῆς Κατάκτησης, γιατί, ὅπως ἀναφέρει, οἱ κατακτήσεις δέν ἀνήκουν μόνο στό παρελθόν καί, ἂν θέλεις νά τίς σταματήσεις κάποτε, ἐπιβάλλεται νά γνωρίζεις τά ὄπλα τους.

Ὁ Τοντόροφ χρησιμοποιεῖ πλουσιότατο ὕλικό – καί ποσοτικά καί ποιοτικά – γιά νά φωτίσει πολλές πλευρές τῆς ιστορίας αὐτῆς. Ἐπιλέγει τήν ἀφήγηση τῆς ἀνακάλυψης καί κατάκτησης τῆς Ἀμερικῆς. Ὡς ἐνότητα χρόνου, ἐπιλέγει τόν 16ο αἰώνα τήν περιοχή τῆς Καραϊβικῆς καί τοῦ Μεξικοῦ ὡς ἐνότητα τόπου,

καί ὡς ἐνότητα δράσης τήν ἀντίληψη πού εἶχαν οἱ Ἴσπανοί γιά τούς Ἰνδιάνους.

Τό βιβλίον αὐτό, γραμμένο τό 1982, μπορεῖ ἀφενός νά θεωρηθεῖ καμπή στήν πορεία τοῦ συγγραφέα, ὁ ὁποῖος ἀσχολοῦνταν ἕως τότε μέ ζητήματα θεωρίας τῆς λογοτεχνίας, καθὼς καί κείμενο ἀναφορᾶς πάνω σ' ὅλη τή μετέπειτα συζήτηση γιά τόν ἀποικιακό καί μετα-αποικιακό λόγο. Ὁ Τοντόροφ γεννημένος στή Βουλγαρία τό 1939, ἀπό τό 1963 ζεῖ στή Γαλλία καί εἶναι διευθυντής σπουδῶν στό CNRS στό Παρίσι.

Φαίνεται ὅτι ἡ καταγωγή του συνέβαλε στό γράψιμο αὐτοῦ τοῦ βιβλίου, διότι, δανειζόμενος ἕνα παράθεμα πού πρὶν ἀπ' αὐτόν εἶχε χρησιμοποιήσει ὁ Ἔντουαρντ Σαῖντ, μιλά γιά τόν ἐξόριστο ὡς ἀποκαλυπτική περίπτωση τοῦ προβλήματος τῆς ἑτερότητας: «Ὁ ἄνθρωπος πού βρῖσκει τήν πατρίδα του γλυκιά εἶναι ἀπλῶς ἕνας τρυφερός ἀρχάριος· ἐκεῖνος γιά τόν ὁποῖο ὅπου γῆς καί πατρίς, εἶναι ἤδη ἰσχυρός· τέλειος ὅμως εἶναι μόνο ἐκεῖνος γιά τόν ὁποῖο ὀλόκληρος ὁ κόσμος εἶναι σάν ξένη χώρα» (σελ. 372).

Ὁ Τοντόροφ παραθέτει πλῆθος πρωτογενῶν πηγῶν, ὅπως προαναφέρθηκε, κείμενα γραμμένα ἀπό τούς κονκισταδόρες, ἀπό τήν πρώτη περίοδο τῆς ἀνακάλυψης τῆς Ἀμερικῆς, κείμενα τοῦ Κολόμβου, τῶν συντρόφων του καί ἱστορικῶν τῆς ἐποχῆς, κείμενα Ἰσπανῶν μοναχῶν, κείμενα τοῦ Φερνάντο Κορτές, ὁ ὁποῖος κατέκτησε τό Μεξικό τό 1521, χρονικά, ἀνέκδοτα ντοκουμέντα, κείμενα Ἰνδιάνων ἢ μιγάδων σέ ἰνδιάνικες γλώσσες ἢ στά ἰσπανικά, πραγματείες τοῦ Σεπούλβεδρα καί τοῦ Λάσ Κάσας καί ἄλλων, καθὼς καί δευτερογενεῖς μελέτες κοινωνιολογικοῦ, ἐθνογραφικοῦ, φιλοσοφικοῦ χαρακτήρα, οἱ ὁποῖες τόν ἐπηρεάζουν ὡς πρὸς τή διαμόρφωση τοῦ προτεινόμενου μοντέλου στήν ἀνάλυση τῆς ἑτερότητας (π.χ. Ἐ. Λεβινάς, Μ. Μπαχτίν). Ἐξαιρετικό ὄλικο δηλαδή, πού μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ ἀπό ἐρευνητές διαφορετικῶν γνωστικῶν ἀντικειμένων: ἱστορικούς, ἐθνολόγους, ἀνθρωπολόγους, κοινωνιολόγους, φιλοσόφους, θρησκευολόγους, παιδαγωγούς. Ἄν καί τό θέμα του εἶναι πολύ συγκεκριμένο (τό ζήτημα τοῦ «ἄλλου», ἕνα ζήτημα πολιτικό ἐπὶ τῆς οὐσίας), ἐντούτοις, μέσω τῆς ποικιλίας τῶν πηγῶν πού χρησιμοποιεῖ, θέτει ζητήματα ἐξίσου σημαντικά ὡς παραπληρωματικά τοῦ κεντρικοῦ του θέματος: τό ζήτημα τῆς πολιτικο-κοινωνικῆς συγκρότησης τῆς αὐτοκρατορίας τῶν Ἀζτέκων, τῶν Μάγια, τῶν Ἰνκας, τό ζήτημα τῆς γλώσσας ὡς κυρίαρχο στοιχεῖο στήν ἐπικοινωνία πολιτισμῶν μεταξύ τους ἀλλά καί στήν ἐπιβολή τῆς ἐξουσίας, τό ζήτημα τῆς ἀνθρωποθεσίας στό ὄνομα τῆς λατρείας τῶν θεῶν, τό ζήτημα τῆς σφραγῆς ἀνθρώπων ἀπό χριστιανούς, τό ζήτημα τοῦ καλοῦ καί τοῦ κακοῦ, τοῦ δικαίου καί ἀδίκου, τοῦ ἠθικοῦ καί ἀνήθικου, τό πρόβλημα τῆς «κατανόησης», τό ζήτημα τοῦ τρόπου μετάδρασης τῆς ἰδεολογίας τῶν κατακτητῶν στήν ἰδεολογία τῶν κατακτημένων καί ἀντιστρόφως, τό ζήτημα τοῦ μετασχηματισμοῦ

Βαρθολομαῖος δέ Λάσ Κάσας

ἐννοιῶν ὅπως ἡ θρησκεία κ.λπ. Ἄπειρα ὅσα ἀποκαλύπτονται κατά τήν παράθεση τῶν πηγῶν, στοιχεῖα πού λειτουργοῦν ἐρεθιστικά στή σκέψη τοῦ ἀναγνώστη, ἀνοίγοντας πεδία γόνιμων συζητήσεων.

Κατά τήν ἀνάγνωση τοῦ βιβλίου παρατηροῦμε μέ ποῖον τρόπο, σιγά-σιγά μεταστρέφεται τό πνεῦμα καί ἀπό 'κεῖ πού ὑπάρχει πλήρης χάσμα, πλήρης ἀπόσταση μεταξύ τῶν δύο πολιτισμῶν, ὅπως καί ἀδιαφορία ἀπό τήν πλευρά τῶν Ἰσπανῶν νά μάθουν ποιούς κατακτοῦν, ἐρχεται ἡ συνειδητοποίηση τῆς ἀνάγκης νά γνωρίσουν, νά «κατανοήσουν» τά παλαιά θρησκευτικά τους ἠθη γιά νά τά ξεριζώσουν καί στή θέση τους νά δάλουν τά ρωμαιοκαθολικά. Ἡ ἀδιαφορία πού εἶχε ὁ Κολόμβος γιά τήν κουλτούρα τῶν αὐτόχθωνων πληθυσμῶν, δίνει τή θέση της, στά χρόνια τοῦ Κορτές (μετά τό 1520), στό ἐνδιαφέρον νά γνωρίσουν τούς Ἀζτέκους, ἐτσι ὥστε ἡ κατάκτηση νά γίνει ὀλοσχερῆς. Τά κίνητρα τῶν Ἰσπανῶν, ὡς γνωστόν, σ' αὐτή τήν ἱστορία ἦταν ὁ χρυσός καί ἡ διάδοση τοῦ χριστιανικοῦ λόγου. Τό πῶς αὐτό ἐγινε κατορθωτό ἀναλύεται ἐξονυχιστικά. Ὁ Τοντόροφ ἀποκαλύπτει ὄχι μόνο τά κίνητρα τῶν κονκισταδόρων καί τῶν τρόπων πού ἔδρασαν γιά νά πετύχουν τούς στόχους τους ἀλλά ξεδιπλώνει σημειολογικά ὅλα τά μοντέλα πού ἀκολουθήθηκαν στή μακρά πορεία

της Κατάκτησης. 'Από τό μοντέλο άνώτερος-κατώτερος, βάρβαρος-πολιτισμένος μέχρι τά υβριδικά μοντέλα πού προήλθαν από τήν έπιμειξία τών πολιτισμών μέ άρνητικό μάλλον πρόθεμα για τούς γηγενείς. Πώς άλλιώς μπορεί νά εξηγηθεί τό γεγονός ότι, μόλις είκοσι περίπου χρόνια μετά τήν κατάκτηση του Μεξικού, οι μεξικανοί εύγενείς συνθέτουν ήρωϊκούς στίχους στα λατινικά!

Πρίν τήν άφιξη τών Ισπανών ο πληθυσμός του Μεξικού είναι περίπου είκοσι πέντε εκατομμύρια· τό 1600, άπέμειναν περίπου ένα εκατομμύριο. Πράγματι πρόκειται για έξόντωση ενός λαού, μέ τή σφαγή, τήν κακομεταχείριση, τίς μολυσματικές ασθένειες πού έφεραν οι Ισπανοί οι όποιες τελικά λειτούργησαν ως βιολογικός πόλεμος. 'Η όριστική έξόντωση τους δέν όφειλόταν μόνο στην όπλική ύπεροχή τών Ισπανών έδώ, τόν Τοντόροφ τόν άπασχολούν περισσότερο όλοι οι άλλοι παράγοντες πού συνετέλεσαν στην πλήρη ύποταγή τών κατακτημένων: πολιτισμοί χωρίς γραφή, προσκολλημένοι στην παράδοση και τήν ιερότητα της τελετουργίας, παραδοσιακά θεοσεβούμενοι-θεοφοβούμενοι, διαφορετικοί κώδικες έπικοινωνίας (πηγαίνουν στην μάχη φορώντας διαφόρων λογίων πλουμιστά φτερά αλλά άκάλυπτο τό κεφάλι μέ αποτέλεσμα νά άναγνωρίζονται από τόν αντίπαλο, βγάζοντας ιδιαίτερες κραυγές τήν ώρα πού προηγείται της μάχης), προϋπάρχουσες έριδες μεταξύ τών λαών αυτών, κ.λπ., κ.λπ. νά, όρισμένες μόνο από τίς αιτίες πού αυτοί οι άνθρωποι όχι μόνο έξοντώθηκαν αλλά και, όσοι επέζησαν, έχασαν μία για πάντα τήν ταυτότητά τους.

'Ας μεταφερθοΰμε στο ζήτημα της «κατανόησης πού σκοτώνει». «'Υπάρχει», λέει ο Τοντόροφ, «μία τρομακτική άλληλουχία, όπου τό κατανοώ οδηγεί στο παίρνω και τό παίρνω στο καταστρέφω-άλληλουχία, τόν άφενκτο χαρακτήρα της όποίας έπιθυμούμε νά θέσουμε υπό έρώτηση» (σελ. 193). Για τόν Τοντόροφ ή έξαιρετική έπιτυχία τών Ισπανών έγκνεται, παραδόξως, στην ικανότητά τους νά κατανοούν τούς άλλους. 'Ως παράδειγμα φέρνει τή συμπεριφορά του Κορτές, ή όποία διεπόταν από τήν τέχνη της προσαρμοστικότητας και του αυτοσχεδιασμού. Συμπεριφορά πού όργανωνόταν σε δύο στάδια: ενδιαφέρον για τόν άλλον μέ κόστος κάποιου τύπου προσωρινή ταύτιση, χωρίς όμως νά παραιτείται ποτέ από τό αίσθημα άνωτερότητας. 'Εξασφάλιση της κατανόησης της γλώσσας, γνώση της πολιτικής, έπικοινωνία στον ένδεδειγμένο κώδικα, κάτι πού βεβαίως οδηγεί στο δεύτερο στάδιο: τήν πλήρη άφομοίωση τών Ινδιάνων στον κώδικα τών κατακτητών. 'Όπως ακριβώς δηλαδή έκαναν οι Φραγκισκανοί μοναχοί: υιοθετούσαν τά ήθη τών αυτοχθόνων προκειμένου νά τούς προσηλυτίσουν μέ άποτελεσματικότερο τρόπο.

Βεβαίως ο Τοντόροφ είναι αντίθετος μέ κάθε τύπο «κατανόησης» πού οδηγεί στην καταστροφή της ύποκειμενικότητας του άλλου. «'Αν τό κατανοώ δέν

συνοδεύεται από πλήρη άναγνώριση του άλλου ως ύποκειμένου, τότε ή κατανόηση κινδυνεύει νά χρησιμοποιηθεί στην ύπηρεσία της έκμετάλλευσης, του «παίρνω» ή γνώση θά ύποταχθεί στην έξουσία» (σελ. 201). «Σέ κάθε σημείο», έγραφε ο Ντιλτάι (Dilthey) τό 1910, «ή κατανόηση άνοίγει έναν κόσμο». Νά όμως πού, στην περίπτωση του Κορτές, ο κόσμος ο όποιος άνοίχτηκε ήταν αυτός της έξόντωσης, και όχι μόνο της ύλικής καταστροφής. 'Αν ή κατανόηση είναι πορεία προς τή γνώση, κάτι πού πιστεύει και ο Τοντόροφ, τότε θά πρέπει νά περιφρουρηθεί αυτή ακριβώς ή πορεία, ή όποία μπορεί εύκολά νά διολισθήσει στην σχετικοποίηση αξιών όπως είναι ή έλευθερία, ή ισότητα, ή δικαιοσύνη, αξιών πού κάνουν τόν κόσμο μας άξιο νά τόν ζήσουμε. Οι Ισπανοί κονκισταδόρες δέν τό πέτυχαν αυτό...

Τό πρόβλημα της «κατανόησης», και άρα της γνώσης, ύπάρχει εκατέρωθεν, μόνο πού οι Ισπανοί κυριαρχούν και σ' αυτό τό επίπεδο. 'Ο Τοντόροφ ξέρει ότι αντιπαρέρχεται τήν ύλικότητα της ιστορίας (ύπεροχή στα όπλα και λοιπές σημαντικές αιτίες) όταν προτείνει ότι όλα έγιναν γιατί χάθηκε ο έλεγχος της έπικοινωνίας. «'Η κατανόηση έχει χαθεί, ή σοφία έχει χαθεί», αναφέρεται σ' ένα άζτέκικο κείμενο (σελ. 95). 'Ο συγγραφέας έπιμένει νά δίνει ιδιαίτερη έμφαση, όπως προαναφέρθηκε, σε άλλες παραμέτρους πού πρωταγωνίστησαν στο συμβολικό και ιδεολογικό επίπεδο. 'Εξού και τό βιβλίο αυτό άποτελεί σημαντική μελέτη της ιστορίας της Κατάκτησης από πολιτισμική, ιδεολογική και πολιτική σκοπιά.

'Ο Τοντόροφ ξεκινά τό βιβλίο του χρησιμοποιώντας ως μότο μία άκραιο έκδοχή της σχέσης μέ τόν άλλον: ένα άνατριχιαστικό παράθεμα της δολοφονίας μιας Μάγια γυναίκας, τήν όποία έριξαν στα σκυλιά οι Ισπανοί. Παρόλο, λοιπόν, πού αναφέρει έξαρχής αυτό τό θάναυσο παράδειγμα, στον έπίλογο του βιβλίου μας λέει ότι «άναζητώντας τήν άλήθεια» προσπαθεί νά μήν ξεχαστεί αυτή και χίλιες άλλες ιστορίες παρόμοιες για νά «θυμόμαστε τί διατρέχουμε τόν κίνδυνο νά άνακύψει, αν δέν κατορθώσουμε νά άνακαλύψουμε τόν άλλον. Γιατί τόν άλλον πρέπει νά τόν άνακαλύψεις» (σελ. 368). Νά τόν άναγνωρίσεις και ως ύποκειμενο. 'Ακόμα και μέσα από τήν πραγματεύση του μέ τά κείμενα, ο Τοντόροφ έξεικονίζει τή στάση αυτή. 'Αποφεύγοντας τά δύο άκρα, άφενός νά εξαφανίσει τή δική του φωνή για νά άκουστούν αυτούσιες οι φωνές τών πρωταγωνιστών, άφετέρου νά ύποτάξει τούς άλλους σ' αυτόν, επιλέγει «τό δρόμο του διαλόγου. 'Επερωτώ, μεταθέτω, έρμηνεύω τά κείμενα, επίσης όμως τά αφήνω νά μιλήσουν (έξου και τά τόσα παραθέματα) και νά ύπερασπιστούν τόν έαυτό τους» (σελ. 373).

Πλούσιο τό πεδίο για άναλύσεις και συζητήσεις. Τελικά, θά έλεγα ότι ή άνακάλυψη του άλλου είναι ή πραγματική άνακάλυψη της 'Αμερικής μόνο πού δέν συνέβη αυτό.

Δ. ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΠΟΥΛΟΣ

Τό Παγκράτι στήν 'Αντίσταση 1941-44

Έκδόσεις Μέλισσα, 2004

του Άγγελου 'Ελεφάντη

Παγκράτι. Μιά από τίς ανατολικές συνοικίες του δήμου 'Αθηναίων. Πρέπει νά έχει (λέω πρέπει, γιατί δέν ξέρω παρά στό περίπου) καμιά διακοσαριά χιλιάδες κατοίκους, γιά τούς όποιους προορίζονται μιά ελάχιστη πλατειούλα, τό 'Άλσος, μιά μεγαλύτερη, ή Πλατεία Μεσολογγίου, τρία Γυμνάσια-Λύκεια, τρείς κινηματογράφοι, κανένα θέατρο, αρκετά μποντιλάιν και τά συναφή, μπόλικες ταβέρνες, φασφουντάδικα παντού, αρκετά μπάρ, ιδίως στόν υπερκείμενο τής λεωφόρου 'Υμηττού όπου γίνεται χαμός, τό 'Εθνικό 'Ιδρυμα 'Ερευνών μέ τό αξιόλογο ανθρώπινο-έρευνητικό έσωτερικό του και τό τριτοκοσμικό του έξωτερικό, πίο κεί ή 'Εθνική Πανακοθήκη, βεβαίως ένας γιγαντιαίος Βασιλόπουλος και πληθώρα μαναβομπακάλικα, στά νότια όριά του τό μεγαλόπρεπο Α΄ νεκροταφείο πού «στεγάζει» τό επέκεινα τής νεοελληνικής μπουρζουαζίας, τής πολιτικής και τής διανοουμενοκαλλιτεχνικής τάξης, αρκετά εκπαιδευτήρια ξένων γλωσσών, κανένα βιβλιοπωλείο, αλλά αρκετά «βιβλιο»χαρτοπωλεία και φροντιστήρια, από παιδικές χαρές δέν τά πάει καλά, τά καφενεΐα του αραιώσαν επικινδύνως γιατί μεταποιούνται σέ σνάκ μπάρ ακόμη και τό «καφενεΐον ή 'Ελλάς», άπειρες μπουτίκ ένδυματολογικών νεωτερισμών, αλλά δύσκολο νά βρεΐς ύδραυλικό. Βεβαίως στό Παγκράτι ύπάρχει ό λόφος του 'Αρδηττού, τό υπέροχο Παναθηναϊκό Στάδιο ή Καλλιμάρμαρο, και δυό τρείς μεγάλες εκκλησίες. Δημογραφικώς τό Παγκράτι είναι τό τέλειο κράμα: λίγο απόγονοι των παλαιών 'Αθηναίων, αρκετή προσφυγιά, μπόλικη έσωτερική μετανάστευση μεταπολεμικά, έσχάτως πολλοί 'Αλβανοί, Φιλιπινέζοι και Πακιστανοί. Συνοικία, άπ' ό,τι φαίνεται, μικρο-μεσοαστική. Συνοικία τής 'Αθήνας άπόλυτα, κι όμοιομορφα, πολυκατοικιοποιημένη. Περπατώντας στους δρόμους βλέπεις ότι τά πάντα έχουν ιστορία δυό ως τρείς δεκαετίες τό πολύ, σά νά μήν τό κατοικοΐσαν άνθρωποι πριν. 'Αλλά μέ τά αρχαιοελληνικά όνόματα των δρόμων μπορεί νά τά χάσει ακόμα και ό έμβριθέστερος αρχαιογνώστης. Στίς δημοτικές εκλογές τό Παγκράτι ψήφισε μαζικά 'Αθραμόπουλο και Μπακογιάννη.

Άφίσα από τά Δεκεμβριανά.
Βάσω Κατράκη

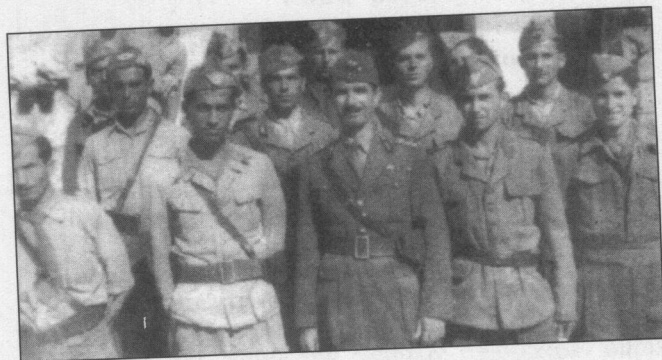
Ν. Μεντάκης και Στέλιος Φάντης, 1942
Επονίτες και στη συνέχεια Ελασίτες

Η ιστορία αυτής τῆς συνοικίας δέν καταστράφηκε δέν εἶναι δάξο ἢ ἱστορία πού σπάει. Ὅπως ἐγινε σ' ὅλες τίς γειτονιές τῆς Ἀθήνας οἱ Νεοπαγκρατιῶτες κάλυψαν τήν ἱστορία τῶν πατεράδων τους, τῶν παππούδων τους, τῶν παλαιῶν Γκαγκαραιῶν.

Ὁ Μῆτσος Παλαιολογόπουλος ὅμως, πού δέν εἶναι παγκρατιῶτης ἀλλά κουβαλήθηκε ἀπ' τήν ὄρεινή Ἀρκαδία, ἔχει τό διάλογο μέσα του: μ' ἓνα μικρό διβλιαράκι *Τό Παγκράτι στήν Ἐθνική Ἀντίσταση 1941-44* τρύπησε τό μοντέρνο ἐπικάλυμμα τῆς γειτονίας του, καί φάνηκε ὅτι ἀπό κάτω του, ὅταν ἀκόμη δέν ὑπῆρχε οὔτε μία πολυκατοικία οὔτε ἓνα σπίτι τριώροφο, ὑπῆρχαν ἄνθρωποι πού πῆραν πολύ σοβαρά τόν ἑαυτό τους. Μέχρι τοῦ σημείου μάλιστα πολλοί νά θυσιάσουν τό πῖο πολύτιμο πράγμα πού εἶχαν, τόν ἑαυτό τους. Ὅταν, λοιπόν, οἱ Γερμανοῖταλοι κατέκτησαν τή χώρα καί τό Παγκράτι, οἱ Παγκρατιῶτες, ὅπως καί κάτοικοι τῶν ἄλλων συνοικιῶν τῆς Ἀθήνας καί τοῦ Πειραιᾶ γῆγχαν μαζικά στό κλαρί, στό παντελῶς ἄδενδρο τόπο τους. Μαζικά στρατευμένοι κυρίως στίς ὁργανώσεις τοῦ ΕΑΜ, τοῦ ΚΚΕ, τῆς ΕΠΟΝ, τῆς ΕΑ. Ὁ Μ. Παλαιολογόπουλος,

Ἡ διοίκηση τοῦ ΕΛΑΣ τοῦ 1ου Τάγματος Καισαριανῆς. Πρῶτος ἀριστερά ὁ καπετάνιος τῆς Διλοχίας, δεύτερος ὁ καπετάνιος τοῦ Τάγματος Παν. Ἀρώνης, ὁ τρίτος (στή μέση), ὁ στρατιωτικός διοικητής τοῦ Τάγματος Ὁρέστης Βαβαλάκης, ὁ πέμπτος ὁ καπετάνιος λόχου Μάνος Ἰωαννίδης

ψάχνοντας σάν τό μυρμήγκι, βρῆκε ὁρισμένα στοιχεῖα αὐτῆς τῆς, μόλις χτεσινῆς, ἱστορίας. Παράδειγμα: νεκροί τοῦ ἐθνικοαπελευθερωτικοῦ ἀγῶνα: (σημειώνει σελ. 181 ἐπ.) α) πέσανε σέ μάχες μέ τούς Γερμανούς, Ἴταλους καί ταγματасφαλίτες, β) πέσανε κατά τή διάρκεια διαδηλώσεων στήν Ἀθήνα γ) ὅσοι ἐκτελέστηκαν ἀπό Γερμανούς καί τά Τάγματα Ἀσφαλείας δ) ὅσοι χάθηκαν στά στρατόπεδα συγκέντρωσης τῆς Γερμανίας. Ἐχουμε καί λέμε: νεκροί Παγκρατιῶν 85, Γούβας καί Μέτς 67, Βύρωνα 90, Καισαριανῆς 233. Σίγουρα δέν τούς βρῆκε ὅλους τούς πεσόντας στό Ἀγῶνα. Ἄν πρόσθετε μάλιστα σ' αὐτούς καί ὅσους σκοτώθηκαν στά Δεκεμβριανά καί ἀργότερα στόν Ἐμφύλιο, ὁ κατάλογος θά μάκρυνε πολύ.

Λέει καί ἄλλα ὁ Μῆτσος στό διβλιαράκι του –πολύ λίγα βέβαια σέ σχέση μέ ὅσα ἐγιναν, πολλά ὅμως γιά ἓναν ἐραστή τῆς ἱστορίας πού δούλεψε ὀλομόναχος: γιά τά καφενεῖα-στέκια, τούς προπολεμικούς ὁργανωμένους, τήν ἐνθερμη συμμετοχή στόν Ἑλληνοϊταλικό πόλεμο, περισσότερο τῆς Κατοχῆς, τῆς Πείνας, τῆς δημιουργίας τῶν Πρώτων Ὁργανώσεων. Μάζεψε μυστικές κουβέντες, ὀνόματα, ὑπεύθυνους, βρῆκε «παλιανικές» φωτογραφίες: τοῦ Γιώργου Κότσιρα, τοῦ Κώστα Κότσιρα, τοῦ Γιώργου Σίτου, τῆς Ἄννας καί τοῦ Νίκου Σολωμοῦ, τῆς Ἐλένης Γλύκατζη (κατά κό-

Άννα και Νίκος Σολωμός, 1944

ομον Άρβελέρ) και τής Άλέκας Καρούμπαλου, μαθήτριες τότε μέ τίς μαθητικές τους ποδιές, του Νίκου Μεντάκη μέ τό τσιγάρο στό στόμα, του Στέλιου Φάκη, του Γιάννη Κυριακάκου, του Άνδρέα Ίωαννάτου, του Νίκου Κουτσούκου, του Παύλου Παπαμερκουρίου, του Πέτρου Παπαθανασίου, του Γιάννη Σιδέρη, του Θανάση Τερτάκη, του Γιώργου Ρούγκα, του Λευτέρη Μαστρογιάννη, του Γρ. Γρηγοράκη, του Βαγ. Χατζηδάκη, του Γιάννη Κουτσοδήμου, τής Άναΐς Νικηφοράκη, του Νίκου Νικηφορίδη, του Τζώνη Φραγκονικολόπουλου, του Βασίλη Άλαγιάννη, των Άργύρη και Δημοσθένη Κότσιρα, του Σώτου Τζανουλίνου, του Σπύρου Παυλόπουλου, των Νότη, Χρήστου και Μπάμπη Μαστρογιάννη, του Σπύρου Θεοδόση, του Θανάση Σίμιζα, των μακρονησιωτών Νίκου Τέμενου, του Τάσου Αύγερη, του Στέλιου Φάντη, του Δημοσθένη Χριστόπουλου, του Κώστα Παπαβασιλείου.

Κατ' άρχήν ή των ονομάτων έπίσκεψις, διότι οι άγωνιστές και οι άγωνίστριες ήταν άνθρωποι μέ σάρκα και όστά. Καί όνόματα. Κι άλλες φωτογραφίες ομάδικές, παρέες, εκδρομές Έλασιτες μέ κράνη γερμανικά, έλληνικά και ιταλικά, μερικοί μέ φουσεκλίκια. Δέν παραλείπει νά μιλήσει για τή δράση, τή θετική κι άρνητική τής ΟΠΛΑ και τίς εκτελέσεις τροτσικιστών.

Έπάνω ό Νίκος Νικηφορίδης
Κάτω ό Σπύρος Παυλόπουλος (Παυλής)

Βέβαια, οι σημερινοί Παγκρατιώτες στή συντριπτική τους πλειοψηφία δέν άναγνωρίζουν ό αυτά τά όνόματα τους δικούς τους. Άλλά νά, αυτοί οι άνθρωποι κι άλλοι πολλοί ένσάρκωσαν κάποια στιγμή, εκείνα τά κρίσιμα χρόνια, τήν ιστορία αυτού του τόπου, τήν έφτιαξαν. Τό βιβλιαράκι του Μήτσου Παλαιολογόπουλου μάς θυμίζει ότι τό Παγκράτι δέν ήταν πάντα πολυκατοικίες, φασφουντάδικα, και μαγαζιά μουσικής ντούκου ντούκου.

Άν θά ήθελα νά πω έναν μεγάλο έπαινο για κάποιον που άκόμα και τό όνομά του άρέσκει στά παλαιά λόγια (και έργα) θά έλεγα τό εξής: Για τήν Άθήνα, τόν Πειραιά, για τίς γειτονίες τους στά χρόνια 1941-44, ξερούμε λίγα, πολύ λίγα, και τά περισσότερα αναφέρονται στά μεγάλα γεγονότα: τήν Πείνα, τίς διαδηλώσεις, τή μαύρη άγορά, τήν εκτέλεση των 200 στην Καισαριανή, τό Χαϊδάρι, τήν οδό Μέρλιν, τό μπλόκο τής Κοκκινιάς, τίς ώρες τής Άπελευθέρωσης, τά Δεκεμβριανά. Μάς ξεφεύγει τό φιλοϋφάδι των ανθρώπων, τά μικρά-μεγάλα έργα τους. Άν είχαμε μερικές μονογραφίες, σάν κι αυτή του Μήτσου Παλαιολογόπουλου, θά ζωντάνευε ή ζωντανή, ή μαχόμενη Άθήνα τής εποχής, μέ πολύ πιο ζωντανό τρόπο, άπ' όσο τά ποιήματα των μεγάλων ποιητών μας μπόρεσαν νά ύμνησουν.

GORE VIDAL

"Όνειρα Πολέμου

Μετάφραση: Μαργαρίτα Ζαχαριάδου, έκδ. Scripta, Αθήνα 2004

του Γιώργου Σταθάκη

Τά "Όνειρα Πολέμου είναι μιά συλλογή άρθρων και σύντομων παρεμβάσεων του Γκόρ Βιντάλ που συστηματοποιούν την κριτική του προς το πολιτικό σύστημα των ΗΠΑ και την αμερικανική εξωτερική πολιτική. Παράλληλα απαντούν σε όρισμένα επικριτικά άρθρα που γράφτηκαν από συντηρητικούς ιστορικούς και πολιτικούς σχολιαστές, και αφορούν στις παρεμβάσεις του σε κρίσιμα θέματα της αμερικανικής ιστορίας: τις αμερικανικές ευθύνες για τό Πέρλ Χάρμπορ, την απόφαση για τη χρήση της ατομικής βόμβας κατά της Ιαπωνίας τό 1945, την 11η Σεπτέμβρη.

Η κριτική του Βιντάλ κινείται σε διάφορα επίπεδα. Ένα μέρος της εργασίας του, ίσως τό πιό σημαντικό, αναφέρεται στην κατασκευή των ιστορικών μύθων που συντηρούν την ιδέα της «καλής» Αμερικής. Ο Βιντάλ αποδομεί τά κρίσιμα ιστορικά γεγονότα που συγκροτούν τόν άξονα της εθνικιστικής ιδεολογίας στις ΗΠΑ, από την περίοδο του Έμφυλιου Πολέμου (1861-1864) μέχρι σήμερα.

Στήν αμερικανική οικονομία ήγεμονεύουν ένας μικρός αριθμός εταιρειών (από άλλες πηγές εκτιμώνται ότι είναι περίπου 500), όλες σχεδόν πολυεθνικές, και οι μισές από αυτές είναι εμπλεκόμενες στη βιομηχανία παραγωγής όπλων. Η ισχύς τους είναι καθολική. Αυτές ελέγχουν μεταπολεμικά τά μέσα μαζικής ενημέρωσης και χρηματοδοτούν τά δύο μεγάλα κόμματα, τους υποψήφιους προέδρους και τούς εκλεγμένους στη Γερουσία, τη Βουλή και τούς κυβερνήτες των Πολιτειών. Αυτές επίσης έχουν επενδυμένα συμφέροντα σε πληθώρα χωρών στό εξωτερικό, στις οποίες απαιτούν νά υπάρχει αμερικανικός έλεγχος.

Η επέκτατικότητα των ΗΠΑ και ή μετατροπή της σε Αυτόκρατορία ήταν τό αποτέλεσμα του Β' παγκοσμίου πολέμου. Ο Βιντάλ θεωρεί ότι από την στιγμή που οι ΗΠΑ μετατράπηκαν σε αυτοκρατορική δύναμη διαθέτουν μιά οικονομία που για νά λειτουργήσει έχει απόλυτη ανάγκη από την ύπαρξη έχθρων και τη διενέργεια πολέμων. Οι ΗΠΑ βρίσκονται σε διαρκή πόλεμο από τό 1940 και μετά, καθώς έχουν προβεί σε 250 στρατιωτικές επεμβάσεις στό εξωτερι-

κό, χωρίς μάλιστα νά κηρύξουν ποτέ πόλεμο στις χώρες που έπενέθησαν. Παράλληλα έχουν ένα τεράστιο δίκτυο στρατιωτικών εγκαταστάσεων στό σύνολο των γεωγραφικών περιοχών του κόσμου. Τέλος ό όμοσπονδιακός προϋπολογισμός, δημιούργημα ουσιαστικά του παγκοσμίου πολέμου, συνέχισε νά αυξάνει μεταπολεμικά, έχοντας ως κύριο προσανατολισμό τις άμυντικές δαπάνες.

Αυτή ή δομή της οικονομίας, ή εξάρτησή της δηλαδή από τις άμυντικές βιομηχανίες, επιβάλλει τη διαρκή συντήρηση της απειλής των ΗΠΑ από έχθρικές δυνάμεις. Ο Ψυχρός Πόλεμος χθές, ή τρομοκρατία σήμερα. Ένα κράτος που βρίσκεται σε διαρκή εμπόλεμη κατάσταση έχει ανάγκη από άδιαφανείς θεσμούς, οι όποιοι δικαιολογούνται σε μιά δημοκρατική χώρα μόνο σε περίπτωση πολέμου. Η CIA, τό πανίσχυρο Συμβούλιο Έθνικής Άμυνας, οι πρόσφατοι νέοι θεσμοί κατά της τρομοκρατίας αποτελούν όργανισμούς που δέν υπόκεινται σε δημοκρατικό έλεγχο και δρούν ανεξέλεγκτα εντός και εκτός της χώρας. Η κυβέρνηση και οι όργανισμοί αυτοί οργανώνουν τις επεμβάσεις των ΗΠΑ σε άλλες χώρες, χωρίς κανένα έλεγχο, εκτός από την έγκριση κονδυλίων, από τό Κογκρέσο.

Η παρεμβατικότητα των ΗΠΑ και οι ίδιες οι πολεμικές τακτικές της παραβιάζουν συστηματικά κάθε έννοια νομιμότητας, είτε του διεθνούς δικαίου, είτε του δικαίου του πολέμου. Η χρήση δύο ατομικών βομβών κατά της Ιαπωνία έγινε κάτω από έντελώς άδικαιολόγητες συνθήκες. Έγκληματιές πολέμου θεωρούνται όσοι χρησιμοποιούν μή επιτρεπτά μέσα στη διεξαγωγή του πολέμου. Μάλιστα αυτούς τούς κανόνες επικαλούνται οι ΗΠΑ προκειμένου νά κνηγήσουν τούς «κακούς έγκληματιές πολέμου» στις μέρες μας. Στήν περίπτωση της Ιαπωνίας, οι κανόνες παραβιάστηκαν καθώς ή χρήση της ατομικής βόμβας στρεφόταν αποκλειστικά κατά άμάχων. Η άποτροπια αυτή πράξη δικαιολογήθηκε από τόν τότε πρόεδρο Τρούμαν ως μιά τακτική που έσωσε αμερικανικές ζωές, ύπονοώντας στρατιωτών. Έντούτοις κανείς εμπόλεμος δέν έχει τό δικαίωμα νά προστα-

τεύει τις ζωές των στρατιωτών του επιτιθέμενος σε άμαχο πληθυσμό. Η λογική αυτή έγινε καθολική στους επόμενους πολέμους των ΗΠΑ. Από την Κορέα μέχρι τη Γουατεμάλα, και από το Βιετνάμ μέχρι τη Γιουγκοσλαβία, ή πολύ πρόσφατα τη Φαλούτζα, ο βομβαρδισμός άμαχων πληθυσμών νομιμοποιείται στο όνομα της εξοικονόμησης αμερικανικών ζωών. Καμιά φορά προστίθεται και το επιχείρημα ότι οι στρατιωτικοί στόχοι κρύβονται πίσω από τον άμαχο πληθυσμό. Έντούτοις ή παράδοση αυτή είναι ακόμα παλαιότερη. Ο Βιντάλ επικαλείται τον ίδιο τον Έμφυλιο των ΗΠΑ ως εξαιρετικά αίματηρό πόλεμο, που ανάμεσα στις άλλες του συνέπειες, ήταν ότι εξοικειώσε τον αμερικανικό πληθυσμό με τη χρήση καθολικής βίας κατά άμαχων πληθυσμών.

Σε μία χώρα που βρίσκεται σε εμπόλεμη κατάσταση ή δημοκρατία δεν μπορεί να λειτουργήσει. Τά μέσα ενημέρωσης ελέγχονται και οι δημοκρατικοί θεσμοί λειτουργούν άτελως. Τά δύο βασικά κόμματα πατρνάρονται από τους χρηματοδότες τους, τις μεγάλες δηλαδή εταιρείες. Σ' ένα τέτοιο σύστημα δεν υπάρχει χώρος για σοβαρές πολιτικές προσωπικότητες. Οι τελευταίοι πρόεδροι των ΗΠΑ είναι όρατά φαιδρές προσωπικότητες, που όμως μόνο αυτές μπορούν να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες του συστήματος. Ως διεκπεραιωτές και χωρίς ήθικους ένδοιασμούς αποφαίνονται για έπεμβάσεις σε χώρες που οι ίδιοι άγνοούν ακόμα και που πέφτουν στο χάρτη, και έξυπηρετούν θάναυσα τά αίτήματα εταιρειών στις ΗΠΑ και τό έξωτετικό. Ο άσφυκτικός έλεγχος των εταιρειών στην κυβέρνηση των ΗΠΑ έγινε έξώφθαλμος στην περίοδο της προεδρίας Μπους, καθώς τό σύνολο σχεδόν των μελών της κυβέρνησης προέρχεται από συγκεκριμένες εταιρείες. Στις πρόσφατες έπεμβάσεις στο έξωτετικό (Αφγανιστάν, Ίράκ) οι προσωρινοί πρωθυπουργοί που όρίστηκαν και στις δύο χώρες ήταν υπάλληλοι συγκεκριμένης εταιρείας με σημαντικά συμφέροντα στην ενεργειακή βιομηχανία στην ευρύτερη περιοχή.

Έντούτοις σε μία χώρα που διεξάγονται έκλογές ή δημιουργία μιας τεράστιας πολεμικής βιομηχανίας και ή διαρκής έμπλοκή σε ζώνες πολέμου και πραξικοπήματα επιβάλλει κάποιας μορφής νομιμοποιητική δράση. Τά μέσα ενημέρωσης μπορεί να συγκροτούν πανίσχυρους προπαγανδιστικούς θεσμούς, αλλά δεν άρκοϋν. Ο Βιντάλ στο σημείο αυτό θεωρεί ότι ή ίδια ή κυβέρνηση των ΗΠΑ έμπλέκεται, με χαρακτηριστικές παραλείψεις και άδράνεια, στή δημιουργία δραματικών έθνικών τραγωδιών, όπως τό Πέρλ Χάρμπορ ή ή 11η Σεπτεμβρίου, προκειμένου να κινητοποιηθεί ή κοινή γνώμη υπέρ της μαζικής έμπλοκής των ΗΠΑ σε πολέμους. Ο Ρούσβελτ ήθελε να δάλει την Άμερική στον πόλεμο, σε μία περίοδο που οι Άμερικανοί σε συντριπτικά ποσοστά ήταν αντίθετοι. Τό Πέρλ Χάρμπορ ήταν τό άποτέλεσμα μιας συστηματικής πολιτικής προκλήσεων από τις ΗΠΑ προς

την Ίαπωνία και ταυτόχρονα μιας συστηματικής υποβάθμισης των πληροφοριών και των μέτρων άμυνας πριν από τό Πέρλ Χάρμπορ. Μέσα από παρόμοια όπτική χειρίζεται και την 11η Σεπτεμβρη. Οι πληροφορίες για επικείμενο τρομοκρατικό κτύπημα υπήρχαν, αλλά ή κυβέρνηση επέδειξε χαρακτηριστική άδιαφορία ακόμα και την ίδια την ήμερα των επιθέσεων.

Γιά τον καθηγητή Γκόρ Βιντάλ οι ΗΠΑ δεν συγκροτούν μία δημοκρατική χώρα, τουλάχιστον σε σχέση με τον καταστατικό δημοκρατικό χάρτη ίδρυσης της χώρας αυτής. Την επιστροφή σε αυτόν προτείνει ως διεξοδο στην σημερινή κατάσταση και γι αυτό άφιερώνει τό βιβλίο του στους πρώτους φεντερολιστές. Η ήθικοκεντρική βάση της κριτικής αυτής, που συγγενεύει πολύ με την κριτική γραμμή που άκολουθεί και ό Τσόμσκυ, φέρει τό βάρος της ίδιας της παράδοσης της φιλελεύθερης ριζοσπαστικής κριτικής. Στο έπίκεντρο δεν βρίσκεται ή έλεύθερη άγορά, αλλά οι θεσμικοί όροι του ίδιου του δημοκρατικού πολιτεύματος. Αντίθετα με ό,τι ίσχυρίζονται στην Ελλάδα διάφοροι έλληνες νεοφιλελεύθεροι, ό Βιντάλ και ό Τσόμσκυ δεν είναι κρατιστές, ούτε αντίπαλοι της έλεύθερης άγοράς, ούτε καν αντίπαλοι της παγκοσμιοποίησης, νοούμενης ως μιας διεθνοποιημένης οικονομίας ανταλλαγών και έμπορίου. Αυτό που έπιζητούν είναι ό έκδημοκρατισμός των ΗΠΑ και ή ενίσχυση των θεσμών του διεθνούς δικαίου. Άπαιτούν τή συρρίκνωση της άμυντικής βιομηχανίας των ΗΠΑ, την άπόσυρσή της με τή σημερινή μορφή από τή διεθνή σκηνή, την ενίσχυση των κοινωνικών θεσμών στο έσωτετικό των ΗΠΑ, τή διάλυση των παρακέντρων έξουσίας στην Ουάάινγκτον και τήν άποδυνάμωση της όμοσπονδιακής κυβέρνησης υπέρ των θεσμών της πολιτειακής και τοπικής δημοκρατίας. Ο έκδημοκρατισμός των ΗΠΑ θά συμβάλλει στην παγίωση των κανόνων του διεθνούς δικαίου στον κόσμο.

Έπιτρέψτε μου μία προσωπική σημείωση. Τό 1992-1993 ήμουνα στις ΗΠΑ. Έκει διάβασα στο *Christian Monitor* μία χριστιανική φιλελεύθερη προοδευτική, και φυσικά περιθωριακή έφημερίδα, ένα άρθρο του Μόντυ Γουντχάουζ ό οποίος έθετε μάλλον ήπια τις έλληνικές θέσεις για τό θέμα της όνομασίας της Μακεδονίας. Σε ύποσημείωση του άρθρου άναφερόταν ότι είχε προηγούμενα άπορριφθεί από τις *New York Times*. Σημασία έχει τό πρόσωπο. Ο πασίγνωστός μας Γουντχάουζ ήταν βουλευτής του συντηρητικού κόμματος στην Άγγλία, με ενεργό ρόλο στην Άντίσταση και την περίοδο που διαμορφώθηκε ή μεταπολεμική Ελλάδα. Τό άρθρο άπορρίφθηκε λόγω των άπόψεών του. Πρόκειται για τή λειτουργία των μέσων ενημέρωσης σε μία χώρα που, όπως χαρακτηρι-

στικά λέει ο Βιντάλ, βρίσκεται σε διαρκή εμπόλεμη κατάσταση.

Τήν ίδια περίοδο προετομαζόταν ή επέμβαση στην Γιουγκοσλαβία. Όπως συμβαίνει συνήθως, με πρωτοβουλία της κυβέρνησης γίνονται αλληπάλληλες συσκέψεις εκπροσώπων του Πενταγώνου ή άλλων υπουργείων με δημοσιογράφους, πανεπιστημιακούς και ειδικούς κάθε μορφής στη συγκεκριμένη περιοχή. Όταν ξεκινάει ο πόλεμος ή κοινή συστράτευση εφημερίδων, τηλεόρασης και ειδικών, συχνά πανεπιστημιακών, είναι έντυπωσιακή. Αυτή η νομοποιητική μηχανή της εξωτερικής πολιτικής, δημιουργεί κύμα προπαγάνδας και μονόπλευρης ενημέρωσης, όπου κάθε διαφορετική φωνή εξοστρακίζεται.

Τό μοντέλο αυτό είναι παγιωμένο επί δεκαετίες. Ο Γκόρ Βιντάλ χρησιμοποιεί την περίπτωση του Δόγματος Τρούμαν και της επέμβασης των ΗΠΑ στην Ελλάδα ως τυπικό παράδειγμα της λειτουργίας αυτής της τεράστιας προπαγανδιστικής μηχανής. Τότε ήταν ο Άτσισον, αναπληρωτής Υπουργός Εξωτερικών, που λίγες μέρες πριν από την εξαγγελία συνέλαβε την ιδέα για την έπικρατική πολιτική της Σοβιετικής Ένωσης, που απειλούσε τό σύνολο του ελεύθερου κόσμου και που έκανε αναγκαία την άμεση επέμβαση των ΗΠΑ στην Ελλάδα. Τίποτα από αυτά δέν στηριζόταν σε κανένα πραγματολογικό δεδομένο.

Ο Γκόρ Βιντάλ ισχυρίζεται ότι η άνεκτικότητα αυτού του συστήματος είναι εξαιρετικά περιορισμένη. Η προεδρία Κλίντον είχε πολλά άρνητικά αλλά και όρισμένα άξιοσημείωτα θετικά. Ο Κλίντον είχε προ-

χωρήσει σε μείωση τών στρατιωτικῶν δαπανῶν (χάθηκαν περίπου 1 ἑκατομμύριο θέσεις ἐργασίας στήν πολεμική βιομηχανία μέσα σε μιά τετραετία, οί μισές από αυτές στήν Καλιφόρνια), δημιούργησε πλεόνασμα στόν προϋπολογισμό και ἐπέδωξε νά δημιουργήσει δημόσιο σύστημα υγείας πού νά προσεγγίζει τά εὐρωπαϊκά πρότυπα. Ἡ ἀπόπειρά του νά προωθήσει τή σχετική νομοθεσία μέσω τῆς Χίλαρι στό Κογκρέσο εἶχε παταγῶδη ἀποτυχία. Ἀντίπαλοί του ἦταν οί ἰδιωτικές ἀσφαλιστικές ἐταιρεῖες και οί ἰδιωτικές ἐπιχειρήσεις υγείας. Οί ΗΠΑ διαθέτουν, ἀπό ὅλες τίς ἀνεπτυγμένες χῶρες, τό πιό δαπανηρό σύστημα υγείας (περίπου 14% τοῦ ΑΕΠ) και αὐτό καλύπτει τό μικρότερο ποσοστό τοῦ πληθυσμοῦ (περίπου 60%). Ὁ Γκόρ Βιντάλ ἐξηγεῖ πῶς οί ἀσφαλιστικές ἐταιρεῖες πολέμησαν τόν Κλίντον, πῶς ὀργανώθηκε ἡ καμπάνια δυσφήμισης και ἀποδυνάμωσής του μέ θέμα τά «ἐρωτικά σκάνδαλα», και στή συνέχεια πῶς τό ἐλεγχόμενο σύστημα πολιτικής και δικαστικῆς ἐξουσίας ὑποστήριξε τήν πραξικοπηματική ἐκλογή Μπους τήν πρώτη τετραετία.

Ὁ Βιντάλ συγκροτεῖ μιά μορφή ριζοσπαστικοῦ λόγου πού ὄλο και σπανιότερα συναναντᾶμε πλέον στήν ἴδια τήν Εὐρώπη. Στήν γηραιά ἡπειρο οί κριτικές ἀναλύσεις κινοῦνται ὄλο και περισσότερο σε μορφές λόγου περισσότερο δομικές και ἀκαδημαϊκές, και ἐλάχιστα ἔως καθόλου πολιτικές. Ἡ παρακαταθήκη τοῦ Βιντάλ εἶναι ἡ αἴσθηση τοῦ μαχόμενου ριζοσπαστικοῦ λόγου μέ ὀρατές πολιτικές αἰχμές. Δικαιολογημένα ἔχει τόση δημοσιότητα και ἀποδοχή.

Η ΑΥΓΗ

ΠΑΡΤΕ ΤΗΝ ΑΥΓΗ ΣΤΑ ΧΕΡΙΑ ΣΑΣ

- Καθημερινή, ἔγκυρη ενημέρωση, πολιτικές ἀναλύσεις.
- Πλούσιο κοινωνικό ρεπορτάζ, ἠφωνή των κοινωνικῶν κινήματων.
- Ἡ δράση τῆς Ἀριστεράς.
- Κάθε Σάββατο πλούσιο ρεπορτάζ για διεθνή θέματα, καθώς και παρουσίαση του διεθνούς Τύπου.
- Τετρασέλιδο για το διβλίο κάθε Κυριακή.
- Κινηματογραφική κριτική, θέατρο, μουσική, τέχνες.
- Ἀναλύσεις για τα θέματα του καιρού μας στα «Ενθέματα» κάθε Κυριακή.

- Γραφεῖτε συνδρομητές στην *Αυγή*.
- Ἡ *Αυγή* στο σπίτι σας, κάθε μέρα, και Κυριακή, το πρωί στις 7 με εἰδικό Ταχυδρομείο. Ἰσχύει μόνον ἐντός Λεκανοπεδίου (ὄχι για τήν ἐπαρχία).
- Για να γραφεῖτε μπορεῖτε να απευθυνθεῖτε στο τμήμα Συνδρομῶν τῆς εφημερίδας, Αγίου Κωνσταντίνου 12, ΑΘΗΝΑ, τηλ.: 010-5231831, FAX: 010-5231822, E-mail, editors@avg1.gr.
- Ετήσια συνδρομή: 250 €. Εξάμηνη συνδρομή: 150 €

Με τή συνδρομή σας ἐνισχύετε τήν εφημερίδα τῆς Ἀνανεωτικῆς Ἀριστεράς

Κι εσὺ καθ' αὐγή με τήν ΑΥΓΗ

ANTONY BEEVOR

Κρήτη. Ἡ μάχη καί ἡ ἀντίσταση

Ἀθήνα, ἐκδόσεις Γκοβόστης, 2004, μετάφραση Παν. Μακρίδης, ἐπιμ.-σχόλια Ἀριστείδης Προκοπίου, ἀντιστράτηγος ἐ.ἀ.

τοῦ Γιώργου Μαργαρίτη

Ἡ μάχη τῆς Κρήτης δέν θά μπορούσε νά συμπεριληφθεῖ στίς μεγάλες μάχες τοῦ Β΄ παγκοσμίου πολέμου, τουλάχιστο ὡς πρὸς τοὺς ἀριθμούς τῶν ἀντιμαχομένων, τὰ πολεμικά μέσα πού χρησιμοποιήθηκαν σέ αὐτή ἢ τίς στρατηγικές συνέπειες τῆς ἐκδασῆς της. Ὅπωςδήποτε, ὅμως, ἦταν μία σύγκρουση πολύπλευρα καινοτόμος. Δέν πρόκειται μόνο γιὰ τὴν τεχνικά ὑπερφίαλη μέθοδο πού ἐπέλεξαν οἱ εἰσβολεῖς γιὰ τὴν κατάληψη τοῦ νησιοῦ ἀλλὰ καί γιὰ τὴ συμμετοχὴ τῆς κοινωνίας τοῦ νησιοῦ στὴ σύγκρουση. Ἐπιπλέον, καθὼς στὴ μάχη πῆραν μέρος ἐπίλεκτα στρατεύματα ἀπὸ τὴ μία πλευρὰ καί σημαντικό ποσοστὸ δυνάμεων πού προερχόταν ἀπὸ τὴ μακρινὴ Νέα Ζηλανδία καί τὴν ἐξίσου μακρινὴ Αὐστραλία, ἡ πολεμικὴ πλευρὰ μελετήθηκε ὅσο ἐλάχιστες στὴν πολεμικὴ ἱστορία. Οἱ μὲν τεχνικὲς πού ἐφαρμόστηκαν ἦταν πολὺ χρήσιμες γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῶν σύγχρονων μεθόδων πολέμου ἐνῶ γιὰ τίς μακρινὲς «κτήσεις τοῦ Στέμματος» ἡ Κρήτη –πολύ περισσότερο ἀπ' ὅ,τι ἡ Ἑλλάδα ἢ ἡ Σιγκαπούρη– ἦταν ἓνα εἶδος Καλλιπόλης τοῦ Β΄ παγκοσμίου πολέμου. Μία σύγκρουση δηλαδή ὅπου, παρὰ τὴν τελικὴ ἐκδαση, οἱ προερχόμενοι ἀπὸ τοὺς μακρινούς τόπους πολεμιστὲς ἐπέδειξαν τὴν ἀξία τους καί σφυρηλάτησαν τὴν ἰδιαίτερή τους ταυτότητα στό πλαίσιο μιᾶς Αὐτοκρατορίας πού συχνά –μέ τὴν ἀσυνέπεια καί τὴν ἀδεξιότητά της– τοὺς στεροῦσε τὴ νίκη. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἡ δεκαήμερη μάχη μελετήθηκε σχεδόν φανατικά καί σέ πολλές ἐιδικευμένες σελίδες τοῦ Διαδικτύου μπορούμε νά μάθουμε γι' αὐτὴν καί τὴν τελευταία λεπτομέρεια – πότε ἔσκασε τὸ λάστιχο κάποιου πυροβόλου...

Φυσικά ὑπάρχουν πολλοὶ τρόποι νά μελετήσῃ κανεὶς μιὰ μάχη κι ἓναν πόλεμο. Ἡ ἐπιλογή τοῦ Μπῆβορ διακρίνεται ἀπὸ ἓνα εἶδος νοσταλγίας γιὰ τὸν αὐτοκρατορικὸ τρόπο πολέμου πού ἡ Βρετανία προσπάθησε, ἐπὶ ματαίῳ, νά ἐφαρμόσῃ στίς ἀρχές τοῦ Β΄ παγκοσμίου πολέμου, πρὶν ἀκόμα ὁ πόλεμος γίνῃ πραγματικὰ παγκόσμιος καί ὀλοκληρωτικὰ ἐξωντωτικός. Ἰδιόμορφοι καί γενναῖοι ἐκπρόσωποι τῆς

Γερμανοὶ ἀλεξιπτωτιστὲς προσγειώνονται σέ ἀμπέλι

βρετανικῆς καλῆς κοινωνίας, τζέντλεμεν, ἑλληνοιστὲς, ἀρχαιολόγοι, τυχοδιώκτες, μαζί με τοὺς σκληροὺς καί ἀδάμαστους στρατιῶτες τῶν ἐσχατιῶν τῆς Αὐτοκρατορίας, Αὐστραλούς καί Νεοζηλανδούς, ἀντιμετώπιζαν τὸν ἀδυσώπητο ἐχθρὸ σέ ἀνελέητες μάχες με

τρόπο πού οι άλλοι κοινοί και πεζοί άνθρωποι δύσκολα καταλαβαίνουν. Ο πόλεμος ήταν σαν παιχνίδι, δοκιμασία, τελετή μύησης, λίγο ανθρώπινες σχέσεις, λίγο περιπέτεια, λίγο διασκέδαση. Θά έλεγε κανείς τό πνεύμα του Κίπλιγκ ή του Κόνραντ σέ μία πύ σύγχρονη έκδοχή. Μέ κεντρικό πυρήνα τής αφήγησης τούς άληθινά παράξενους «στρατιώτες» του SOE (Special Operations Executive: κλάδος τών μυστικών ύπηρεσιών τής Βρετανίας μέ άποστολή τή διεξαγωγή άνορθόδοξου πολέμου κατά του έχθρου), βασικούς εκπροσώπους αυτής τής «ειδικής» περί πολέμου αντίληψης, τά γεγονότα εξέλισσονται ειδωμένα μέ τό βλέμμα κάποιου πού νοσταλγεί και θαυμάζει —ή μάλλον— συμμερίζεται άπόλυτα αυτές τές αντίληψεις.

Πρός Θεού, τό βιβλίο του Μπήβορ σέ καμία περίπτωση δέν είναι μία μυθιστορηματικού τύπου φαντασία. Τά γεγονότα, οι εικόνες, οι καταστάσεις πού περιγράφονται είναι, στή μεγάλη τούς πλειοψηφία, άκριβείς και όπωσδήποτε ή σύνθεση του βιβλίου άπαίτησε πολύ κόπο και έξονυχιστική μελέτη. Σέ αυτόν τόν τομέα ή έπιλογή τής άφηγηματικής παρουσίασης, χωρίς δηλαδή τές δουλειές ενός μεθοδικού ύπομνηματισμού και έκτεταμένων ύποσημειώσεων και βιβλιογραφικών αναφορών, άδικεί τό βιβλίο. Παρόλα αυτά τό τελευταίο, για άλλους λόγους, δέν θά μπορούσε νά είναι έργο αναφοράς για όσα συνέδρασαν στή μάχη τής Κρήτης και στήν επακολουθήσασα περίοδο τής Κατοχής.

Ο λόγος γι' αυτό δέν είναι τά όποια λάθη, μερικά από τά όποια όφείλονται προφανώς στή μετάφραση (π.χ. στή σελίδα 64 όπου είναι μάλλον ύπερβολικό νά ύπάρχει ίπποκίνητη μονάδα πυροβολικού μέ πυροβόλα τών 25 ιντσών —άν ύπήρχαν θά ήταν τά μεγαλύτερα πυροβόλα τής πολεμικής ιστορίας, μέ διαμέτρημα βλήματος περίπου 65 εκατοστά— ενώ, στή σελίδα 308, ή 32η γερμανική τεθωρακισμένη μεραρχία είναι μία άνύπαρκτη μεραρχία —όσο γνωρίζουμε— μονάδα και ως εκ τούτου δέν χρειάζεται νά βασανίζουμε τή σκέψη μας μέ τό έρώτημα πώς μία τέτοια μεγάλη και «βαριά» δύναμη κατάφερε νά μεταφερθεί διά θαλάσσης ως τό Καστέλλι Κισσάμου). Δέν είναι ίσως και ή παράλειψη αναφοράς ή εξέτασης σημαντικών παραμέτρων τής μάχης, όπως, λόγω χάρη, οι τελικές απώλειες τών αντιμαχομένων. Ένώ οι εκτιμήσεις για τές γερμανικές απώλειες βρίσκονται μάλλον στή ψηλότερη κλίμακα τών παλαιών ύπολογισμών, οι βρετανικές απώλειες άπουσιάζουν ως μέγεθος όπως εξάλλου και οι αντίστοιχες τών Έλλήνων, στρατιωτικών ή άμάχων. Μέσα από αυτό τό βιβλίο —πρόκειται για έπιλογή— τούς Γερμανούς τούς γνωρίζουμε τόσο όσο είναι άπαραίτητο για νά «γίνει παιχνίδι» και γι' αυτό μάς φαίνονται συχνά άκατανόητοι και άντιφατικοί στίς κινήσεις τους, ενώ τούς

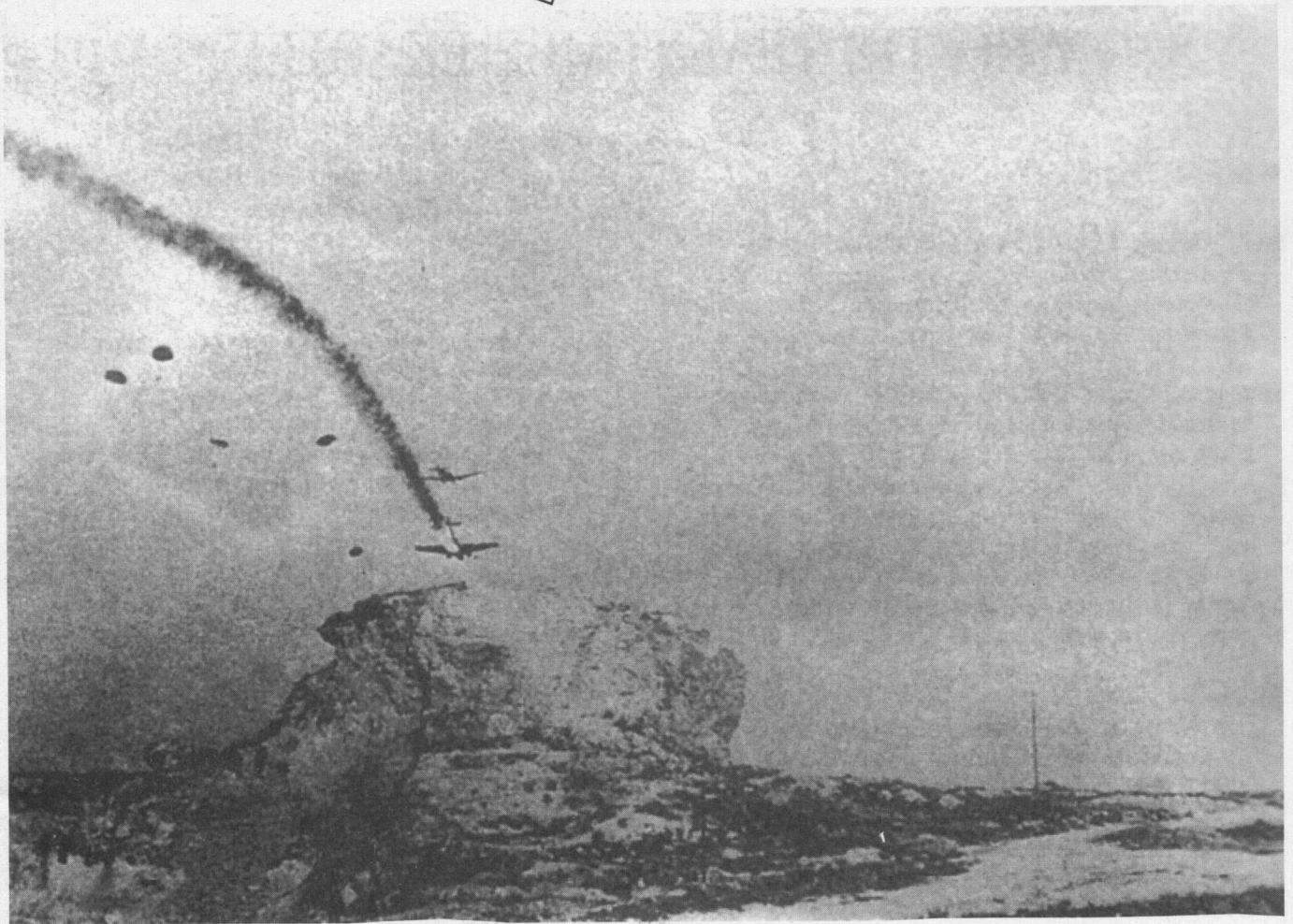
Έλληνες τούς γνωρίζουμε ακόμα λιγότερο καθώς είναι ένας τρίτος παράγοντας πού άπλά ύπάρχει και πού παρεμπιπτόντως λειτουργεί «άνθρωπολογικά» όπως όλοι οι λαοί στό περιθώριο τής αυτοκρατορίας.

Δύο είναι οι βασικοί λόγοι για τούς όποιους τό βιβλίο αυτό δέν μπορεί νά γίνει έργο αναφοράς και συνθετική έξιστόρηση τής μάχης τής Κρήτης. Ο πρώτος είναι ότι μέσα από αυτό πολύ δύσκολα μπορεί νά τοποθετήσει κανείς τήν αφήγηση τής μάχης στό γενικότερο πλαίσιο του Β' παγκοσμίου πολέμου, στή συγκυρία, όπως λέμε διαφορετικά. Ο δεύτερος είναι ότι άπουσιάζουν ολοκληρωτικά σχεδόν τά όσα σπουδαία συντελέστηκαν στή διάρκεια τών γεγονότων στό έσωτερικό τής κοινωνίας τής Κρήτης —σπουδαία πού έπηρεάσαν τήν πορεία του πολέμου ίσως περισσότερο άπ' ό,τι οι στρατηγικές έπιπτώσεις τής ίδιας τής μάχης. Τήν τελευταία άπουσία τήν αισθάνονται ιδιαίτερα οι Έλληνες άναγνώστες.

Η έπιχείρηση «Ερμής», ή γερμανική έπίθεση ενάντια στήν Κρήτη, έγινε στίς παραμονές τής μεγάλης και άποφασιστικής έπίθεσης ενάντια στή Σοβιετική Ένωση, έπίθεσης πού, κατά τούς ιθύνοντες του Ναζισμού, θά ολοκλήρωνε τόν θρίαμβο του Ράιχ και θά άνοιγε τό δρόμο στήν ύλοποίηση τών κοσμογονικών αλλαγών του εύρωπαϊκού χώρου, όπως τές όραματιζόταν τό Βερολίνο. Σέ αυτή τή φάση ή γερμανική στρατηγική χαρακτηρίζεται από ένα άντιφατικό σχήμα, στή μία πλευρά του όποιου βρίσκεται μία ύπερφίαλη ως προς τήν τόλμη τής έπιθετικότητας —άπό τήν όποία άπορρέει ή ρισκοκίνδυνη και άσυνήθιστη τακτική πού έπιλέχθηκε για τήν κατάληψη του νησιού, ή τακτική του πτέραρχου Κούρτ Στούντεντ, μέ τή μαζική ρίψη άλεξιπτωτιστών, πού έγκαταλείφθηκε και δέν χρησιμοποιήθηκε άλλη φορά, λόγω του ιδιαίτερα μεγάλου φόρου αίματος πού κόστισε στους Γερμανούς— ενώ στήν άλλη πλευρά βρίσκεται ένα αίσθημα άπειλής, μία φοβία άπέναντι στό άπρόσμενο, στους παράγοντες δηλαδή πού θά μπορούσαν νά ανακόψουν έναν γερμανικό θρίαμβο, πού έμοιαζε νά φθάνει στήν ολοκλήρωσή του.

Η δεύτερη αυτή αίσθηση τών εισβολέων βρέθηκε στήν Κρήτη άντιμέτωπη μέ αυτό ακριβώς τό άνησυχτικό «άπρόβλεπτο». Οι τεχνικές άδυναμίες τής ύπερφίαλης «άπό άέρος» έπίθεσης βρέθηκαν άντιμέτωπες όχι μόνο μέ τόν αντίπαλο στρατό αλλά και μέ ένα σημαντικό μέρος τής κοινωνίας τής Κρήτης ή όποια, μέ διαδικασίες εξέγερσης, έσπευσε στό πεδίο τής μάχης για νά προασπίσει τό νησί. Οι απώλειες πού ύπέστη τό σώμα τών «έκλεκτών» —των άλεξιπτωτιστών— από χωρικούς ήταν ιδιαίτερα αισθητές καθώς ξύπνησαν τές βαθιές φοβίες τής ναζιστικής ήγερσίας. Τής ύπενθύμισαν δηλαδή ότι ή στρατιωτική άνωτερότητα και οι συνακόλουθοι θρίαμβοι δέν

Κατάρριψη γερμανικού αεροπλάνου πάνω από τό Ηράκλειο

ἀρχοῦν γιά τήν κατάκτηση καί τήν ὑποδούλωση μιᾶς χώρας ἢ ἔστω ἑνός ἀπλοῦ νησιοῦ. Στίς παραμονές τῆς ἐφόδου πρὸς τήν ΕΣΣΔ ἦταν ὅ,τι χειρότερο μποροῦσε νά συμβεῖ.

Ἡ ἄμεση συνέπεια ἦταν τά τρομερά «ἀντίποινα» σέ βάρος τῶν ἀμάχων τῆς Κρήτης. Ἀντίποινα σέ δύο δόσεις, ἡ πρώτη ἀμέσως μετά τή μάχη, ἀπό ἀλεξιπτωτιστές καί ὀρεινά στρατεύματα, ἡ δεύτερη στίς ἀρχές Αὐγούστου ἀπό τά «εἰδικά» ἀποσπάσματα τῆς Βέρμαχτ. Τέτοιας ἐκτασης καί ἀγριότητος ἀντίποινα εἶχαν γίνει μὲν στήν Πολωνία –ὅπου ὅμως ὑπῆρχε ἀνοιχτό τό θέμα τῶν διώξεων πού ὑπέστησαν οἱ ἐκεῖ γερμανικές μειονότητες στίς παραμονές καί στήν ἀρχή τοῦ πολέμου– δέν εἶχαν ὅμως ἐπαναληφθεῖ στή Δανία, τή Νορβηγία, τό Βέλγιο, τήν Ὀλλανδία, τή Γαλλία ἢ τήν κυρίως Ἑλλάδα (τά τῆς Γιουγκοσλαβίας ἦταν ἐξαιρετικά πολύπλοκα). Στήν Κρήτη δηλαδή ἐγινε ἕνα σημαντικό βῆμα πρὸς τόν «ἐκβαρβαρισμό» τοῦ πολέμου ἀπό τήν πλευρά τῶν Ναζί, βῆμα τό ὁποῖο πάρηκε σοβαρά ὑπόψη στήν αἰματηρή

ἐφαρμογή τῆς ἔννοιας τοῦ «πολέμου καταστροφῆς» λίγο ἀργότερα, στή Σοβιετική Ἑνωση. Ἀπό αὐτή τή σκοπιά, ἡ μάχη τῆς Κρήτης, ἀποτελεῖ ἐξαιρετικά σημαντικό κρίκο στήν ἐξέλιξη τοῦ πολέμου, καί εἶναι κρίμα πού ἡ ἀφήγηση τοῦ Μπήβορ ἀφιερώνει τόσο λίγα σέ αὐτή τήν πλευρά τοῦ θέματος.

Γιά τούς λόγους αὐτούς ἡ ἱστορία τῆς μάχης τῆς Κρήτης παραμένει μία ἀνοιχτή πρόκληση γιά τούς ἱστορικούς. Τό βιβλίο τοῦ Μπήβορ, παρόλη τήν ἀμηχανία του στά βασικά, ἔχει ὀπωσδήποτε κάτι σημαντικό νά μᾶς δώσει. Ἡ συναρπαστική του ἀφήγηση πού παρακινεῖ τόν ἀναγνώστη νά τό ἐξαντλήσει «ἀπνευστί» εἶναι ἴσως μία καλή ὑπόδειξη γιά τό πῶς πρέπει νά γράφονται τά ἔργα τῆς ἱστορίας ἔτσι ὥστε νά ἐπιτελοῦν τό σκοπό τους: νά διαβάξονται κατ' ἀρχήν καί νά πλουτίζουν τήν παιδεία τῶν πολλῶν ἀνθρώπων δηλαδή.